

МОНСЕНЬЙОР КІХОТ

РОМАН

З англійської переклав Володимир МИТРОФАНОВ

Отцеві Леопольдо Дурану, Авреліо Верде, Октавіо Вікторія та Мігелеві Фернандесу — моїм супутникам на дорогах Іспанії, а також Томові Бернсу, що надихнув мене на першу подорож туди 1946 року.

*Ніщо не є саме собою добре чи погане —
таке воно стає у нашій сприйнятті.*

Вільям ШЕКСПІР

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ перший

ЯК ОТЕЦЬ КІХОТ СТАВ МОНСЕНЬЙОРОМ

А було це так. Отець Кіхот загадав своїй економці варити обід, а сам поїхав купити вина в кооперативі, що був за вісім кілометрів од Тобосо по шосе на Валенсію. День випав спекотний, над пересохлими полями стояло тремтливе марево, а невеличкий «сеат-600», якого отець Кіхот купив з других рук вісім років тому, не мав кондиціонера. Їдучи путівцем до шосе, отець Кіхот

сумно подумав, що скоро настане день, коли йому доведеться підшукати собі нову машину. Щоб порівняти вік собаки з віком людини, слід помножити собачі літа на сім; за такою арифметикою цій машині було ще далеко до справжньої старості, проте, як помітив отець Кіхот, його парафіянам вона вже почала здаватися мало не руїною. «Не можна їй довіряти, доне Кіхоте», — застерігали вони, а він міг відповісти на це тільки одне: «Ця машина ділила зі мною чимало тяжких днів, і я молю Бога, щоб вона пережила мене». Вже стільки його молитов лишилося без відповіді, тож він плекав надію, що бодай ця одна застрягла, наче грудочка сірки, у Господньому вусі.

Отець Кіхот бачив здалеку, де пролягає шосе, по хмарках куряви, що їх збивали, проїжджаючи сюди-туди, машини. Він сидів за кермом і зі смутком думав про долю бідолашного «сеата», якого на честь свого предка називав «мій Росінант». Йому була нестерпна сама думка, що його машинка іржавітиме в купі металевого брухту. Часом він навіть міркував про те, чи не придбати клапоть землі й відписати його котромусь із парафіян з умовою, що там поставлять повітку і під нею знайде спочинок його «сеат», — але не було в селищі парафіянина, якому він міг би таке довірити, та й, зрештою, це однаково не врятувало б «сеат» від іржавої смерті, отож прес на звалищі являвся милосерднішим кінцем.

Уже чи не всоте думаючи про всі ті речі, отець Кіхот мало не ввігнався в чорний «мерседес», який стояв на шосе. Розваживши, що вдягнений у чорне чоловік за кермом просто перепочиває в довгій дорозі від Валенсії до Мадрида, отець Кіхот, не спиняючись, поїхав далі, купив у кооперативі сулію вина і тільки тоді, коли вже повертався, вгледів на чоловікові в «мерседесі» білий священницький комірець — так наче перед очима йому майнула біла хустина, сповіщаючи про якусь біду. Ото дивина, подумав він, звідки б то в його брата-священника міг узятися такий розкішний «мерседес»? Та під'їхавши ближче, добачив під білим коміром ще й ліловий нагрудник, прикмету значної духовної особи, чи не самого єпископа.

Єпископів отець Кіхот побоювався і мав на те підстави: він-бо знав, як не полюбляє його місцевий єпископ, вбачаючи в ньому, попри його славний родовід, трохи не простого селянина.

— Як він може бути нащадком літературного персонажа? — запитав єпископ в одній приватній розмові, яку негайно переказали отцеві Кіхоту.

Чоловік, з яким розмовляв єпископ, здивовано перепитав:

— Літературного персонажа?

Грехем Грін (1904—1991) ще за життя ввійшов до сонму класиків літератури ХХ століття. 60 років активної письменницької

праці, близько 30 книжок «великої прози» — романів, повістей, біографічних і автобіографічних творів, кілька збірників оповідань, численні публіцистичні й літературно-критичні есе, п'єси, дитячі книжки — такий творчий спадок всесвітньовідомого англійського письменника.

Віддавна популярні твори Гріна й в Україні. В різні роки тут опубліковано його романи «Тихий американець», «Гаш резидент у Гавані», «Комедіанти», «Капітан і ворог» («Всесвіт», 1990, № 4), повісті «Хто третій?», «Десятий» («Всесвіт», 1986, № 8).

«Монсеньйор Кіхот» (1982) — це практично останній великий твір письменника (опублікований 1988 р. роман «Капітан і ворог», за свідченням самого Гріна, писався з перервами багато років). У цьому своєрідному парафразі на тему Сервантесового шедевиру в суто гринівській манері химерно переплелися іронія, а часом і відвертий гротеск, та серйозні філософські роздуми; дещо легковажні, хоча й іноді на грані небезпеки, пригоди героїв та їхні цілком поважні теологічні й політичні суперечки. Сподіваємося, український читач належно оцінить трагікомічну історію новітнього «рицаря з Ламанчі», повідану видатним майстром класичного письменства.

— Атож, героя роману : незаслужено письменника на прізвище Сервантес, твору, сповненого мерзенних висловлювань, що їх за часів генералісимуса не пропустив би жоден цензор.

— Але ж, ваша превелебносте, в Тобосо й досі стоїть будинок із табличкою «Тут жила Дульсінея Тобоська».

— То всього-на-всього принада для туристів. А по суті,— їдко провадив єпископ,— Кіхот — це навіть не іспанське прізвище. Зрештою, Сервантес же пише, що його героя звали, найімовірніше, Кіхада, чи Кесада, чи навіть Кехана, та й сам він на смертнім одрі називає себе Кіхано.

— Я бачу, ваша превелебносте, ви таки уважно читали цю книжку.

— Тільки перший розділ, аж ніяк не далі. Ну, і, звісно, зазирнув у кінець. Я завжди так читаю романи.

— Може, котрогось із предків отця Кіхота й справді звали Кіхада чи Кехана.

— Люди такого стану не мають предків...

Отож отець Кіхот з неабияким тремом душевним відрекомендувався превелебній особі в розкішному «мерседесі».

— Мене звать отець Кіхот, монсеньйоре. Чи не можу вам чимось прислужитися?

— Звичайно, можете, мій друже. Я — єпископ Мотопський.— Його превелебність говорив з виразним італійським акцентом.

— Єпископ Мотопський?

— *In partibus infidelium*¹, друже мій. Чи немає поблизу автомаїстерні? Моя машина не хоче їхати далі. А ще якби десь тут був і ресторан... бо мій шлунок уже вимагає поживи.

— Майстерня є в моєму селі, але вона сьогодні зачинена: в автомеханіка померла теща...

— Хай спочине з миром,— машинально мовив єпископ, узявшись за наперсний хрест. Тоді додав: — Яка прикра завада...

— За дві-три години механік повернеться з похорону.

— За дві-три години!.. А ресторан десь поблизу є?

— Монсеньйоре, якби ви зробили мені честь і поділили зі мною мій скромний обід... Тобоський ресторан я вам не рекомендую: там ні кухня, ні вино...

— У моєму становищі склянка вина просто необхідна.

— Можу запропонувати вам непоганого місцевого, і якщо вас задовольнить звичайна відбивна... ну, й сякий-такий салат... Моя економка завжди готує більше, ніж я можу з'їсти.

— Мій друже, та ви просто перевдягнений ангел-хранитель! Їдьмо!

На передньому сидінні в машині стояла сулія з вином, і отець Кіхот хотів був її переставити, але єпископ рішуче перепинив цю спробу й скоцюрбившись — бо був дуже високий на зріст — поліз на заднє сидіння.

— Вино турбувати не можна,— сказав він.

— Та вино не хтозна-яке, монсеньйоре, а вам тут було б куди зручніше...

— Від часів весілля в Кані, мій друже, жодне вино не годиться називати «не хтозна-яким».

Отець Кіхот відчув у словах єпископа осуд, і між ними запала мовчанка. Так вони й доїхали до невеликого будиночка біля церкви. Господареві аж тоді відлягло, коли єпископ, пригнувшись, увійшов у надвірні двері, що вели просто до вітальні, і промовив:

— Вважаю за честь бути гостем у домі Дон Кіхота.

— А от мій єпископ не схвалює цього персонажа.

— Святість і літературний смак не завжди дружать між собою.

Єпископ підійшов до книжкової полиці, де отець Кіхот тримав молитовника, требника, Новий заповіт, кідька пошарпаних книжок з теології — пам'ятки його навчання — та деякі твори улюблених святих.

— Прошу мені пробачити, монсеньйоре...

Отець Кіхот подався до кухні, яка правила водночас і за спальню для економки, а кухонна раковина — ніде правди діти — за вмивальник. Економк:

¹ У краю незіруючих (лат.).

була дебела жінка, з випнутими зубами й ледь помітними вусиками. Вона не довіряла жодній живій душі й мала деяку повагу хіба що до святих, та й то лише жіночої статі. Звали її Тереса, і нікому в Тобосо не спадало на думку дати їй прізвисько Дульсінея, бо ніхто, крім мера, якого всі вважали комуністом, та ще власника ресторану, не читав Сервантеса. Щоправда, й ресторатор навряд чи дійшов далі від битви з вітряками.

— Тересо, — сказав отець Кіхот, — маємо до обіду гостя, отож треба хутчій усе приготувати.

— Та в нас же тільки й є, що ваша відбивна та салат... та ще трохи отого сиру відучора.

— Моєї відбивної завжди вистачає на двох, а єпископ — людина поблажлива.

— Єпископ? Ні, йому подавати я не стану!

— Та це *не наш* єпископ. Він італієць. Дуже люб'язний чоловік.

Отець Кіхот пояснив обставини, за яких познайомився з єпископом.

— Але ж ваша відбивна... — мовила Тереса.

— Що там з відбивною?

— Не можна годувати єпископа конятиною.

— Моя відбивна — з конятини?

— Вона завжди з конятини. А де ж би то я взяла воловини на ті гроші, які ви мені даєте?

— І нічого іншого в тебе немає?

— Анічогісінько.

— Ой Боже ж ти мій! Лишається тільки молитись, щоб він не помітив. Зрештою, я ж то ніколи цього не помічав.

— Та ви нічого кращого ніколи й не їли.

Отець Кіхот, прихопивши з собою пляшку малаги, з тривогою у душі повернувся до єпископа. І дуже зрадів, коли той згодився випити скляночку, а потім і другу. Може, вино бодай трохи переб'є йому смак. Поки отця Кіхота не було, єпископ зручно вмовстився у його єдиному кріслі. Отець Кіхот занепокоєно роздивлявся на нього. Вигляд єпископа начебто не віщував нічого лихого. Обличчя в нього було напрочуд гладеньке — здавалось, його ніколи не торкалася бритва. Отець Кіхот пошкодував, що сам не поголився після вранішньої меси, яку відправив у порожній церкві.

— Ви, певно, у відпустці, монсеньйоре?

— Та ні, не те щоб у відпустці, але для мене й справді неабияка втіха трохи відпочити від Рима. Я знаю іспанську мову, і його святість послав мене сюди з одним делікатним дорученням... Гадаю, отче, тут, у Тобосо, немає відбою від іноземних туристів.

— Та не так щоб дуже, монсеньйоре. Цікавого в нас обмаль, от хіба тільки музей.

— А що то за музей?

— Зовсім маленький, монсеньйоре, всього одна кімната. Не більше за оцю мою вітальню. Та й нема на що там дивитись, окрім автографів.

— Яких автографів?.. Можна ще скляночку малаги? Мене так довго пекло сонце в тій несправній машині, що тепер ніяк не втамую спрагу.

— Даруйте, монсеньйоре. Ось бачите, який я недолугий господар.

— Мені ще ніколи не траплявся музей автографів.

— Розумієте, багато років тому мер Тобосо взявся писати листи керівникам різних держав з проханням надіслати переклади із Сервантеса з їхніми власноручними підписами. Отак і утворилася досить багата колекція. Є там, звісно, автограф генерала Франко в розкішному, як на мене, іспанському виданні, а також Муссоліні й Гітлера — цей підписався так дрібненько, наче муха накаляла, — є й Черчілля, і Гінденбурга, і ще якогось там Рамсея Макдональда — здається, він був прем'єр-міністром Шотландії...

— Англії, отче...

В цю мить увійшла Тереса з відбивними, господар і гість сіли до столу, і єпископ проказав молитву.

Отець Кіхот налив вина і з тривогою спостерігав, як єпископ поклав до рота

перший шматок відбивної і швидко запив його вином,— певно, щоб відбити неприємний присмак.

— Це звичайне собі вино, монсеньйоре, але ми тут дуже пишаємося своїм ламанчським.

— Вино цілком пристойне,— сказав єпископ,— а от відбивна... відбивна...— повторив він, не підводячи очей від тарілки.

Отець Кіхот приготувався до найгіршого.

— ...а от відбивна... — уже втретє промовив єпископ, так наче шукав десь у закутках пам'яті спогадів про стародавні обряди й того слова, якого тоді вживали замість анафеми.

Тим часом Тереса стовбичила біля дверей, також чекаючи його присуду.

— ...Ніколи ще, за жодним столом не куштував я... такого ніжного, такого запашного, такого — наважуся навіть на блюзнірство — божественного м'яса. Я хотів би щиро привітати вашу чудову економку.

— Ось де вона, монсеньйоре.

— Шановна добродійко, дозвольте потиснути вам руку.— І єпископ простяг до Тереси свою прикрашену перснем руку долонею донизу, ніби давав її не потиснути, а поцілувати.

Тереса квапливо позадкувала до кухні.

— Я щось не так сказав?— запитав єпископ.

— Ні, ні, монсеньйоре. Просто вона не звикла годувати єпископів.

— Обличчя в неї нелукаве й чесне. А в наш час навіть в Італії багато економок тільки й дивляться, як би одружити на собі господаря, і, на жаль, дуже часто так і виходить.

Тереса бігцем принесла сир і так само бігцем подалася геть.

— Скуштуєте нашого *queso manchego*¹, монсеньйоре?

— А до нього, може, й ще скляночку вина?

Отцю Кіхотові стало тепло й легко на душі. І тепер його поривало спитати монсеньйора про одну річ, про яку він ніколи не наважився б заїкнутися перед своїм єпископом. Та й, зрештою, римський єпископ стояв ближче до джерел віри, а те, що він залюбки з'їв відбивну з конятини, додало господареві сміливості. Не з доброго ж дива називав отець Кіхот свій «сеат-600» Росінантом, тож якщо спитати про машину як про коня, є більше надії дістати сприятливу відповідь.

— Монсеньйоре,— почав він,— є одне питання, яким я часто сушу собі голову і яке, мабуть, скоріше може виникнути в селянина, ніж у городянина.— Отець Кіхот трохи повагався, наче плавець перед тим, як стрибнути в холодну воду.— Як ви вважаєте: молитися за здоров'я коня — це блюзнірство?

— За здоров'я у земному житті — ні,— без вагання відказав єпископ.— Така молитва цілком припустима. Отці церкви учать нас, що Господь Бог призначив тварин для людей, отож довге життя коня на службі в людини не менш догідне Богові, ніж довге життя мого «мерседеса», який, на жаль, почав мене підводити. Одначе мушу визнати, що про чудеса з неживими предметами ніде не записано, а от щодо тварин маємо приклад ослиці, яка з ласки Божої стала у величезній пригоді Валаамові.

— Я думав не так про службу коня своєму господареві, як про можливість молитися за його благоденство... і навіть за те, щоб Господь послав йому легку смерть.

— Не бачу ніяких заперечень проти молитви за благоденство коня, бо це сприятиме тому, щоб він став слухняніший і краще служив господареві,— а от щодо легкої смерті для коня, то я не зовсім розумію, що ви маєте на думці. Легка смерть для людини означає кінець земного існування і обіцянку життя вічного. Можна молитися за земне життя коня, але не за вічне, бо це межувало б із блюзнірством. Щоправда, є в нашій церкві така течія, яка твердить, ніби й собака має, сказати б, зародкову душу, проте я особисто вважаю цей погляд сентиментальним і небезпечним. Не можна такими необачними умовиводами відчиняти непотрібні двері. Адже якщо собака має душу, то чому її не може мати носоріг чи кенгуру?

— Чи, скажімо, комар?

— Атож. Я бачу, отче, ви правильно розумієте ці речі.

¹ Ламанчського сиру (*icn.*).

— Одначе, монсеньйоре, я ніколи не міг збагнути, як це комара було створено на пожиток людині. Який же з нього пожиток?

— Аякже, отче, пожиток очевидний. Комара можна прирівняти до батого в руках Божих. Він учить нас терпіти біль з любові до Господа. А оте його дзижчання, що болісно ріже нам вухо,— може, то сам Бог дзижчить.

Отець Кіхот мав прикру звичку самотньої людини — висловлювати свої думки вголос.

— Мабуть, такий самий пожиток і з блохи.

Єпископ пильно поглянув на нього, але в очах отця Кіхота не прозирило й тіні іронії: було очевидно, що він глибоко занурений у власні думки.

— Усе воно велика таїна,— промовив єпископ.— Чим би живилася наша віра, якби не було таїни?

— Я оце думаю,— сказав отець Кіхот,— де я подів пляшку коньяку, що її приніс мені один чоловік із Томельосо років зо три тому. Тепер, здається, саме нагода її відкоркувати. Вибачайте, монсеньйоре, я на хвилину... може, Тереса знає...— і він подався до кухні.

— Він і так уже випив задосить, як для єпископа,— відрубала Тереса.

— Та не кричи ти! В тебе не горлянка, а чиста сурма. Бідолашний єпископ дуже побивається за своєю машиною. Каже, вона його підвела.

— А як на мене, то він сам винен. Малою дівчинкою я жила в Африці. І там негри та єпископи щораз забували заправляти машини бензином.

— Ти справді гадаєш, що... Та як подумати, то він таки якийсь несьогосвітній. Вважає, що комарине дзижчання — це... Ану дай мені ту пляшку. Хай він собі п'є, а я піду погляну, чи не зможу дати раду його машині.

Отець Кіхот видобув з Росінантового багажника каністру бензину. Він не сподівався розв'язати проблему отак просто, але ж спробувати можна,— і, певна річ, бак у єпископа був-таки порожній. Як же він цього не помітив? Та, мабуть, і помітив,— але посоромився зізнатися у своєму глупстві провінційному священникові. Отцю Кіхотові стало жаль єпископа. Цей італієць був добродушний чоловік, не те що їхній місцевий єпископ. Пив, не нарікаючи, молоде вино, залюбки з'їв відбивну з конятини. Отець Кіхот не мав бажання завдавати прикрощів такій людині. Та як повестися, щоб не принизити єпископової гідності? Отець Кіхот довго розмірковував про це, прихилившись до капота «мерседеса». Якщо єпископ не помітив показника на приладі, тоді неважко буде вдати із себе людину, що тямить у механіці, хоч насправді механік з нього ніякий. Та принаймні не завадить трохи забруднити руки мастилом...

Тим часом єпископ розкошував, попиваючи коньяк із Томельосо. Він знайшов на полиці серед богословських посібників Сервантесову книжку, ще хтозна-коли куплену господарем, і тепер з усмішкою гортав сторінки, чого від *їхнього* єпископа годі було й сподіватися.

— А я, отче, оце якраз натрапив на дуже доречні слова. Хай би там що казав ваш єпископ, а Сервантес був-таки високоморальний письменник. Ось послушайте. «Вірні васали повинні казати своїм панам усю як є правду, не прикрашаючи її задля лестощів і не пом'якшуючи з якоїсь суєтної причини. Щоб ти знав, Санчо, якби до вух володарів доходила гола правда, не вбрана у шати лестощів, ми жили б у зовсім іншу добу»... Ну, то як там мій «мерседес», чи не заворожила його якась чародійка в цій небезпечній Ламанчі?

— «Мерседес» готовий вирушати, монсеньйоре.

— Сталося чудо? Чи власник майстерні повернувся з похорону?

— Власник майстерні ще не повернувся, то я сам заглянув у мотор.— Отець Кіхот показав єпископові замашені руки.— Брудна робота. У вас там і бензину було на денці, але то не велика біда, бо я завжди маю запасну каністру,— а от знайти справжню притичину...

— Он як, то річ не тільки в бензині,— вдоволено зауважив єпископ.

— Довелось дещо підрихтувати в моторі... як там їх, ті штуки, називають, ніколи не можу запам'ятати... Поморочився добряче, але тепер уже більш-менш гаразд. Та все-таки, коли доїдете до Мадріда, монсеньйоре, зверніться до справжнього майстра, хай перевірить.

— То я можу їхати?

— Якщо не маєте бажання трохи спочити після обіду. Тереса могла б послати вам на моєму ліжку.

— Ні, ні, отче. Ваше чудове вино і відбивна — ах, яка відбивна! — цілком мене підживили. До того ж у Мадриді мене чекає звана вечерея, а я не люблю спізнюватись.

Поки вони простували разом до шосе, єпископ розпитував отця Кіхота.

— Скільки років ви живете в Тобосо, отче?

— Від народження, монсеньйоре. Крім тих літ, коли вчився на священика.

— А де ви вчилися?

— У Мадриді. Я, звісно, волів би дістати освіту в Саламанці, але там надто високі вимоги.

— З вашими здібностями ви тільки марнуєте себе в цьому Тобосо. Я певен, що ваш єпископ...

— На жаль, наш єпископ знає, які скромні мої здібності.

— А зміг би ваш єпископ полагодити мою машину?

— Я мав на думці мої духовні здібності.

— Наша церква має потребу і в людях з практичними нахилами. В сьогоденному світі *actucia*¹ — в розумінні житейської мудрості — має сполучатися з молитвою. Священик, здатний почастивати незваного гостя гарним вином, добрим сиром і чудовою відбивною, зуміє показати себе і в найвищих колах. Нас покликано схилити грішників до каяття, а серед буржуа їх куди більше, ніж серед селян. Я хотів би, щоб ви за взірцем вашого славного предка Дон Кіхота ішли в цьому світі великим шляхом...

— Його ж називали божевільним, монсеньйоре.

— Багато хто казав таке і про святого Ігнатія. А тут тільки один великий шлях, яким я оце маю їхати... Ну, ось і мій «мерседес»...

— Наш єпископ каже, що Дон Кіхот — вигаданий персонаж, який існував лише в уяві письменника.

— Може, й усі ми, отче, існуємо лише в уяві Божій.

— Ви хочете, щоб я бився з вітряками?

— Тільки після бою з вітряками, вже на смертнім одрі, Дон Кіхот пізнав істину. — І, сівши за кермо свого «мерседеса», єпископ процитував грегорианським висповідом: — «Сьогорічні птахи на торішні гнізда не сідають».

— Дуже гарні слова, — зауважив отець Кіхот. — Але що він хотів цим сказати?

— Я й сам не збагну до ладу, — зізнався єпископ, — але досить і того, що вони гарні.

А коли «мерседес» з м'яким вуркотінням рушив у бік Мадрида, отець Кіхот, потягнувши носом повітря, відчув, що єпископ залишив по собі ледь відчутний приємний душок, у якому змішалися запахи молодого вина, коньяку та ламанчського сиру, і людина стороння цілком могла б прийняти його за якийсь екзотичний фіміам.

Чимало тижнів минуло в тому ж таки миротворному, нічим не порушеному ритмі, як і в попередні роки. Тепер, коли отець Кіхот знав, що відбивна, яку йому вряди-годи подавали на стіл, зроблена з конятини, він зустрічав її з ясною усмішкою — годі було дорікнути собі за розкоші — й щоразу згадував італійського єпископа, який виявив таку добрість, таку приязнь і таку щирю любов до вина. І йому здавалося, ніби тоді під його покрівлею спинився на годину чи дві один із поганських богів про яких він читав колись, вивчаючи латину. Тепер отець Кіхот читав зовсім мало — тільки требник та газету, яка так і не повідомила його про те, що требника вже можна й не читати. Особливо цікавили його розповіді космонавтів, бо він і досі не міг розпрощатися з думкою, що десь там у безмежному просторі існує-таки царство Боже. А ще від часу до часу він розгортав котрийсь із своїх посібників з богослов'я, аби допевнитися, що коротка проповідь, яку він збирався виголосити наступної неділі, належним чином відповідає канонам святої церкви.

Раз на місяць він отримував з Мадрида богословський журнал. Іноді там критикували небезпечні погляди, що їх висловив одного разу навіть якийсь кардинал — чи то в Голландії, чи в Бельгії, отець Кіхот забув, — а іншим разом виклав письмово священик з тевтонським ім'ям, що нагадало отцю Кіхотові про Лютера, — але він мало зважав на ту критику: навряд щоб йому випало захищати правовірні ідеї святої церкви від різника, пекаря, власника

¹ Спритність, винахідливість (*icn.*).

автоматерні чи навіть ресторатора, що був у Тобосо найбільш освіченою людиною після мера; та оскільки місцевий єпископ вважав мера безбожником і комуністом, його можна було — принаймні коли йшлося про церковні доктрини — до уваги не брати. Щоправда, від випадкової балачки з мером на вулиці отець Кіхот діставав більше задоволення, ніж від бесід зі своїми парафіянами. У товаристві мера він не почував себе якоюсь вищою, офіційно поставленою над людьми особою; обидва з однаковим інтересом стежили за здобутками космонавтів у навколосемному просторі, але, розмовляючи про це, виявляли належну тактовність один до одного. Отець Кіхот не висловлював припущень щодо можливого зіткнення супутника із сонмом Божих ангелів, а мер з науковою безсторонністю оцінював досягнення росіян і американців; та, власне, й отець Кіхот, з погляду християнина, не вбачав великої різниці між російськими й американськими дослідниками Всесвіту: і ті, й ті, як на нього, були добрі люди і, певне, добрі батьки та чоловіки, але він ніяк не міг уявити собі тих людей у майже однакових, немовби пошитих тим самим кравцем скафандрах та шоломах, у товаристві архангелів Гавриїла чи Михаїла, а тим більше в товаристві Люцифера — в разі, якби їхній космічний корабель, замість полинути в небесні володіння Господа Бога, заgrimів просто в пекло.

— Вам листа принесли,— підозріливим тоном повідомила господаря Тереса.— А я не знала, де вас шукати.

— Я розмовляв на розі з мером.

— З отим єретиком?

— Якби не було єретиків, Тересо, то священники не мали б роботи.

Тереса сердито буркнула:

— Це лист від єпископа.

— Ой ти ж Боже мій...

Отець Кіхот довго сидів з конвертом у руці, не наважуючись розпечатати його. Він не міг пригадати жодного листа від свого єпископа, в якому той не картав би його за щось. Був, приміром, такий випадок, коли отець Кіхот передав великодній грошовий збір, що традиційно мав належати йому особисто, представникові одної добродійної організації з достойною латинською назвою «*In vinculis*»¹, яка нібито дбала про духовні потреби нещасних в'язнів. То був цілком приватний акт доброї волі, але про нього стало відомо єпископові, коли збирача пожертв заарештували за організацію втечі з в'язниці групи ворогів генералісимуса. Єпископ обізвав отця Кіхота дурнем — словом, яке рішуче засуджував Христос. А от мер, навпаки, ляснув його по спині й назвав гідним нащадком свого великого предка, що визволив галерних рабів. Був і ще один випадок... і ще один... Отець Кіхот залюбки вихилив би зараз для хоробрості скляночку малаги, коли б після єпископа Мотопського у пляшці залишилась бодай краплина.

Він зітхнув, зламав червону печатку й розкрив конверт. Як він і побоювався, листа було вочевидь написано у стані холодної люті.

«Я отримав із Рима незбагненого листа,— писав єпископ,— і спершу був сприйняв його як жарт найгіршого кшталту, написаний у псевдоцерковному стилі й видимо з почину когось із тієї комуністичної організації, яку Ви визнали за обов'язок підтримати з мотивів, що й досі лишаються мені не зрозумілі. Я звернувся з проханням підтвердити той лист і сьогодні отримав досить різку відповідь з підтвердженням першого послання й дорученням негайно довести до Вашого відома, що його Святість, не знаю вже, з якої дивної спонуки Святого Духа, зволив надати Вам сан монсеньйора. Скільки можу судити, це зроблено за рекомендацією такого собі єпископа Мотопського, про якого я ніколи не чув, і то обминувши мене, від кого, природно, й мала б надійти відповідна рекомендація, хоч зайве казати, що я її ніколи б не дав. Скоряючись Його Святості, переказую Вам цю вість і лише молитиму Бога, аби Ви не знеславили той високий сан, що його визнав за можливе надати Вам Святий Отець. Певні скандальні вчинки, прощені тільки тому, що їх припустився через темноту свою парафіяльний священник із Тобосо, мали б куди гучніші наслідки, якби до них спричинилася нерозважливність монсеньйора Кіхота. Отож будьте обачні, любий

¹ «У кайданах» (лат.).

отче, будьте обачні, благаю Вас. А тим часом я написав до Рима і вказав на неподобність того, що таку невеличку парафію, як Тобосо, посідатиме монсеньйор і що надання Вам цього сану прикро вразить багатьох достойніших священнослужителів Ламанчі, а також попрохав підшукати для Вас ширшу сферу діяльності — можливо, десь в іншій епархії чи навіть на місіонерській ниві».

Отець Кіхот згорнув листа, і цупкий аркуш випав з його рук на підлогу.

— Що він пише? — спитала Тереса.

— Хоче вирядити мене з Тобосо, — відповів отець Кіхот з таким розпачем, що Тереса притьмом утекла до кухні, аби не бачити його засмучених очей.

Розділ другий

ЯК МОНСЕНЬЙОР КІХОТ ВИРУШИВ У МАНДРИ

1

Це сталося через тиждень після того, як отець Кіхот отримав листа від єпископа; у провінції Ламанча саме відбулися місцеві вибори, і мер Тобосо зазнав несподіваної поразки.

— Праві сили перегрупувалися, — сказав він отцю Кіхотові, — вони хочуть нового генералісімуса. — І почав розповідати про добре відомі йому інтриги, що їх плетуть власник автомайстерні, різник і той нікчемний ресторатор, який нібито надумав розширити своє діло. Гроші на це, за словами мера, рестораторові позичив один таємничий незнайомиць, і той уже придбав нову морозильну камеру. І якимось чином, геть незбагненим для отця Кіхота, це істотно вплинуло на наслідки виборів.

— Отож я вмиваю руки і їду з Тобосо, — сказав колишній мер.

— А мене виживає звідси єпископ, — признався йому отець Кіхот і повідав свою сумну історію.

— Я мав би вас застерегти. Отак воно виходить, коли надто звиряєшся на церкву.

— Річ не в церкві як такій, а в єпископі. Хай простить мене Бог, але цього єпископа я ніколи не любив. Не те що вас. Я дуже співчуваю вам, друже мій. Це ваша партія, Санчо, так вам зашкодила.

Мерове прізвище було Санкас — похідне від імені достеменного Санчо Панси з правдивого Сервантесового твору, — і хоч при хрещенні його нарекли Енріке, він дозволяв своєму другові отцю Кіхоту жартома називати його Санчо.

— Моя партія тут ні до чого. Цю капость учинили мені тільки оті троє... — І мер знову назвав різника, власника автомайстерні і ресторатора, що в нечесний спосіб придбав морозильну камеру. — В кожній партії є свої зрадники. І у вашій також, отче Кіхоте. Мали ж ви Іуду.

— А ви — Сталіна.

— Годі вже згадувати цю давню, нав'язлу в зубах історію.

— Іуда був ще давніше.

— А Александр Шостий?..¹

— А Троцький?.. Хоч, я гадаю, тепер можна мати різні думки про Троцького.

У їхній суперечці було мало логіки, але це вперше в них ледь не дійшло до сварки.

— А якої ви думки про Іуду? Ефіопська церква вважає його святим.

— Санчо, Санчо, ми надто по-різному дивимосся на речі, щоб дискутувати. Ходімо-но до мене додому та вип'ємо по скляночці малаги... Ой ні... я зовсім забув, що єпископ докінчив ту пляшку.

— Єпископ?.. І ви дозволили цьому негідникові...

— Та ні, то був інший єпископ. Добрий чоловік, але однаково через нього я й потерпаю.

— Тоді ходімо краще до мене та вип'ємо по чарці щирої горілки.

¹ Александр VI, Борджія (1431—1503), римський папа, відомий своєю жорстокістю.

— Горілки?

— Еге ж, польської, отче. З католицької країни.

Отець Кіхот ніколи перед тим не куштував горілки. Перша чарка видалась йому ні сим ні тим, але друга одразу піднесла дух.

— Вам бракуватиме ваших обов'язків мера, Санчо,— сказав він.

— Я маю намір відпочити. Адже я й разу не витикався з Тобосо, відколи помер той мерзотник Франко. От якби в мене була машина...

Отець Кіхот згадав про Росінанта, і думки його повернули на інше.

— До Москви надто далеко,— долинув до нього мерів голос.— До того ж там надто холодно. Східна Німеччина?.. Ні, туди мені не хочеться, ми надивились на німців і тут, в Іспанії.

«А що, як мене переведуть у Рим?— думав отець Кіхот.— Росінантові такої далекої дороги нізащо не здолати. Єпископ згадує навіть про місіонерську ниву. А Росінант уже доживає віку. Не покину ж я його конати десь при дорозі в Африці, щоб над ним учинили дикунську розправу заради якоїсь коробки передач чи дверної ручки».

— Найближча країна, де при владі наша партія,— це Сан-Маріно... Ще чарочку, отче?

Отець Кіхот, не довго думаючи, простяг руку з чаркою.

— А ви що будете робити, отче, як доведеться залишити Тобосо?

— Що звелять, те й робитиму. Поїду куди пошлють.

— Вселяти віру у віруючих, так само як тут?

— Збиткуватися — діло нехитре, Санчо. Як на мене, то навряд чи є в світі цілком віруюча людина.

— Навіть і папа римський?

— Можливо, навіть папа, мій бідолашний друже. Хто знає, про що він думає вночі у ліжку після того, як прокаже молитви?

— А ви?

— Е, я такий самий невіглас, як і перший-ліпший з моїх парафіян. Хіба що прочитав більше книжок, коли вчився, ото й тільки, але ж і прочитане забувається...

— І ви все-таки вірите в усі оті нісенітниці. В Господа Бога, в Святу Трійцю, в непорочне зачаття...

— Я хочу вірити. І хочу, щоб інші вірили.

— Навіщо?

— Хочу, щоб вони були щасливі.

— Хай тоді п'ють горілочку. Це краще, ніж услякі вигадані химери.

— Хміль минає. Ось навіть уже й тепер.

— І віра так само.

Отець Кіхот здивовано звів очі. Перед тим він замислено й трохи сумовито споглядав останні краплі на денці своєї чарки.

— *Ваша віра?*— спитав він.

— І ваша теж.

— Чому ви так гадаєте?

— Життя є життя, отче, і воно робить своє чорне діло. Віра вмирає так само, як потяг до жінки. Навряд чи ви становите виняток із загального правила.

— Як, по-вашому, не буде зле, коли я вип'ю ще чарочку?

— Горілка ніколи нікому не шкодила.

— Недавно я дуже здивувався, побачивши, як багато пив єпископ з Мотопо.

— А де воно, те Мотопо?

— *In partibus infidelium.*

— Я давно забув ті крихти латини, які колись знав.

— А я й гадки не мав, що ви знали латину.

— Мої батьки хотіли, щоб я став священиком. Я навіть учився в Саламанці. Тільки ніколи не казав вам про це, отче. *In vodka veritas!*¹

— То оце звідти ваші відомості про ефіопську церкву? Я був трохи здивований.

¹ Істина в горілці (лат.).

— Якiс клаптики непотрiбних знань завжди прилипають до мозку, мов черепашки до днища човна. До речi, ви читали, що радянськi космонавти побили рекорд з тривалостi перебування у вiдкритому космосi?

— Чув щось таке вчора по радiо.

— Одначе за весь той час вони не здибали там жодного ангела.

— А ви читали, Санчо, про чорнi дiри в космосi?

— Я знаю, щб ви зараз скажете, отче. Але ж слово «дiри» вжито тут лише в переносному значеннi... Ще чарочку. I не бiйтеся нiяких єпископiв.

— Ваша горiлка надихає мене надiєю.

— На що?

— Примарною надiєю, як по правдi.

— Ну ж бо, кажiть. Якою надiєю?

— Я не можу вам сказати. Ви будете з мене смiятися. Може, колись iншим разом я розповiм вам про цю свою надiю. Якщо Господь Бог дасть менi на це час. I вам, звiсно, також.

— Нам слiд частiше зустрiчатись, отче. Може, менi вдасться повернути вас у Марксову вiру.

— Ви маєте щось iз Маркса тут на полицях?

— Ну звiсно.

— «*Das Kapital*»?¹

— Еге ж. I «Капiтал». Онде вiн. Я давно вже нiчого з цього не читав. Сказати вам правду, там є чимало такого, що завжди здавалося менi... ну, далеким чи що... Примiром, усi отi цифровi викладки щодо промислової революцiї в Англiї. Гадаю, i в Бiблiї вам трапляються нуднi мiсця.

— Хвалити Бога, вiд нас не вимагають вивчати Книгу Чисел чи Второзаконня. Що ж до Євангелiй, то це зовсiм не нудна матерiя.

— Знаєте, отче, ви нагадуєте менi вашого прiдка. Вiн так само вiрив рицарським романам, якi навiть за його часiв були вже безнадiйно застарiлi...

— Я за все життя не прочитав жодного рицарського роману.

— Зате й далi читаєте отi свої старезнi богословськi книжки. Для вас вони те саме, що рицарськi романи для вашого прiдка. Ви вiрите їм не менше, нiж вiн вiрив тим романам.

— Але ж голос церкви не пiдвладний часовi, Санчо.

— Е нi, отче, ще й як пiдвладний. Ваш Другий Ватиканський собор визнав застарiлим навiть святого апостола Іоана.

— Що за нiсенiтниця!

— Ви ж бiльше не проказуєте в кiнцi меси його слова: «Вiн у свiтi був, i свiт через Нього постав, але свiт не пiзнав Його».

— Ну, я ж часом заглядаю до церкви наприкинцi меси... аби побачити, чи там немає кого з моїх...

— Я й тепер проказую цi слова.

— Але не вголос. Єпископ не потерпiв би такого. Ви достоту як ваш прiдок, що читав свої рицарськi романи потайки, i нiхто, крiм його небоги й лiкаря, про це не знав, аж поки...

— Ну що за нiсенiтницi ви сьогоднi мелете, Санчо!

—...аж поки вiн вирушив верхи на Росiнантi здобувати рицарськi звитяги у свiтi, що давно вже не вiрив тим давнiм казкам.

— У супроводi невігласа на ім'я Санчо,— вiдкавав отець Кiхот трохи роздратовано й одразу ж пошкодував про це.

— Атож, у супроводi Санчо,— пiдтакнув мер.— А чому би й нi?

— Єпископ навряд чи вiдмовить менi, якщо я попрошу про невеличку вiдпустку.

— Вам же треба поїхати до Мадрида й купити собі унiформу.

— Унiформу? Яку унiформу?

— Лiловi шкарпетки, монсеньйоре, i лiловий... як вiн зветься, отой слинявчик, що його носять на грудях пiд комiром?

— *Pechera*². Дурницi. Нiхто не примушуватиме мене носити лiловi шкарпетки i...

¹ «Капiтал» (нім.).

² Манишка, нагрудник (iсн.).

— Ви ж солдат церковного війська, отче. І не повинні нехтувати знаками відмінності.

— Я не просив, щоб мене робили монсеньйором.

— Ви можете, звісно, взяти відставку й залишити те військо.

— А ви можете взяти відставку в своїй партії?

Обидва випили ще по чарці горілки, і між ними запала приязна мовчанка, коли так добре думається кожному про своє.

— Як ви гадаєте, отче, ваша машина довезла б нас до Москви?

— Росінант надто старий для такого. Він вийде з ладу десь по дорозі. Та й єпископ навряд чи визнає Москву слухним місцем для моєї відпустки.

— Ви ж більш не підлягаєте єпископові, монсеньйоре.

— Але ж і Його Святість... А ви знаєте, от до Рима Росінант нас, мабуть, довіз би.

— Рим мене аніскілечки не вабить. Нема там на що дивитись — самі лілові шкарпетки.

— У Римі, Санчо, мер комуніст.

— Я не симпатизую єврокомуністам так само, як ви — протестантам. Що з вами, отче? Ви нібито чимось засмучені.

— Це горілка винна: спочатку збудила в мені мрію, а потім згасила її.

— Не журіться. Просто ви незвичні до горілки, і вона вдарила вам у голову.

— Але чому спершу така солодка мрія... а потім — розпач?

— Я знаю, про що ви. Горілка й на мене так діє, коли трохи переберу.

Я проведу вас додому, отче.

Біля дверей отця Кіхота вони стали прощатися.

— Ідіть і трохи полежте.

— Тересі це видасться досить дивним о такій порі. До того ж я ще не розгортав сьогодні требника.

— Але ж тепер це зовсім не обов'язково, правда?

— Мені важко ламати свої звички. У звичках є деяка втіха, хай навіть вони часом обтяжливі.

— Атож, здається, я вас розумію. Буває, що й сам вряди-годи заглядаю в «Комуністичний маніфест».

— І це вас утішає?

— Іноді втішає, але не так щоб дуже. Лише трішечки.

— Дасте колись і мені почитати. При нагоді.

— Може, коли ми будемо в мандрах.

— А ви справді вірите, що це можливо? Я дуже сумніваюся, що ми з вами будемо добрими супутниками. Нас розділяє велика прірва, Санчо.

— Така сама прірва розділяла вашого предка і того, кого ви називаєте моїм предком, отче, і все ж таки...

— Атож. І все ж таки...

Отець Кіхот квапливо повернувся й пішов у дім. Там він узяв з полиці свого требника, але не встиг прочитати й кількох рядків, як заснув, а прокинувшись, тільки й міг пригадати, що ліз на якесь високе дерево і скинув звідти гніздо, порожнє, висхле й колюче, спадок минулого року.

2

Чимало мужності потрібно було отцеві Кіхоту, щоб написати єпископові, а ще більше — щоб розпечатати листа, якого через певний час отримав у відповідь. Лист починався з короткого звертання: «Монсеньйоре!» — і від цього титулу в отця Кіхота аж у роті звело, наче від кислоти.

«Тобосо,— писав єпископ,— одна з найменших парафій у моїй єпархії, і я не можу повірити, що тягар Ваших обов'язків аж такий великий. А проте згоден уволити Ваше прохання про відпустку і посилаю молодого священика отця Ерреру, щоб він подбав про Тобосо за Вашої відсутності. Сподіваюся, ви принаймні відстрочите свою відпустку доти, доки впевнитесь, що отець Еррера дістав уявлення про всі проблеми, які можуть існувати у Вашій парафії, аби Ви могли спокійно залишити на нього свою паству. Поразка тобоського мера на останніх виборах вочевидь показує, що громадська думка нарешті повертає

в належному напрямку, і, можливо, такий проникливий і скромний молодий священник, як отець Еррера (він блискуче захистив у Саламанкському університеті докторську дисертацію з теології моралі), зуміє краще скористатися з цих позитивних перемін, ніж людина літня. Як Ви здогадуєтесь, я вже звернувся до архієпископа з письмовим проханням визначити Ваше майбутнє і майже не сумніваюся, що на той час, як Ви повернетесь з відпустки, ми підшукаємо для Вас сферу діяльності, відповіднішу за парафію в Тобосо й менш обтяжливу для духовної особи Вашого віку та сану».

Лист був ще гірший, ніж передбачав отець Кіхот, і він з дедалі більшою тривогою став чекати приїзду отця Еррери. А тим часом сказав Тересі, що одразу ж поступиться отцю Еррері своєю спальнею, і попросив її, як буде змога, роздобути для нього самого легке складане ліжко, щоб поставити його у вітальні.

— А якщо не знайдеш такого ліжка,— додав він,— з мене цілком вистачить і крісла. Я ж частенько сплю в ньому пообіді.

— Коли той молодий, то нехай і спить у кріслі.

— Поки що він мій гість, Тересо.

— Чому ви кажете «поки що»?

— Здається мені, єпископ хоче призначити його сюди замість мене. Я старішаю, Тересо.

— Коли ви аж такий старий, то нема чого пхатися хтозна-куди. Хай там як, а я в іншого священника не працюватиму, і не надійтеся.

— Не гарячкуй, Тересо, не гарячкуй. І ні в якому разі не відкривай йому таємницю твоїх чудових відбивних.

Минуло три дні, і отець Еррера приїхав. Отець Кіхот, повернувшись додому,— він ходив погомоніти з колишнім мером,— побачив у себе перед дверима молодого священника з елегантною чорною валізою. У дверях, заступаючи йому дорогу, стояла Тереса з кухонною ганчіркою в руці. Отець Еррера, як видно, від природи був блідий, але тепер мав досить розпашілий вигляд, а його білий священницький комір аж ряхтів проти сонця.

— Монсеньйор Кіхот?— запитав він.— Я — отець Еррера. Ця жінка не хоче мене впустити.

— Тересо, Тересо, яка ж ти нечемна! Де твої гарні манери? Отець Еррера — наш гість. Іди і приготуй для нього чашечку кави.

— Ні, дякую, не треба. Я не п'ю кави, бо тоді не засну вночі.

У вітальні отець Еррера без вагань усівся в єдине крісло.

— Яка брутальна жінка,— поскаржився він.— Я їй сказав, що мене прислав єпископ, а вона відповіла на це грубощами.

— Як і всі ми, вона має свої упередження.

— Єпископ такого нізащо не попустив би.

— Ну, він же її не чув, а ми йому не скажемо, правда?

— Мене це дуже прикро вразило, монсеньйоре.

— Прошу вас, не називайте мене монсеньйором. Кажіть просто «отче», якщо ви не проти. Я вже досить старий літами й міг би бути вашим батьком. Ви маєте досвід роботи з парафією?

— Безпосереднього не маю. Я три роки був секретарем його превелебності. Відколи закінчив університет у Саламанці.

— Попервах вам може бути нелегко. В Тобосо не одна така Тереса. Але я певен, що скоро ввійдете в колію. Ви захистили дисертацію із... стривайте, зараз пригадаю...

— З теології моралі.

— О, для мене це завжди була надто складна матерія. Я ледве склав іспит з неї, навіть у Мадридському університеті.

— Я бачу, у вас на полиці стоять праці отця Герберта Йоне. Він хоч і німець, проте в цих питаннях вельми тямущий.

— Боюся, я вже багато років і не заглядав у ті його праці. В парафіяльній діяльності теологія моралі, як ви, певне, розумієте, далеко не найголовніше.

— А я сказав би, що це одна з основ. У практиці сповіді.

— Коли до мене приходять пекар... чи автомеханік, що трапляється не так-то й часто, їх звичайно хвилюють дуже елементарні проблеми. Ну,

а я звярюся на своє чуття. Та й не маю часу вишукувати, що там пише з приводу цих проблем Йоне.

— Чуття має ґрунтуватися на здоровій основі переконання, монсеньйоре... даруйте... отче.

— О, та звісно, що на здоровій. Аякже. Одначе я, як і мій предок, більше схильний покладатися на давні книжки, написані ще до того, як Йоне народився на світ.

— Але ж ваш предок читав тільки рицарські романи, хіба не так?

— Ну що ж, мої книжки по-своєму також рицарські. Святий Хуан де ла Крус, свята Тереза, святий Франціск Сальський. І, звісно ж, Євангелія, отче. «Ходімо й ми, щоб із Ним померти». Навіть Дон Кіхот не міг би сказати краще, ніж святий апостол Тома.

— О, ну певна річ, без Євангелій не обійдешся,— зауважив отець Еррера таким тоном, наче робив дрібну й несуттєву поступку співрозмовникові.— І все-таки погляди Йоне на теологію моралі дуже здорові, надзвичайно здорові... Ви хотіли щось сказати, отче?

— Та ні, нічого. Одну прописну істину, про яку зайве й нагадувати. Я тільки хотів докинути, що не менш здоровою основою є любов Господня.

— Авжеж, само собою. Але не можна забувати й про його праведний суд. Ви згодні, монсеньйоре?

— Так... воно, звісно, так...

— Йоне дуже чітко розмежовує любов і праведний суд.

— Ви спеціально вчилися на секретаря, отче? Я маю на увазі — після університету.

— Звичайно. Я вмю друкувати на машинці і, не похваляючись, можу сказати, що дуже добре стенографую.

У дверях з'явилася голова Тереси.

— Що вам готувати на обід, отче? Відбивну?

— Дві відбивні, Тересо, зроби ласку.

Отець Еррера повернувся, і на його білому комірі знову зблиснуло сонце, так ніби подавало якийсь сигнал — але який?.. Отець Кіхот ніколи ще не бачив такого чистого коміра, та й узагалі такого чепурного молодика. Дивлячись на біле гладеньке обличчя отця Еррери, можна було подумати, що його ніколи не торкалася бритва. «Ось що означає так довго жити в Тобосо, — сказав собі отець Кіхот. — Я проти нього зашкарублий селяк. Далеко, дуже далеко звідси до Саламанки».

3

Нарешті настав день від'їзду. Власник автомайстерні обстежив Росінанта і хоча й побурчав, але визнав його придатним до подорожі.

— Ніяких гарантій дати не можу, — сказав він. — Вам слід було збути цю машину ще років п'ять тому. Та до Мадріда вона все-таки має вас довести.

— Сподіваюся, й назад доведе, — зауважив отець Кіхот.

— А оце ще хтозна...

Мерові не терпілося якнайскоріше виїхати, і він ледве стримував себе. Він не мав бажання бачити, як до влади в містечку прийде його наступник.

— То ж справжній фашист, отче. Ми скоро знов повернемося до часів Франко.

— Хай упокоїть Господь його душу, — за звичкою мовив отець Кіхот.

— Не мав він ніякої душі. Навіть якщо вона взагалі існує.

Вони повантажили свої валізи в багажник Росінанта, а на заднє сидіння поставили чотири ящики доброго ламанчського.

— У Мадріді пристойного вина не купиш, — сказав мер. — Завдяки мені ми принаймні маємо чесний кооператив.

— А чого нам їхати в Мадрид? — спитав отець Кіхот. — Пригадую, студентом я дуже не любив це місто і більш ніколи туди не їздив. Чом би не вирушити до Куенки? Я чув, що Куенка — гарне місто, до того ж воно куди ближче від Тобосо. Мені не хотілося б переобтяжувати Росінанта.

— Навряд чи ви зможете купити в Куенці лілові шкарпетки.

— Знову ви про ті шкарпетки! Не бажаю я купувати лілові шкарпетки, Санчо. Не могу дозволити собі викидати гроші на такі витребеньки.

— А от ваш предок шанував стрій мандрівного рицаря, хай навіть мусив замість шолома носити циркульницький тазок. Ви ж мандрівний монсеньйор і повинні ходити у лілових шкарпетках.

— Кажуть, мій предок був божевільний. Те саме скажуть і про мене. І з ганьбою завернуть додому. Мабуть, я таки справді несповна розуму, коли мене задля сміху зробили монсеньйором і тепер я мушу кидати Тобосо на отого молодого священика.

— Пекар про нього поганої думки, я сам чув, як він довірчо говорив про це з отим реакціонером ресторатором.

Отець Кіхот рішуче наполіг, що машину поведе сам.

— Росінант має свої вибрики, які знаю тільки я.

— Ви ж повертаєте не на ту дорогу.

— Мені треба заїхати додому. Я дещо забув.

Отець Кіхот залишив мера в машині. Він знав, що молодий священик тепер у церкві. А йому хотілось востаннє побути самому в будинку, де прожив більш як тридцять років. До того ж він справді забув узяти книжку отця Герберта Йоне з теології моралі. Святий Хуан де ла Крус уже лежав у багажнику разом зі святою Терезою і святим Франціском Сальським. А отець Кіхот пообіцяв отцеві Еррері, хай і не дуже охоче, зрівноважити ці старі книжки сучаснішою теологічною працею, до якої не заглядав відтоді, як був студентом. Отець Еррера слушно зауважив: «Чуття має ґрунтуватися на здоровій основі переконання». І якщо мер почне в розмові цитувати Маркса, отець Герберт Йоне може стати в пригоді для відповіді. У кожному разі, книжка була невелика й легко вміщувалась у кишені. Отець Кіхот на кілька хвилин усівся в своє улюблене крісло. За багато років на сидінні витовклася заглибина, що відповідала формі його тіла й була так само звична отцю Кіхотові, як його предкові — всі вигини власного сідла. З кухні долинув брязкіт посуду й Тересине сердите бурчання, що було для нього незмінною музикою в самотні ранкові години. «Мені бракуватиме навіть її сварливої вдачі», — подумав отець Кіхот. Надворі мер нетерпляче посигналив.

— Даруйте, що змусив вас чекати, — сказав отець Кіхот, вмикаючи швидкість, і Росінант тяжко зітхнув у відповідь.

Дорогою вони майже не розмовляли. Здавалося, обох гнітила незвичайність їхньої авантюри. Лише раз мер обізвався й висловив уголос свою думку.

— Певно, нас єднає щось спільне, отче, а то чого б ви поїхали зі мною?

— Може, взаємна приязнь?

— А цього досить?

— Поживемо — побачимо.

Ще добра година минула в мовчанці. Потім мер обізвався знову:

— Що вас смутить, друже?

— Ми щойно виїхали за межі Ламанчі, і тепер не можна бути певним ні в чому.

— Навіть у вашій вірі?

На це запитання отець Кіхот не завдав собі клопоту відповісти.

Розділ третій

ЯК БУЛО ДАНО НАОЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ СВЯТІЙ ТРІЙЦІ

Відстань від Тобосо до Мадріда не така-то й велика, проте непевний хід Росінанта й довжелезна вервечка ваговозів попереду спричинилися до того, що вечір застав отця Кіхота й мера ще в дорозі.

— Страшенно хочеться їсти й пити, — поскаржився мер.

— Та й Росінант геть видихавсь, — докинув отець Кіхот.

— Якби ж то нам трапився заїзд! Хоч на цій великій дорозі пристойного вина годі й сподіватися.

— Ми ж маємо з собою задосить добрячого ламанцького.

— А попоїсти? Мені доконче треба підхарчитися.

— Тереса таки запхала на заднє сидіння якийсь пакунок. Сказала — про всяк випадок. Боюся, вона так само не вірить у бідолаху Росінанта, як і наш автомеханік.

— Оце ж і є саме той випадок.

Отець Кіхот розгорнув пакунок.

— Хвалити Бога,— сказав він,— ми маємо велику голову ламанцького сиру, кілька копчених ковбасок і навіть дві склянки та два ножі.

— Не знаю, чи хвалити Бога, а от Тересу таки варто похвалити.

Та це ж, мабуть, те саме, Санчо. Всі наші добрі діла — то діяння Господні, а всі лихі — діяння диявола.

— В такому разі ви повинні простити нашого бідолашного Сталіна,— сказав мер,— бо за нього має відповідати тільки диявол.

Вони їхали дуже повільно, шукаючи при дорозі дерева, яке дало б їм сякий-такий затінок, бо надвечірнє сонце кидало на землю такі вузькі тіні, що двом чоловікам ніяк у них не втиснутись. Нарешті знайшли жаданий затінок під напіврозваленою стіною якоїсь будівлі у дворі покинутої ферми. Хтось надряпав на викрашеному камені червоний серп і молот.

— Я волів би трапезувати під знаком хреста,— сказав отець Кіхот.

— Чи вам не однаково? Ні хрест, ні молот на смак сиру не вплинуть. До того ж чи така вже велика між ними різниця? І той, і той — знаки протесту проти несправедливості.

— Але наслідки трохи різняться. Один породив тиранію, другий — милосердя.

— Тиранію? Милосердя? А як щодо святої інквізиції і нашого великого патріота Торквемади?

— Від Торквемади потерпіло куди менше людей, ніж від Сталіна.

— Ви цього певні? А зважте-но, скільки було населення в Росії за Сталіна і скільки в Іспанії — за Торквемади.

— Я не статистик, Санчо. Відкоркуйте краще пляшку... якщо маєте штопора.

— Штопор завжди при мені. А ви маєте ножа. То обчистіть мені ковбаску, отче.

— Торквемада хоч вважав, що його жертви чекає вічне блаженство.

— Хтозна, може, й Сталін так вважав. Краще не чіпати мотивів, отче. Мотиви — це таємниця, прихована в людській свідомості... А це вино було б куди смачніше, якби його охолодити. От би знайти якийсь струмок. Завтра треба буде, крім ваших лілових шкарпеток, придбати ще й термоса.

— Якщо судити тільки з діла, Санчо, то слід зважати й на результат.

— Кілька мільйонів загинуло, зате комунізм утвердився майже на половині земної кулі. Не така-то й велика ціна. На війні втрачають більше.

— Кількасот загинуло, зате Іспанія лишилася католицькою країною. Ще меншою ціною.

— І за Торквемадою дрийшов Франко.

— А за Сталіним прийшов Брежнєв.

— Ну що ж, отче, ми можемо зійтись принаймні ось на чому: за великими людьми, здається, завжди приходять дрібні людиці, а з ними, мабуть, легше вжитися.

— Я радий, що ви визнаєте за Торквемадою велич.

Вони засміялись і випили ще, і їм було хороше сидіти під тією напіврозваленою стіною, а тим часом сонце заходило, тінь довшала, аж поки раптом, самі того не помітивши, вони опинились у темряві, і тепер тепло було тільки в них усередині.

— Невже ви справді сподіваєтесь, отче, що католицизм одного чудового дня приведе людей до щасливого майбутнього?

— Ну звісно, що *сподіваюсь*.

— Як і приведе, то хіба що по смерті.

— А ви сподіваєтесь, що комунізм — я маю на увазі справжній комунізм, про який говорив ваш пророк Маркс,— узагалі колись настане, бодай у Росії?

— Так, отче, сподіваюсь, дуже сподіваюсь. Але як по правді, то часом... кажу вам це тільки тому, що у вас як у священника язик на припоні, а мого розв'язало вино... отож часом мене бере розпач.

— Ну, що таке розпач, я розумію. Мені він теж знайомий, Санчо. Але, звісно, не безнадійний розпач.

— Мій також не безнадійний, отче. А то б я не сидів оце тут, поряд з вами.

— А, де б ви були?

— Лежав би в несвяченій землі. Разом з іншими самогубцями.

— Тоді випиймо за надію, — сказав отець Кіхот і підніс свою склянку.

Вони випили.

Аж дивно, як швидко порожніє пляшка, коли люди сперечаються без зловорожості. Останні кілька крапель мер вилив на землю.

— Богам, — мовив він. — Завважте, я сказав — богам, а не Богові. Боги люблять випити, це тільки ваш Бог-самітник, я певен, непитущий.

— Ви ж знаєте, що це не так, Санчо. Ви вчилися у Саламанці. І добре знаєте, що Господь Бог щоранку й щовечора під час меси перетворюється на вино. У кожному разі я в це вірю, та й ви, мабуть, колись вірили.

— Тоді випиймо ще і ще вина, коли вже навіть ваш Бог його схвалює. Та й, правду сказати, це ламанчське куди краще за церковне вино. Де ж я подів штопор?

— Ви на ньому сидите. І не говоріть так зневажливо про церковне вино. Не знаю, яке купуватиме отець Еррера, але я вживаю на церковні потреби добірне ламанчське. Звісно, якщо папа дозволить причастя обох видів, мені доведеться купувати щось дешевше, але, думаю, він зважить на бідність священництва. Он нашого пекаря завжди пече згага. Він ладен вижлуктити й цілу чашу.

— Випиймо ще по скляночці, отче. Знову за надію.

— За надію, Санчо. — І вони цокнулися склянками.

Вечірня прохолода почала обертатися холодом, але вино ще гріло їх, і отець Кіхот не почував найменшого бажання поспішати до нелюбого йому міста й дихати вихлопними газами ваговозів, що й далі тяглися по шосе безперервною низкою фар.

— Ваша склянка порожня, отче.

— Дякую, ще крапельночку. Ви добрий чоловік, Санчо. Якщо пам'ять не зраджує мені, наші з вами предки не раз отаборилися на ніч просто під деревами. І хоч тут дерев немає, зате є оцей замковий мур. Уранці ми зажадаємо, щоб нас впустили досередини, а тим часом... Дайте-но мені ще трохи сиру.

— Я щасливий спочити під великим символом — серпом і молотом.

— Вам не здається, що в Росії досить-таки занедбали бідолашний серп, а то чого б їм купувати стільки пшениці в американців?

— Це тимчасові труднощі, отче. Ми ще не вміємо керувати кліматом.

— А от Господь Бог уміє.

— Ви справді цьому вірите?

— Так.

— Ох, отче, надуживаєте ви небезпечним наркотиком, не менш небезпечним, ніж рицарські романи старого Дон Кіхота.

— Яким наркотиком?

— Опіумом.

— А-а, зрозуміло... Ви маєте на увазі відомі слова вашого пророка Маркса: «Релігія — це опіум народу». Але ви вириваєте їх із контексту, Санчо. Так само як наші еретики перекручували слова Господа нашого.

— Я вас не зовсім розумію, монсеньйоре.

— Коли я навчався у Мадридї, мені порадили прочитати ваше «святе письмо». Треба ж знати свого ворога. Ви не пригадуєте, як Маркс захищає чернечі ордени в Англії і засуджує Генріха Восьмого?

— Певно, що ні.

— Вам слід знову погортати «Капітал». А от про опіум там і мови немає.

— Але однаково це його слова... от тільки не пригадаю зараз, де написані.

— Атож, але це писано в дев'ятнадцятому столітті, Санчо. А тоді опіум не вважали за шкідливе зілля — лауданум застосовували як заспокійливе, ото

й тільки. Заспокійливий засіб для багатих, бідні не мали змоги придбати його. І Марксові слова мали означати лише те, що релігія — приступне біднякам заспокійливе, і нічого більше. Це для них краще, ніж ходити до шинку. І навіть ніж пити отаке вино. Людина не може жити без якоїсь розради.

— Тоді, може, роздушимо ще пляшечку?

— Скажімо, півпляшечки, якщо хочемо доїхати цілі до Мадріда. Надмір опіуму може зашкодити.

— Ми ще зробимо з вас марксиста, монсеньйоре.

— Я запхав у ящики кілька півлітрових пляшок, щоб заповнити кутки.

Мер пішов до машини й повернувся з півлітровою вина.

— Я ніколи не заперечував, що Маркс був добра людина, — сказав отець Кіхот. — Він хотів допомогти біднякам, і це, напевне, спасло його душу по смерті.

— Вашу склянку, монсеньйоре.

— Я ж просив не називати мене монсеньйором.

— Тоді чом би вам не називати мене товаришем? Мені це приємніше, ніж Санчо.

— У недавній історії, Санчо, надто багато товаришів загинуло від рук товаришів. Я не проти того, щоб називати вас другом. Друзі не такі схильні вбивати один одного.

— А чи не буде «друг» невеличкою надмірністю між католицьким священиком і марксистом?

— Ви ж самі кілька годин тому казали, що нас начебто щось єднає.

— Мабуть, нас єднає любов до цього ламанчського, друже.

Темрява навколо чорнішала, а вони все сиділи, почувавши себе дедалі затишніше й добродушно кепкуючи один з одного. Коли по шосе проїжджав вагозов, світло його фар на мить зблискувало на двох порожніх великих пляшках та півлітровці з рештками вина.

— Що мене дивує, друже, то це ваша віра в геть нісенітні речі. Ось, приміром, у Святу Трійцю. Легше збагнути вищу математику. Ви можете розтлумачити мені суть Трійці? У Саламанці на це не спромоглися.

— Можу спробувати.

— Ану.

— Ви бачите ці пляшки?

— Ну звісно.

— Дві пляшки однакові розміром. У них було вино тієї самої субстанції, з того самого врожаю. Ось вам Бог-Отець і Бог-Син, а в оцій меншій пляшці — Святий Дух. Та сама субстанція. З того самого врожаю. Вони неподільні. Хто скуштує одного, той скуштує всіх трьох.

— Я ніколи, навіть у Саламанці, не міг уторопати, навіщо потрібен Святий Дух. Він завжди здавався мені трохи зайвим.

— Але ж ми не вдовольнилися двома пляшками, чи не так? А ця півлітровка додала нам ще по краплині життєвої снаги, якої ми обидва потребували. Без неї нам не було б так хороше. Може, й забракло б порошу продовжити нашу подорож. Навіть наша дружба могла б урватися без Святого Духа.

— Ви дуже винахідливі, друже. Тепер я принаймні починаю розуміти, як ви уявляєте собі Трійцю. Але вірити цьому не вірю, майте на увазі. І ніколи не повірю.

Отець Кіхот сидів мовчки й дивився на пляшки. Коли мер черкнув сірником, щоб запалити сигарету, він побачив понурену голову свого супутника. Здавалося, його покинув отой Святий Дух, якого він так високо ставив.

— Що з вами, отче? — спитав мер.

— Хай простить мені Бог, — озвався отець Кіхот, — бо я согрішив.

— Та то ж був просто жарт, отче. Я певен, що ваш Бог розуміє жарти.

— Я припустився ересі, — сказав отець Кіхот. — Я думаю... мабуть... я не гідний бути священиком.

— Що ж ви такого скоїли?

— Я дав хибне тлумачення. Святий Дух в усьому рівний Богові-Отцю й Богові-сину, а я представив його меншою пляшкою.

— Це серйозна провина, отче?

— Гідна анафеми. Таке було беззастережно засуджене на святому соборі... забув, на якому саме. На одному з найперших. Здається, на Нікейському.

— Не журіться, отче. Все це легко поправити. Зараз ми викинемо цю півлітрівку й забудемо про неї, а натомість я принесу з машини велику й повну пляшку.

— Я й так випив більше, ніж мені належало. Якби не пив стільки, то ніколи, ніколи не припустився б такої помилки. Немає тяжчого гріха, ніж погрішити проти Святого Духа.

— Забудьте про це. Зараз ми все поправимо.

Отак вийшло, що вони випили ще одну пляшку. Отець Кіхот заспокоївся й був зворушений співчуттям свого супутника. Хоч ламанцьке вино й легке, проте обидва визнали за розумніше простягтися там-таки на траві й поспати до ранку, а коли зійшло сонце, отець Кіхот уже з посмішкою згадував про свою вчорашню скруху. Хіба ж то гріх — невеличка забудькуватість і ненавмисна обмовка. В усьому було винне ламанцьке вино, що зрештою виявилось не таким-то й легким, як вони гадали.

Коли вони вирушили далі, отець Кіхот сказав:

— Учора ввечері я повівся трохи нерозумно, Санчо.

— Як на мене, ви говорили дуже добре.

— Сподіваюся, ви дещо зрозуміли з моїх пояснень про Трійцю?

— Зрозуміти зрозумів. Але не повірив.

— Тоді зробіть ласку, забудьте про оту півлітрівку. То була помилка, якої я не мав права припускатися.

— Я пам'ятатиму тільки про три великі пляшки, друже.

Розділ четвертий

ЯК САНЧО, В СВОЮ ЧЕРГУ, ДАВ НОВЕ ТЛУМАЧЕННЯ ДАВНЬОМУ ВІРУВАННЮ

1

Хоч яке легке було вино, але, мабуть, оті три з половиною пляшки й спричинилися до того, що наступного дня отець Кіхот і Санчо деякий час їхали мовчки. Нарешті Санчо зауважив:

— Треба добряче пообідати, і нам одразу полегшає.

— Ох, бідолашна Тереса,— сказав отець Кіхот.— Сподіваюсь, отець Еррера оцінить її відбивні.

— А чим вони такі чудові, ті відбивні?

Отець Кіхот не відповів. Він уберіг цю таємницю від єпископа Мотопського, то, певна річ, убереже її і від мера.

Дорога повертала вбік. Але Росінант замість того, щоб сповільнити швидкість, не знати чому надав уперед і просто за поворотом мало не задавив вівцю. Всю дорогу попереду заповонила отара. Здавалося, то хвилюється розколошкане, вкрите пінистими баранцями море.

— Цілком можете ще трохи поспати,— сказав мер.— Нам крізь це товписько нізащо не пробитися.

Звідкись вискочила вівчарка й почала заганяти до отари заблудлу вівцю.

— Ну й дурні ж тварини! — сердито вигукнув мер.— Я ніколи не міг зрозуміти, чому засновник вашої віри надумав прирівняти нас до них. «Паси вівці Мої!» А втім, мабуть, як і всі добрі люди, він був циніком. Мовляв, паси добре, щоб набирати м'яса, а тоді їх можна буде з'їсти. «Господь — то мій Пастир». Та коли ми вівці, то чому, ради всіх святих, маємо довірятися нашому пастиреві? Ну гаразд, він боронитиме нас від вовків, але ж тільки для того, щоб потім віддати різникові.

Отець Кіхот дістав з кишені требника й демонстративно поринув у читання, але натрапив на таке нудне й пустопорожнє місце, що ніяк не міг відгородитися від мерових слів, хоч вони й дошкуляли йому.

— І він очевидно видавав перевагу вівцям перед козами,— не вгавав мер.— Як це безглуздо й сентиментально! Коза в господарстві нічим не поступається вівці, а на додачу має й деякі стійкості корови. Вівця дає вовну — чудово, але ж коза дає людині на користь ще й шкіру. Вівця дає баранину, але особисто я волів би їсти козятину. До того ж коза, як і корова, дає молоко та сир. А овечий сир до смаку лише французам.

Отець Кіхот звів очі й побачив, що дорога нарешті вільна. Він сховав трембіт і знову скерував Росінанта вперед.

— Людина без віри не може образити Бога,— сказав він радше до самого себе, ніж до мера. Але про себе подумав: «А й справді, чому саме вівці? Чому Господь у великій своїй мудрості обрав за символ вівцю?» То було питання, на яке не давав відповіді жоден із давніх богословів, чиї праці він тримав на своїх книжкових полицях у Тобосо, навіть святий Франціск Сальський, такий обізнаний щодо слона, й яструба, й павука, й бджоли, й куріпки. Звісна річ, не порушував це питання у своєму "*Catecismo de la Doctrina Cristiana*"¹ і превелебний Антоніо Кларет, колишній архієпископ міста Сантьяго-де-Куба,— його отець Кіхот читав ще в дитинстві,— хоч, як йому пригадувалось, там на одному з малюнків був пастух з отарою овець. І без будь-якого зв'язку з попереднім він промовив:— Овець дуже люблять діти.

— І кіз так само,— сказав мер.— Хіба не пам'ятаєте, як ми малими катались у візках, запряжених козами? А де тепер усі ті кози? Приречені вічно горіти в пеклі?..— Він поглянув на годинник.— Я пропоную, перш ніж іти купувати вам лілові шкарпетки, добряче пообідати у Ботіна.

— Сподіваюся, то не дуже дорогий ресторан, Санчо?

— Не турбуйтеся. Цього разу пригощаю я. Він відомий своїми молочними поросятами, отож нам не доведеться їсти овечок доброго пастиря, яких так полюбляють у нашій країні. Цей ресторан дуже була вподобала таємна поліція за часів Франко.

— Хай упокоїть Господь його душу,— квапливо докинув отець Кіхот.

— А я б хотів вірити в засудження на вічні муки,— сказав мер.— Тоді я, звісно, примістив би його в найглибші глибини пекла. Та й Данте, я певен, зробив би так само.

— Не маю я довіри до людського суду, навіть і до Дантового,— сказав отець Кіхот.— Це зовсім не те, що суд Божий.

— Ви, мабуть, поселили б його в раю?

— Я ніколи не казав такого, Санчо. Не заперечую, він накоїв чимало зла.

— А, ви ж на такий випадок придумали дуже зручну лазівку — чистилище.

— Нічого я не придумував — ні пекла, ні чистилища.

— Пробачте, отче. Звісно, я мав на увазі вашу церкву.

— Церква цілком покладається на Святе Письмо, так само як ваша партія — на Маркса й Леніна.

— Але ж ви вірите, що ваші книги — це слово Боже.

— Скажіть по щирості, Санчо, а ви не думаєте... ну, хіба що крім ночей, коли вам не спиться... ви не думаєте, що ваші Маркс і Ленін так само непохибні, як... ну, приміром, як апостоли? Матвій, Марко?..

— А що думаєте ви, коли вам не спиться, монсеньйоре?

— Безсонними ночами мене часом непокоять думки про пекло. Хтозна, може, в ті ж такі ночі ви в своїй кімнаті думаєте про Сталіна й про табори. Чи був Сталін — або й Ленін — доконче правий? Ви запитуєте себе про це, а я тим часом мучуся питанням: невже таке можливе?.. Як може милосердний, сповнений любові Бог... Ні, я й на йоту не відступаю від своїх давніх книг, але й мене беруть сумніви. А якось увечері, коли Тереса сказала мені щось біля кухонної плити — який, мовляв, від неї жар,— я сів і перечитав усі чотири Євангелія. Чи знаєте ви, що на п'ятдесяти двох сторінках моєї Біблії святий Матвій згадує пекло п'ятнадцять разів, а святий Йоан — жодного разу? Святий Марко — двічі чи тридцять одній сторінці, святий Лука — тричі на п'ятдесяти двох... Ну, з Матвієм зрозуміло — він, бідолаха, був збирачем податків і, певне, вірив у дівість покари, але все-таки це мене дивує...

¹ «Катехізіс християнської доктрини» (італ.).

— І то цілком слушно.

— Я сподіваюся... друже... що й ви часом сумніваєтесь. Людині властиво сумніватися.

— Я намагаюсь не піддаватися сумнівам.

— Ой, та я теж, я теж. У цьому ми, безперечно, подібні.

Мер на коротку хвилю поклав руку на плече отцю Кіхотові, і той відчув у цьому дотику струм щирої приязні. «Дивно,— подумав він, аж надто обережно скеровуючи Росінанта на поворот,— що сумнів може поєднати людей навіть дужче, ніж віра. Бо віруючий ладен воювати з іншим віруючим через найменшу відмінність у тлумаченні, а той, що сумнівається, мусить воювати тільки з самим собою».

— Думка про молочних поросят у ресторані Ботіна,— сказав мер,— нагадала мені оту гарну притчу про блудного сина. Я, звісно, усвідомлюю різницю — там, як я пригадую, батько забиває теля... атож, відгодоване теля. Сподіваюся, наше порося буде відгодоване не гірше.

— Дуже гарна притча,— мовив отець Кіхот з ноткою виклику в голосі. Його непокоїло, що він почує далі.

— Еге ж, починається вона гарно,— сказав мер. — Такий собі цілком буржуазний дім, батько й два сини. Батько — багатий, щось на взірць російського поміщика, який бачить у селянах лише стільки-от душ, що належать йому.

— У тій притчі й словом не згадується ні про поміщиків, ні про селянські душі.

— Історію, яку ви читали, напевне, підправили й подекуди трохи змінили церковні цензори.

— Як це розуміти?

— Можливо, її розповідали зовсім інакше, та, певне, так воно й було. Той юнак завдяки якійсь химерній грі природи і всупереч усім обставинам свого життя виріс із ненавистю до спадкового багатства. Можливо, Ісус мав тут на думці Йова. Адже сам він, Ісус, жив у ближчий час до автора легенди про Йова, ніж ви до свого великого предка Дон Кіхота. Як ви пам'ятаєте, Йов був неподобно багатий. Він мав сім тисяч овець і три тисячі верблюдів. То от, юнак просто задихається в тому багатійському оточенні — мабуть, від самих уже розкішних меблів, від пишних картин на стінах, від усіх тих гладких поміщиків, що збираються в суботу за обіднім столом,— бо все те прикро контрастує із злиднями, які він бачить довкола. Його пориває бажання втекти звідти — куди завгодно. Отож він вимагає свою частку спадщини, що її разом із братом має отримати після батькової смерті, і йде геть із дому...

— І процвиндрює ту спадщину на гульню та розпусту,— докинув отець Кіхот.

— Ну, це ж офіційна версія. А я маю свою: юнакові так остогид світ багатіїв, у якому він зростав, що він волів якнайшвидше позбутися своїх статків — можливо, навіть просто пороздавав їх і за прикладом Толстого пристав до селянства.

— Але ж він повернувся додому.

— Атож, забракло духу. Він почувався дуже самотнім у тій господі, де доглядав свиней. Адже там не було партійного осередку, куди він міг би звернутися по допомогу. Та й «Капітал» ще не був написаний, отож йому не випадало знайти своє місце у класовій боротьбі. То хіба ж дивно, що бідолашний хлопець на якийсь час був завагався?

— Тільки на якийсь час? Що дає вам підстави так думати?

— У вашій версії ця історія досить несподівано уривається, правда ж? І урвали її, поза всяким сумнівом, церковні цензори, може, навіть той-таки Матвій, збирач податків. Атож, сина радо зустріли вдома, все це так, і подали на стіл відгодоване теля, і кілька днів він, мабуть, почував себе щасливим, та потім душу йому знов починає гнітити ота задушлива атмосфера матеріального багатства, що погнала була його геть з дому. Батько всіляко намагається виявити свою любов до нього, але обстановка в домі така сама відворотна — підробка під стиль Людовіка П'ятнадцятого чи що там, у них тоді вважали за взірць,— на стінах ті самі картини із зображенням розкішного життя, слуги

надміру запопадливі, їжа надто вишукана, і все те обурює сина ще дужче, ніж раніш, і він уже з тугою згадує товаришів, разом з якими доглядав свиней у вбогій господі.

— Ви ж, здається, казали, що там не було партійного осередку і він почував себе дуже самотнім.

— Атож, я трохи перебільшив. Одного товариша він таки мав, і йому запам'яталися слова того бородатого старого селянина, що допомагав носити пійло свиням; отож тепер він часто думав про них — про ті слова, не про свиней, — лежачи в своєму пишному ліжку, тим часом як усі його кістки тужили за твердою долівкою в отій хатині. Та й, зрештою, три тисячі верблюдів цілком досить, щоб спричинити бунт у душі чутливої людини.

— Ви маєте багатющу уяву, Санчо, навіть коли тверезий. То що ж таке важливе сказав йому той старий селянин?

— Він сказав, що кожна держава, де існує приватна власність на землю та засоби виробництва й де панує капітал, хоч би якою демократичною вона себе вважала, — це держава капіталістична, механізм, який винайшли і використовують капіталісти, щоб тримати в покорі робітничий клас.

— Ваша оповідь стала чи не така сама нудна, як мій требник.

— Нудна? Ви називаєте це нудним? Я наводжу вам слова самого Леніна! Невже ви не розумієте, що той старий селянин — а я бачу його з баками й бородою, як ото в Карла Маркса, — заклав у свідомість Блудного сина першу думку про класову боротьбу?

— І як той поводить далі?

— Утративши за тиждень останні ілюзії, він на світанку — червоний світанок! — знов іде з дому до тих свиней та бородатого старого селянина, тепер уже з твердим наміром прилучитися до боротьби пролетаріату. Бородатий бачить юнака ще здаля, вибігає назустріч, обіймає і цілує його, а Блудний син каже: «Батьку, я согрішив, я не гідний зватися твоїм сином».

— Кінець здається мені знайомим, — зауважив отець Кіхот. — І я радий, що ви залишили в своїй історії свиней.

— До речі, про свиней. Чи не могли б ви їхати трохи швидше? Здається мені, ми не перевищуємо тридцяти кілометрів на годину.

— Це улюблена швидкість Росінанта. Він дуже старий, і в такі літа йому не можна перенапружуватись.

— Нас випереджають усі кому не ліньки.

— Яке це має значення? Його предок ніколи й тридцяти кілометрів на годину не сягав.

— А ваш предок ніколи не мандрував далі Барселони.

— То й що? Він справді не віддалявся від Ламанчі, зате в думках своїх вирушав у дуже далекі мандри. Так само й Санчо.

— Про думки свої не скажу, а от шлунок мій відчуває себе так, наче ми вже добрий тиждень у дорозі. Ковбаски й сир здаються тепер далеким спомином.

Аж десь на початку третьої вони піднялися сходами до ресторану Ботіна. Санчо замовив дві порції молочного поросяти й пляшку червоного вина «Маркіз де Мур'ета».

— Дивуюся, що ви так шануєте аристократію, — зауважив отець Кіхот.

— Задля блага партії можна тимчасово потерпіти і її, так само як і священика.

— Навіть священика?

— Так. Один безперечний авторитет, чиє ім'я ми не називатимемо, — і мер швидко повів поглядом по столиках обабіч, — писав, що атеїстична пропаганда за певних обставин може бути не тільки непотрібна, але й шкідлива.

— Невже Ленін справді таке написав?

— Так, так, авжеж, але краще не згадувати тут це ім'я, отче. Хто знає... Я ж казав вам, які люди сюди вчашали за часів нашого незабутнього вождя. А леопард своїх плям не міняє.

— Тоді навіщо ви привели мене сюди?

— Бо тут найкраще готують молочних поросят. До того ж ваш комір певною мірою захищає вас. А ще надійніший захист ви матимете, коли вберетеся в лілові шкарпетки та ліловий...

Мову йому урвало подане на стіл молочне поросся, і якийсь час обидва не мали змоги говорити, лише обмінювалися знаками, що їх навряд чи витлумачив би хибно хоч який поліційний таємний агент,— приміром, рвучко підносили вгору виделки на честь «Маркіза де Мур'єти».

Нарешті мер удоволено зітхнув.

— Ви їли колись краще молочне поросся?

— Я взагалі зроду не їв молочного пороссяти,— трохи засоромлено відповів отець Кіхот.

— А що ж ви їсте вдома?

— Здебільшого відбивну... Я ж вам казав, Тереса готує дуже добрі відбивні.

— Наш різник — реакціонер і взагалі безчесна людина.

— А проте відбивні з конятини в нього чудові.— Перш ніж отець Кіхот похопився, заборонене слово таки злетіло з язика.

2

Мабуть, тільки завдяки вини отець Кіхот знайшов у собі силу вчинити опір мерові, коли той надумав найняти своїм коштом номери в готелі «Палас». Отцеві Кіхоту досить було одного погляду на осяйний велелюдний вестибюль.

— Як можете ви, комуніст...

— Партія ніколи не забороняла нам послуговуватися буржуазними вигодами, поки вони існують. Та й де ж, як не тут, найкраще вивчати наших супротивників. До того ж, скільки я можу судити, цей «Палас» не йде ні в яке порівняння з отим новим готелем, що його споруджено в Москві на Красній площі. Зрештою, комунізм не має нічого проти комфорту, навіть і проти того, що можна назвати розкошами, коли вони служать трудящому люду. А втім, якщо ви волієте обходитись без елементарних вигод і умертвляти свою плоть...

— Навпаки, я обома руками за комфорт, але тут він не дасть мені втіхи. Комфорт — це душевний стан.

Вони поїхали навмання шукати біднішого кварталу. Раптом Росінант зупинився, і вже ніщо не могло зрушити його з місця. Трохи далі на вулиці, кроків за двадцять від них, віднілася вивіска "Albergue"¹, а під нею — облуплені двері.

— Росінантові видніше,— сказав отець Кіхот.— Отут ми й заночуємо.

— Але ж яке воно все неохайне,— спробував заперечити мер.

— Як видно, тут живуть дуже бідні люди. Отож, я певен, вони будуть нам раді. Їм потрібні пожильці. А в тому вашому «Паласі» ми нікому не потрібні.

У вузькому коридорі їх зустріла стара жінка і вражено втупила в них очі. Хоч ніде не видно було ознак інших пожильців, стара сказала, що вільна лише одна кімната, але там двоє ліжок.

— Ну, а ванна хоч є?

Ні, ванни немає, відказала вона, одначе поверхом вище є душ, а в самій кімнаті, яку вони ділитимуть, умивальник з холодною водою.

— Гаразд, ми згодні,— сказав отець Кіхот.

— Ви з глузду з'їхали,— дорікнув йому мер, коли вони лишилися самі в кімнаті, що, як мусив визнати отець Кіхот, мала досить непривабливий вигляд.— Ми приїхали до Мадріда, де є десятки добрих недорогих готелів, а ви запхали нас у неподобну брудну нічліжку.

— Росінант стомився.

— Буде ще добре, як нам тут не переріжуть горлянки.

— Ні, ні, ця стара — людина чесна, я знаю.

— Звідки ви це знаєте?

— Бачу по її очах.

Мер у розпачі здійняв руки дороги.

— Після всього того добрячого вина,— сказав отець Кіхот,— нам чудово спатиметься хоч де.

— Щодо мене, то я й очей не склеплю.

— Вона ж із *ваших*.

¹ Готель (исп.).

— Про що ви, в біса, кажете?!

— Ну, з бідарів.— І квапливо додав:— Вони, звісно, й мої теж.

Отець Кіхот відчув велику полегкість, коли побачив, що мер улігся на ліжко вдягнений (той боявся, що роздягненого його легше буде зарізати), бо сам не звик роздягатися при сторонніх, а поки зовсім споночіє, може, щось і станеться — щось таке, що допоможе йому уникнути ніякого становища. Він лежав горілиць, дослухаючись до нявчання kota на даху. Може, подумав він, мер забуде про оті лілові шкарпетки; а тоді поринув у мрії про те, як вони вдвох їхатимуть усе далі й далі, і як міцнітиме їхня приязнь і поглиблюватиметься порозуміння, і як вони зрештою досягнуть примирення навіть між їхніми, здавалося б, несумісними вірами. А може, подумав він перед тим, як остаточно заснути, мер не так-то й помиляється щодо Блудного сина... щодо отого щасливого кінця, радісної зустрічі вдома, вгодованого теляти... Закінчення притчі видавалося й отцеві Кіхоту трохи неправдоподібним.

— Не гідний я зватися твоїм монсеньйором...— пробурмотів він, поринаючи в сон.

Збудив його мер. Отець Кіхот не впізнав його в надвечірньому присмерку й із цікавістю, але без страху запитав:

— Ви хто?

— Санчо,— відказав мер.— І нам час іти купувати обладунок.

— Обладунок?

— Вас же посвячено в рицарі. Отож маємо підшукати вам меча, остроги, шолом... хай би то був навіть цирульницький тазок.

— Цирульницький тазок?..

— Поки ви три години спочивали, я очей не склепив, щоб нас не зарізали. А вночі буде ваша черга чатувати в цій брудній обителі, куди ми втрапили з вашої ласки. В обладунку й з мечем, монсеньйоре.

— «Монсеньйоре»?..

— Ну, ви таки добряче спали!

— Мені наснився сон... моторошний сон.

— Ніби вам перерізали горлянку?

— Ні-ні. Ще гірший...

— Ну годі. Вставайте. Ми маємо знайти вам лілові шкарпетки.

Отець Кіхот не заперечував. Його ще мучив болісний спомин про той сон. Вони спустилися темними сходами і вийшли на темну вулицю. Коли проминали стару в коридорі, та зиркнула на них з неприхованим жахом. Чи, може, їй також наснився моторошний сон?

— Не подобається вона мені,— сказав Санчо.

— А їй начебто не подобаємося ми.

— Треба зловити таксі.

— Спершу спробуймо зрушити Росінанта,— запропонував отець Кіхот.

Він лише тричі натис на стартер, і мотор ожив.

— Ось бачите,— сказав отець Кіхот,— нічого страшного не сталось. Він просто втомився, та й годі. Я ж знаю свого Росінанта. То куди ми їдемо?

— Не знаю. Я думав, знаєте ви.

— Що я знаю?

— Якогось духівницького кравця.

— Звідки мені знати?

— Ну, ви священик. І носите сутану. Не в Тобосо ж ви її купили.

— Йй уже майже сорок років, Санчо.

— Якщо вас і ваших лілових шкарпеток вистачить ще на стільки ж, то ви не встигнете їх зносити, як вам перейде за сто.

— Навіщо мені купувати ті шкарпетки?

— На дорогах Іспанії і досі пильнують, отче. Сидячи в своєму Тобосо, ви й гадки не маєте, що по всіх іспанських дорогах бродить привид Франко. Отож ваші шкарпетки будуть нам за охоронців. Жандарми поважають лілові шкарпетки.

— Але де ми їх купимо? — Отець Кіхот спинив машину.— Я не стану марно ганяти Росінанта.

— Почекайте хвилиночку тут. Я знайду таксі й попрошу водія показати нам дорогу.

— Ми занадто розкошуємо, Санчо. Чого вартий тільки ваш намір оселитись у «Паласі»!

— Гроші поки що не становлять для нас нагальної проблеми.

— Тобосо — містечко невелике, і я ніколи не чув, щоб тамтешнім мерам платили грубі гроші.

— Тобосо невелике, зате партія наша велика. До того ж вона тепер узаконена. Отож її активні члени мають право на деякі привілеї — задля блага самої партії.

— Тоді чому ж ви потребуєте охорони у вигляді моїх шкарпеток?

Та це запитання опізнилося. Мер був уже далеко, і отець Кіхот залишився наодинці з кошмаром, що й досі не давав йому спокою. Є такі сни, які не йдуть нам з думки навіть серед білого дня: чи був то тільки сон, чи ява — хоч яка незбагненна, але ява; чи все те тобі привиділося, чи якимсь дивовижним чином сталося насправді?..

Тим часом мер відчинив дверці зі свого боку й сказав:

— Їдьте слідом за отим таксі. Водій запевняє, що відвезе нас до найкращого поза Римом салону церковного вбрання. Його відвідують і папський нунцій, і архієпископ.

Коли вони приїхали, отець Кіхот дістав нагоду пересвідчитись у правдивості тих слів. Йому аж серце впало від першого ж погляду на вишуканий салон та вдягнутого в ретельно відпрасований темний костюм продавця, що зустрів їх із зверхньою чемністю високої духовної особи. Отець Кіхот подумав, що цей чоловік напевне належить до "*Opus Dei*"¹ — клубу войовничих інтелектуалів-католиків, що їм він не міг нічим дорікнути, але не міг і довіряти. Він-бо був провінціал, а вони — жителі великих міст.

— Монсеньйорові потрібні лілові шкарпетки, — сказав мер.

— До ваших послуг, монсеньйоре. Пройдіть, будь ласка, сюди.

— Я хотів знати, — прошепотів мер, поки вони йшли за продавцем, — чи спитають у вас якісь документи.

Продавець, наче дякон, що готує вітвар до меси, виклав на прилавок цілий розмай лілових шкарпеток.

— Оці — нейлонові, — сказав він. — Ці — з чистого шовку. А оці — бавовняні. Певна річ, з найкращої острівної бавовни.

— Я звичайно ношу вовняні, — мовив отець Кіхот.

— Ну звісно, ми маємо і вовняні, але наші покупці здебільшого віддають перевагу нейлоновим чи шовковим. Тут ідеться про барву: шовк і нейлон мають яскравіший ліловий колір. А вовна його приглушує.

— Мені йдеться про те, щоб було тепло, — сказав отець Кіхот.

— А я згоден з цим добродієм, монсеньйоре, — квапливо втрутився мер. — Нам потрібна така барва, щоб упала в око здалеку.

Продавець здивовано глипнув на нього.

— Здалеку? — перепитав він. — Я не зовсім...

— Нам не треба, щоб ліловий колір мав буденний вигляд. Ми хочемо щонайсправжнішої церковної барви.

— Ніхто ще не мав претензій до наших барв... Навіть на вовні, — не дуже впевнено додав продавець.

— Для нашої потреби, — сказав мер, кинувши застережливий суворий погляд на отця Кіхота, — найкраще підійде нейлон. Він аж наче світиться... — А тоді додав: — А ще нам, звісно, буде потрібен... як він зветься, отой нагрудник, що його носять монсеньйори?

— Певно, ви маєте на увазі *pechera*. Гадаю, він також має бути нейлоновим, щоб пасував до шкарпеток.

— На шкарпетки я погодився, — обізвався отець Кіхот, — але носити ліловий *pechera* категорично відмовляюся.

— Тільки в разі нагальної потреби, монсеньйоре, — заперечив мер.

¹ «Діло Боже» (лат.) — заснована 1928 р. міжнародна політично-релігійна організація антикомуністичного спрямування.

Продавець дивився на них з дедалі більшою підозрою.

— Не розумію, яка нагальна потреба...

— Я ж вам пояснював — нинішній стан доріг і таке інше...

Поки продавець старанно загортав пакет і скріплював його липкою стрічкою такого ж церковно-лілового кольору, як і шкарпетки та нагрудник, мер, котрому цей чоловік видимо не сподобався, завів з ним дражливу розмову.

— Я бачу, — сказав він, — ви добре постачаєте церкву всім, що потрібне їй для прикрашання.

— Якщо ви маєте на увазі вбрання, то так.

— Ну, а головні убори — всякі там шапочки тощо?

— Певна річ.

— І кардинальські тіари? Звісно, монсеньйор ще не досяг такого сану...

Отож я питаю просто з цікавості. А загалом, готуватися треба наперед...

— Кардинали одержують тіари тільки з рук його святості.

Росінант знову був не в гуморі й рушив з місця не одразу.

— Боюся, я перебрав міру, — сказав мер, — і накликав на нас підозру.

— Про що це ви?

— Той продавець вийшов з нами до дверей. Мабуть, записав номер нашої машини.

— Не хочу нікого гудити, — сказав отець Кіхот, — але схоже на те, що він з *“Opus Dei”*.

— Можливо, це й крамниця їхня.

— Я, звісно, не заперечую, що ті люди роблять чимало добра, так, як вони його розуміють. Так само, як і покійний генералісимус.

— А я ладен повірити в пекло, аби тільки запроторити туди це «Боже діло» разом із генералісимусом.

— Я молюся за нього, — сказав отець Кіхот і міцніше стис кермо Росінанта.

— Ваші молитви не врятують його від пекла, якщо воно справді є.

— Пекло таки є, але досить молитви одного праведника, щоб урятувати від нього будь-кого з нас. Як ото в Содомі й Гоморрі, — додав отець Кіхот, хоча й не мав певності, що його арифметика слухна.

Вечір був дуже паркий. Мер запропонував повечеряти в «Понтії Пілаті», але отець Кіхот рішуче відмовився.

— Понтій Пілат був лихий чоловік, — сказав він. — Його мало не канонізували за те, що він став осторонь, одначе, коли йдеться про вибір між добром і злом, не можна стояти осторонь.

— Він не стояв осторонь, — заперечив мер. — Він ні до кого не пристав, як Фідель Кастро, але нахил мав правильний.

— Що означає «правильний нахил»?

— До Римської імперії.

— Ви, комуніст, — і прихильник Римської імперії?

— Маркс навчає нас, що революційний пролетаріат має змогу проявити себе тільки після того, як країна помине стадію капіталізму. А Римська імперія розвивалася в напрямі капіталістичного суспільства. Що ж до іудеїв, то їхня релігія позбавляла їх змоги стати на шлях розвитку промисловості, отож...

Потім мер запропонував підживитись у «Притулку святої Терези».

— Не знаю, яка там кухня, але цю святу дуже шанував ваш любий генералісимус.

Отець Кіхот не вбачав сенсу в тому, щоб пов'язувати харчування з релігією, і навіть розсердився, коли далі мер запропонував податись до «Святої Антонії Флорідської», хоч про таку святу отець Кіхот зроду не чув. І він запідозрив, що мер просто збиткується з нього. Кінець кінцем вони досить кепсько повечеряли просто неба в «Брамі», де свіже повітря якоюсь мірою компенсувало вади меню.

Одну пляшку вина вони спорожнили, чекаючи, поки подадуть вечерю, а другу — за їдою, та коли мер хотів був замовити ще одну, щоб «дотягти до Святої Трійці», отець Кіхот відмовився. Сказав, що стомився, що сіста¹ не пішла йому на користь, — та все то були пусті зачіпки, а насправді його й досі

¹ Пообідній відпочинок.

гнітіло оте денне сновидіння. Страшено хотілося розповісти про це, але Санчо ніколи б не зрозумів того розпачу, в який укинуло отця Кіхота те привиддя. От якби він був тепер удома... А втім, що від цього змінилося б? Тереса сказала б: «Та то ж тільки сон, отче», — а отець Еррера... Дивна річ, але розмовляти з отцем Еррерою на будь-які релігійні теми просто не випадало, дарма що обидва начебто сповідували ту саму віру. Отець Еррера стояв за нові форми церковної відправи, і одного разу наприкінці спільної вечері, за якою обидва майже весь час мовчали, отець Кіхот мав необачність признатися, що, звикши закінчувати месу словами з Євангелія від Іоана, він і тепер, коли ті слова вилучено з літургії, проказує їх бодай подумки.

— Звучать вони поетично, — зауважив отець Еррера з несхвальною ноткою в голосі.

— Вам не до вподоби Євангеліє від Іоана?

— Воно не належить до моїх улюблених книг. Я віддаю перевагу Євангелію від Матвія.

Отець Кіхот був того вечора настроєний зачіпливо й не мав сумніву, що звіт про їхню розмову завтра ж буде надіслано єпископові. Та ба! Надто пізно. Позбавити сану монсеньйора може тільки папа. Тож отець Кіхот сказав:

— Я завжди вважав, що Матвієве Євангеліє вирізняється з-поміж інших тим, що це — Євангеліє-заякування.

— Чому? Яка дивна думка, монсеньйоре!

— У Матвія п'ятнадцять разів згадується пекло.

— То й що?

— Правити заякуванням... Господь Бог цілком міг би полишити це Сталіну й Гітлеру. А я вважаю за чесноту хоробрість. І не визнаю чеснотою боягузтво.

— Дитину виховують дисципліною. А ми всі — діти, монсеньйоре.

— Не думаю, що люблячі батьки виховують свою дитину заякуванням.

— Сподіваюся, ви не навчаєте цього своїх парафіян.

— Ой, та нічого я їх не навчаю. То вони мене навчають.

— Тема пекла не є монополією святого апостола Матвія. А як щодо інших Євангелій? Ви про них такої самої думки?

— Вони дуже різняться між собою... — Отець Кіхот завагався, розуміючи, що тепер уже ступив на справді небезпечний ґрунт.

— Різняться *чим?* — Мабуть, отець Еррера сподівався почути геть єретичну відповідь, яку можна буде довести — звісно, через відповідні канали — до відома Рима.

А отець Кіхот сказав отцеві Еррері те саме, що згодом сказав мерові:

— У святого Марка пекло згадується тільки двічі. Звісно, він мав інший фах — був апостолом милосердя. У святого Луки знаходимо три згадки — він був великий оповідач, це ж бо від нього пішла більшість притч. А в апостола Іоана... тепер кажуть, що його Євангеліє найдавніше, давніше за Маркове... Дуже дивна річ... — Він замовк, вагаючись, чи говорити далі.

— Ну, то й що там в апостола Іоана?

— У його Євангелії немає жодної згадки про пекло.

— Але ж, монсеньйоре, ви не ставите під сумнів існування пекла?

— Я вірю в його існування з покори перед Богом, а не з веління душі.

Ці слова неначе поставили крапку в кінці їхньої розмови...

Отець Кіхот загальмував на темній, похмурій вулиці, де вони з мером знайшли собі пристановище.

— Що скоріше ми звідси заберемося, то буде краще, — сказав мер. — Подумати лишень, а могли б оце з комфортом спати в «Паласі»!

Коли вони піднімалися сходами, відчинились бічні двері, і в світлі від свічки, що линуло з кімнати, показалося підозріливе й перелякане обличчя старої.

— Чого це вона в біса так боїться? — спитав мер.

— Може, їй передався наш страх, — припустив отець Кіхот.

Він якомога швидше, навіть не роздягшись до кінця, шаснув під укривала, тим часом як мер не квапився. Він ретельно — куди ретельніше, ніж отець Кіхот, — склав і повісив штани та піджак, але сорочку й труси не скинув, наче теж хотів бути напоготові на випадок якоїсь несподіванки.

— Що це таке у вашій кишені? — спитав він, посуваючи піджак отця Кіхота.

— А, то книжка Йоне з теології моралі. Я засунув її до кишені в останню мить.

— Ну й книжку взяли ви з собою у відпустку!

— А ви ж поклали в машину збірник статей Леніна й щось із Маркса, я сам бачив.

— То я думав дати почитати вам, щоб ви підвищили свій рівень.

— Ну, а я, коли хочете, дам вам Йоне, підвищите свій.

— Може, він бодай нажене на мене сон,— сказав мер і витяг з кишені в отця Кіхота невелику зелену книжку.

Отець Кіхот лежав горілиць і чув, як його супутник гортає сторінки. В одному місці мер аж реготнув. Отець Кіхот не міг пригадати в Йоне нічого смішного, але ж він читав «Теологію моралі» сорок років тому. Сон і далі його не брав, й оте моторошне привиддя, що наснилось було під час сієсти, невідчепно переслідувало його, наче якась дешевенька мелодійка.

Йому наснилось, ніби Ісуса визволив з хреста сонм ангелів, до яких при одній давнішній нагоді йому порадив звернутись диявол. Отож не було ні передсмертних мук, ні важкого каменя, що його належало відсунути, ні порожньої могили. Отець Кіхот стояв на Голгофі й бачив, як Ісус переможно, під радісні вигуки юрби зійшов з хреста. Римські воїни, і навіть сам центуріон, уклякли перед ним на коліна, а люд Єрусалима посунув схилом нагору, аби вклонитись йому як Богові. Учні й послідовники радісно оточили його. Матір Божа всміхалася крізь сльози щастя. Картина була певна й недвозначна, не лишалося місця сумнівам, не лишалось місця й вірі. Весь світ вочевидь бачив, що Христос — Син Божий.

То був, звісно, тільки сон, усього лише сон, а проте отець Кіхот, прокинувшись, відчув, як серце йому стискає холодний розпач — такий розпач відчуває людина, нараз усвідомивши, що вона обрала діло, яке нікому не потрібне, й мусить жити в такій собі пустелі, на зразок Сахари, де немає ні сумнівів, ні віри, де всі переконані в правдивості одного-єдиного віровчення. І отець Кіхот похопився, що, сам того не помічаючи, шепоче:

— Господи, звільни мене від такої віри...— Потім почув, як на ліжку поряд неспокійно совається мер, і машинально додав:— Звільни і його.— Й аж після того заснув.

3

Стара чекала на них унизу біля сходів. Остання дерев'яна приступка була тріснута, отець Кіхот спіткнувся й мало не впав. Стара перехрестилась і забурмотіла щось до нього, вимахуючи якимсь папірцем.

— Чого їй треба?— спитав мер.

— Наші прізвища та адреси, а також звідки й куди ми їдемо.

— То ж не готельна картка. Просто аркушик паперу із записника.

А стара все бурмотіла, дедалі голосніше, і вже трохи не кричала.

— Я жодного слова не розумію,— сказав мер.

— Бо не навчилися слухати так, як доводиться мені в сповідальні. Вона, каже, вже мала клопіт з поліцією через те, що не записала якихось там пожилців. А вони, каже, виявилися комуністами, їх розшукували.

— Чого ж вона не записала нас, коли ми приїхали?

— Думала, ми не захочемо тієї кімнати, а потім забула. Дайте мені ручку. Не варта справа галасу.

— Досить з неї буде й одного з нас. А надто коли це священник. І не забудьте додати «монсеньйор».

— А куди, написати, ми їдемо?

— Пишіть — до Барселони.

— Ви ж і словом не згадували про Барселону.

— Як знати, може, ще й поїдемо. Їздив же туди ваш предок. У кожному разі я ніколи не вважав за потрібне давати якісь відомості поліції.

Отець Кіхот знехотя скорився. Цікаво, чи визнав би це брехнею отець

Йоне? Пригадалося, що отець Йоне досить химерно поділяв брехню на зловмисну, добровмисну і жартівливу. Ця брехня не зловмисна і, певна річ, не жартівлива. Добровмисна брехня — це така, яка вигідна тобі самому чи комусь іншому. А тут начебто ніякої вигоди нікому немає. То, мабуть, це взагалі не брехня. Можливо навіть, що в своїх мандрах вони колись таки потраплять і до Барселони.

Розділ п'ятий

ЯК МОНСЕНЬЙОР КІХОТ І САНЧО ВІДВІДАЛИ ОДНЕ СВЯТЕ МІСЦЕ

— Ви хочете їхати на північ?— спитав отець Кіхот.— Я думав, може, нам усе-таки збочити до Барселони.

— Я повезу вас в одне святе місце,— відказав мер,— де, я певен, вам захочеться помолитись. Їдьмо дорогою на Саламанку, а там я скажу, де повернути.

Щось у меровому тоні насторожило отця Кіхота. Він змовчав, і знову пригадав той-таки сон. Потім запитав:

— Санчо, ви справді вірите, що настане час, коли в цілому світі запанує комунізм?

— Так, я вірю. Тільки я, звісно, того вже не побачу.

— І перемога пролетаріату буде цілковита й безповоротна?

— Так.

— І в цілому світі буде так, як у Росії?

— Цього я не казав. Та й Росія ще не досягла комунізму. Вона лише просунулася шляхом до комунізму далі за інші країни.— Мер по-дружньому прикрив долонею рота отцю Кіхотові.— Тільки не треба, мій любий католику, заводити мову про права людини, і тоді я обіцяю не говорити про інквізицію. Звісно, коли б уся Іспанія була на той час католицькою, то ніякої інквізиції не виникло б, а так церква мусила боронитися від ворогів. У війні ж бо завжди багато несправедливості. Людям завжди доводиться вибирати менше зло, і тим меншим злом може бути й держава, і в'язниця, і табір — атож, а коли хочете, то й божевільня. Нині держава й церква обороняються, та коли настане комунізм, держава відімре. Так само, як відмерла б і папська влада, коли б вашій церкві пощастило накинути всьому світові католицтво.

— А припустімо, що комунізм настане ще за вашого життя...

— Такого не може бути.

— Ну гаразд, тоді уявімо собі, що якийсь ваш прапраправнук з такою ж вдачею, як у вас, доживе до того часу, коли держави не буде. Не буде несправедливості, не буде нерівності... То що він робитиме в житті, Санчо?

— Працюватиме для загального добра.

— Ви, Санчо, безумовно маєте віру — велику віру в майбутнє. А він же такої віри не матиме. Майбутнє вже буде ось, перед його очима. То чи може людина жити без віри?

— Я вас не розумію. До чого тут віра? Людина завжди матиме що робити. Відкривати нові джерела енергії. А ще хвороби — вони будуть завжди, і з ними треба буде боротися.

— Ви певні? Медицина йде вперед невтримною ходою... Мені жаль вашого прапраправнука, Санчо. Здається мені, він не матиме на що сподіватись, хіба тільки на смерть.

Мер усміхнувся.

— А може, з допомогою трансплантацій ми й смерть здолаємо.

— Не дай Боже,— сказав отець Кіхот.— Тоді йому випаде жити в пустелі, що не має кінця-краю. Без сумнівів. Без віри. Як на мене, то краще вже побажати йому щасливої смерті.

— Як це розуміти — «щасливої смерті»?

— Смерті з надією, що після неї щось буде.

— З розрахунком на райське блаженство і всякі такі дурниці? На загробне вічне життя?

— Та ні, не дочкоче з таким розрахунком. Не можна завжди розраховувати. Треба просто вірити. Як оце вірите й ви самі, Санчо. Ох Санчо, Санчо, яка то жахлива річ — не мати ні в чому сумніву. Ви тільки уявіть собі, ніби все, що написав Маркс, та й Ленін також, *доведене* як абсолютна істина.

— Я, звісно, був би радий.

— Навряд.

Деякий час їхали мовчки. Раптом Санчо уривчасто реготнув — такий гавкучий звук отець Кіхот уже чув од нього минулого вечора.

— Що з вами, Санчо?

— Вчора перед сном я читав вашого Йоне, «Теологію моралі». Я вже й забув, що онанізм являє собою аж такий тяжкий гріх. Думав, то всього-навсього рукоблудство.

— Це дуже поширена помилка. Але вам, Санчо, належало б знати. Ви ж самі казали, що навчалися в Саламанці.

— Атож. І вчора ввечері згадав, як усі ми там реготали, коли дійшли до онанізму.

— Не пригадую у Йоне нічого аж такого смішного.

— Дозвольте нагадати вам, як він трактує *coitus interruptus*¹. На думку Йоне, це один з різновидів онанізму, але якщо злягання урвалося внаслідок непередбачених обставин — скажімо, появи третьої особи (цей приклад наводить сам Йоне), — то вже не є гріх. Так от, один мій університетський товариш, Дієго, знав дуже багатого й побожного маклера. Я оце щойно пригадав, як його звали, — Маркес. Той Маркес мав великий маєток за річкую проти Саламанки, недалеко від Вінсентіанського монастиря². Не знаю, чи Маркес ще живий. Та коли й живий, навряд чи його непокоїть тепер проблема дітородіння, — йому вже, певно, десь за вісімдесят. А тоді це було для нього справжнє лихо, бо він неухильно дотримував усіх церковних приписів. Йому ще пощастило, що церква змінила свій погляд на лихварство, — адже кожен маклер чималою мірою і лихвар... А кумедно, правда ж: церква куди легше змінює свої погляди на речі, пов'язані з грішми, аніж на те, що дотичне до сексу.

— Ви теж маєте свої незмінні догми.

— Так. Але в нас рішуче неможливо змінити саме ті догми, що стосуються грошей. Нам байдужісінько до *coitus interruptus* — нас обходять тільки засоби виробництва, і то, звісно ж, не в статевому розумінні... На наступному роздоріжжі поверніть, будь ласка, ліворуч. Бачите попереду високу кам'янисту гору з хрестом на версі? Ми їдемо туди.

— О, то це й *справді* святе місце. А я думав, ви мене розігруєте.

— Ні, ні, монсеньйоре. Я надто люблю вас, щоб дозволити собі таке... Про що це я говорив?.. А, згадав. Про сеньйора Маркеса та його пекучу проблему. Отож він мав п'ятеро дітей. І вважав, що вже виконав свій обов'язок перед церквою, але його дружина була дуже плодюча, та й сам він полюбляв сласні втіхи. Йому б, звісно, завести коханку, одначе не думаю, щоб ваш Йоне схвалив обмеження народжуваності навіть у перелюбі. От і виходило, що бідоласі було зась до того, що ви називаєте природним, а я називаю неприродним регулюванням дітородіння. Мабуть, під впливом церкви усі термометри в Іспанії показують неправильну температуру. Так от, мій приятель Дієго якось сказав тому Маркесові, — боюся, в дуже веселу хвилину, — що за приписами Йоне цілком можна вдатися до *coitus interruptus*. До речі, до якого духівництва належав Йоне?

— Він був німець. Не думаю, що з нижчих духовних осіб — ті здебільшого надто обтяжені своїми обов'язками, щоб заглиблюватись у теологію моралі.

— Отож Маркес послухався Дієго, і коли той наступного разу прийшов до нього в дім, там його зустрів домоправитель. Це здивувало Дієго, бо Маркес був досить скнаруватий і рідко приймав гостей, хіба що вряди-годи котрогось отця з Вінсентіанського монастиря, тож у господі було цілком досить двох служниць,

¹ Перерване злягання (лат.).

² Вінсентіанці — співтовариство римсько-католицьких священиків, засноване святим Вінсентом де Полем 1625 року.

няньки й куховарки. Після їбиду Маркес запросив Дієго до свого кабінету на чарку коньяку, і це також здивувало гостя.

«Я хочу подякувати вам,— сказав йому Маркес,— бо ви дуже полегшили мені життя. Я уважно прочитав працю отця Йоне. Признаюся щиро, я не зовсім повірив тому, що ви мені сказали, і взяв у вінсентіанців його книжку в перекладі іспанською мовою, а там чорним по білому написано — з офіційного дозволу архієпископа Мадридського і *nihil obstat*¹ з боку цензури,— що поява третьої особи робить можливим *coitus interruptus*.

«І як же ви даєте собі раду?»— спитав Дієго.

«Як бачите, я найняв домоправителя і дав йому детальні настанови. Коли в буфетній лунають два дзвінки з моєї спальні, він підходить до дверей і чекає. Я намагаюся не тримати його за дверима надто довго, одначе літа мої вже не ті, і, боюся, часом йому доводиться чекати чверть години, а то й більше, поки він почує новий сигнал — довгий дзвінок уже в самому коридорі. Це означає, що мені вже несила себе стримувати. Він ту ж мить відчиняє двері — з'являється третя особа, і я враз відсуваюся від дружини. Ви й не уявляєте собі, як завдяки отцю Йоне спростилося моє життя. Тепер я ходжу на сповідь не частіше, ніж раз на три місяці, й каюся тільки в дрібних, цілком простимих грішках».

— Ви глузуєте з мене,— сказав отець Кіхот.

— Анітрохи. Тож тепер я вважаю Йоне куди цікавішим і потішнішим автором, ніж за моїх студентських часів. Та, на жаль, у тому випадку, про який я вам оце розповів, вийшла одна істотна похибка, і моєму другові Дієго забракло доброти, щоб замовчати її. «Ви не досить уважно читали Йоне,— сказав він Маркесові.— Він розглядає появу третьої особи як непередбачену обставину. А у вас поява домоправителя, боюся, аж надто передбачена». Бідолашний Маркес ледь не зомлів. О, з тими теологами-моралістами краще не заводитись. Своїми словесними викрутами вони завжди пошиють тебе в дурні. А найкраще взагалі на них не зважати. Отож задля вашого ж таки добра я б порадив вам повикидати зі своїх книжкових полиць той старий мотлох. Згадайте-но, що сказав канонік вашому благородному предкові: «Негоже вам, людині, наділений таким розумом, таким становищем і такими чеснотами, брати за правду всі ті химери та дурниці, з яких зліплено ці сміховинні рицарські романи».

Мер помовчав, скося позирнув на отця Кіхота, тоді сказав:

— Ваше обличчя таки має щось спільне з обличчям вашого предка. І коли вже з Санчо, то ви запевне монсеньйор Печального Образу.

— З мене ви можете насміхатися скільки хочете, Санчо. Смутить мене те, що ви насміхаєтесь із моїх книжок, бо вони важать для мене більше, ніж я сам. У них уся моя віра і вся надія.

— В обмін на отця Йоне я дам вам почитати отця Леніна. Може, й він вселить у вас надію.

— Надію на цьому світі — можливо, але я відчуваю більшу жагу і хотів би вдовольняти її не тільки задля себе. А й задля вас, Санчо, задля цілого нашого світу. Знаю, я бідний заблудлий священик, що мандрує бозна-куди. Знаю, що в деяких книжках є нісенітниця, так само як були вони в рицарських романах, що їх збирав мій предок. Та це зовсім не означає, ніби рицарство загалом — суцільна нісенітниця. Хоч би які нісенітниця ви розкопали в моїх книжках, я все одно вірю...

— В що?

— В історичний факт. У те, що Христос помер на хресті, а потім воскрес.

— Оце і є найбільша нісенітниця.

— Це наш світ нісенітний, а то не були б ми тут разом.

Вони поминули Гвадаррамський перевал — той підйом був нелегким випробуванням для Росінанта — і тепер спускались у долину, серед якої височіла похмура гора, а з неї стримів величезний хрест, метрів із сто п'ятдесят заввишки. Попереду видно було автостоянку, повну машин — розкішних «каділлаків» і невеличких «сеатів». Власники «сеатів» порозставляли біля своїх машин складані столики й підживлялися просто неба.

¹Без будь-яких заперечень (лат.).

— Невже ви хотіли б жити в цілковито раціональному світі? — спитав отець Кіхот. — Який би то був нудний світ!

— Вашими устами говорить ваш предок.

— Погляньте на оту гільйотину на версі гори... чи то шибеницю, коли хочете.

— Я бачу хрест.

— А воно ж якоюсь мірою те саме, хіба не так? Де це ми, Санчо?

— В Долині Полеглих, отче. Ваш друг Франко замислив, щоб його тут поховали, наче фараона. І більш як тисячу в'язнів примусили довбати для нього печеру в цій горі.

— Атож, я пригадую, а потім їм подарували волю.

— Для сотень із них то була воля смерті. Ви покажете тут молитву, отче?

— Ну звісно. А хіба що? Навіть якби це була могила Іуди... чи Сталіна... я б однаково помолився.

Сплативши шістдесят песет, вони залишили машину на стоянці й рушили до входу. Яка велика кам'яна брила була б потрібна, подумав отець Кіхот, щоб закрити вхід до цього гігантського склепу. При вході до печери були металеві ґрати, прикрашені статуями сорока іспанських святих, далі відкривалася зала завбільшки з соборний неф, стіни якої були завішані гобеленами, судячи з вигляду, шістнадцятого століття.

— Генералісимум побажав, щоб його охороняла ціла бригада святих, — зауважив мер.

Зала була така величезна, що постаті відвідувачів здавались іграшковими, голоси їхні ледь шелестіли, а до вітваря під високим склепінням у дальшому кінці зали було йти та йти.

— Чудове досягнення інженерної думки, — сказав мер, — як ото піраміди. І створити його можна було тільки рабською працею.

— Так само, як у ваших сибірських таборах.

— Російські в'язні принаймні працювали задля майбутнього свого рідного краю. А все оце робилося задля слави однієї людини.

Вони повільно йшли до вітваря повз ряди каплиць обабіч. Ніхто в цій пишно оздобленій залі не вважав за потрібне притишувати голос, а проте й голосні розмови звучали серед безмірного обсягу наче тихий шепіт. Важко було повірити, що йдеш у надрах гори.

— Як я розумію, — сказав отець Кіхот, — цю споруду було замислено як храм примирення й поминання всіх полеглих і з того, й з того боку.

По один бік од вітваря була могила Франко, по другий — Хосе Антоніо де Рівери, засновника фаланги¹.

— Ви не знайдете тут жодної таблички в пам'ять полеглих республіканців, — відказав мер.

Вони мовчки пройшли всю довгу дорогу назад і, перш ніж вийти, востаннє озирнулися.

— Трохи скидається на вестибюль у готелі «Палас», — зауважив мер, — але, звісно, тут набагато грандіозніше і не так велелюдно. Та й гобелени ці «Паласу» не по кишені. А ото в кінці — наче коктейль-бар, бракує тільки бармена, щоб приготував питво. У них тут фірмовий коктейль — із червоного вина, і подають його з вафельними тістечками. Ви мовчите, монсеньйоре. А це ж напевне справило на вас враження. Чи щось не так?

— Я молився, ото й тільки, — відповів отець Кіхот.

— За генералісимума, похованого серед цієї пишноти?

— Так. І за вас, і за себе. — А тоді додав: — І за мою церкву.

Перед тим, як увімкнути мотор, отець Кіхот перехрестився. Він і сам не зміг би сказати навіщо — аби вберегти себе від небезпеки в дорозі чи від поспішних висновків. А може, то була просто нервова реакція.

Мер сказав:

— Здається мені, за нами хвіст. — Він перехилився через отця Кіхота й подививсь у дзеркало заднього огляду. — Всі нас випереджають, крім однієї машини.

¹ Фашистська організація в Іспанії.

— Навіщо б то комусь за нами стежити?
— Хто знає? Я ж просив вас надіти свій ліловий слинявчик.

— Я надів шкарпетки.

— Цього не досить.

— Куди ми тепер ідемо?

— З вашою швидкістю до Саламанки нам завидна не дістатися. Заночуймо краще в Авілі.— І далі дивлячись у дзеркало заднього огляду, мер додав: — Ну, нарешті випереджає...

Повз них з великою швидкістю пронеслася машина.

— Ось бачите, Санчо, ми їх зовсім не цікавили.

— То був джип. Жандармерія.

— Нехай і так, до нас їм байдуже.

— І все ж таки краще б ви були в нагруднику,— сказав мер.— Шкарпеток ваших усе одно не видно.

Вони спинилися край дороги підобідати і, посідавши на пожухлу траву, докінчили рештки ковбаси. Вона вже трохи присохла, та й ламанцьке вино чомусь стало вже далеко не таке смачне.

— До речі, про ковбасу,— сказав мер.— Я оце згадав, що в Авілі ви зможете побачити, як захочете, безіменний палець святої Терези, а в Альба-де-Тормесі під Саламанкою — і цілу її руку. Здається, ту руку вже повернули тамтешньому монастирю, бо перед тим вона якийсь час була в генералісімуса. Кажуть, він тримав її — звісно, з належною шанобою — на своєму письмовому столі. А в Авілі збереглася сповідальня, де свята Тереза не раз вела розмови з Хуаном де ла Крусом. Великий був поет, отож не станемо заперечувати його приналежності до святих. Коли я вчився у Саламанці, то часто їздив до Авілі. І знаєте, й сам досить шанобливо дивився на той безіменний палець, хоч головною причиною там була для мене одна дуже гарна дівчина — дочка авільського аптекаря.

— А чому ви покинули університет, Санчо? Ви ніколи про це не розповідали.

— Гадаю, чи не єдиною причиною стали довгі золоті коси тієї дівчини. То була дуже щаслива пора в моєму житті. Розумієте, як дочка аптекаря — а він таємно належав до партії — вона мала змогу роздобувати для нас підпільні протизаплідні засоби. І мені не доводилося вдаватися до *coitus interruptus*. Але ви знаєте, дивна все-таки річ людська натура — щоразу після того я йшов до безіменного пальця святої Терези і каюся. — Мер похмуро втупив очі в свою склянку з вином.— Атож, я сміюся з ваших забобонів, отче, але в ті дні й сам поділяв декотрі з них. Може, через те я й прагну тепер вашого товариства — щоб знову віднайти свою юність, ту пору, коли майже вірив у вашу релігію і все було таке складне й суперечливе... і таке цікаве.

— А от для мене ніколи не було чогось надто складного. Я завжди знаходив відповідь на все в тих книгах, які ви зневажаєте.

— Навіть в отця Йоне?

— Ну, я ніколи не був великим знавцем теології моралі.

— Однією з проблем, які постали тоді переді мною, було те, що батько дівчини, аптекар, помер і ми втратили можливість діставати протизаплідні засоби. Сьогодні це досить просто, але в той час... Випийте ще скляночку, отче.

— Боюсь, у вашому товаристві мені треба стеретися, щоб не стати попомпьяком, як ото часом кажуть.

— Як і мій предок Санчо, я можу твердити, що ніколи в житті не пропивав розуму. Я п'ю тоді, коли це мені до душі чи коли є нагода піднести чарку за здоров'я друга. Тож за ваше здоров'я, монсеньйоре! А що каже з приводу випивки отець Йоне?

— Отруєння організму, що призводить до цілковитої втрати здорового глузду, коли на те немає достатньої причини,— смертний гріх, і такий самий гріх — спокувати інших без достатнього виправдання.

— Он як він круто повертає, еге ж?

— Цікаво те, що, на думку отця Йоне, гріх куди простиміший, коли хтось — як оце тепер ви — спричиняється до сп'яніння іншого під час бенкету.

— Сподіваюся, ми можемо вважати нашу трапезу бенкетом?

— Я аж ніяк не певен, що бенкетувати можуть двоє, і сумніваюся, чи підпадає під це означення наша досить-таки всохла ковбаса.— Отець Кіхот трохи збентежено засміявся (певно, гумор тут був не зовсім до речі) і поворушив у кишені чотки. Тоді повів далі:— Ви можете сміятися з отця Йоне, та й я, хай простить мені Господь, сміявся разом із вами. Але, Санчо, теологія моралі — це ж не церква як така. І серед моїх старих рицарських книг немає праць отця Йоне. Його книжка — це всього-на-всього щось ніби військовий статут. Он святий Франціск Сальський написав книгу на вісімсот сторінок, і зветься вона «Любов Божа». У статуті отця Йоне слова «любов» немає, а в книзі святого Франціска Сальського, як мені здається,— хоч, може, я й помиляюсь,— ви не знайдете слів «смертний гріх». Він був єпископом і правителем Женевським. От цікаво, чи дійшов би він згоди з Кальвіном¹. Думаю, Кальвінові легше було б порозумітися з Леніним... навіть із Сталіним. Або й із жандармерією,— додав він, дивлячись на джип, що повертався назад, якщо це був той самий джип. Його предок уже напевне вийшов би на дорогу й кинув виклик жандармам. І отець Кіхот відчув свою неспроможність і навіть провинув. Тим часом джип, поминаючи їх, уповільнив швидкість. Коли він зник з очей, обидва зітхнули з полегкістю і ще якийсь час мовчки лежали на траві серед решток своєї трапези. Потім отець Кіхот сказав:

— Ми ж не вчинили нічого лихого, Санчо.

— Вони судять з вигляду.

— Та ми й на вигляд безневинні, як овечки,— сказав отець Кіхот і процитував свого улюбленого святого:— «Ніщо не здатне так умиротворити розлюченого слона, як вигляд малого ягняти; ніщо не здатне так послабити удар гарматного ядра, як овеча вовна».

— Хоч би хто це написав,— зауважив мер,— він показав свою цілковиту необізнаність у природознавстві та законах динаміки.

— Чогось мені страшенно жарко. Мабуть, від вина.

— А я не можу сказати, щоб мені було жарко. Як на мене, температура цілком помірна. Але, звісно, на мені немає такого безглузлого коміра.

— Та це ж усього лише смужка целулоїду. Від нього анітрохи не жарко, а надто як порівняти з тим, що понадягнуто на жандармах. Ось ви надіньте його, і самі побачите.

— Ну що ж, спробую. Ану дайте. Якщо я правильно пам'ятаю, справжній Санчо став правителем острова, а я з вашою домогою стану правителем душ. Як отець Йоне.— Мер приміряв комір.— Таки ваша правда. Начебто не жарко. Трохи тисне, ото й тільки. Мені б він натер шию. Дивна річ, отче: без коміра я б ніколи не розпізнав у вас священика, а тим паче монсен'юра.

— Коли б економка забрала в Дон Кіхота спис і примусила його зняти обладунок, ви б ніколи не розпізнали в ньому мандрівного рицаря. А тільки схибнутого старого чоловіка. Віддайте мій комір, Санчо.

— Дозвольте, я ще трохи побуду правителем. Може, в цьому комірі мені навіть випаде почути одну-дві сповіді.

Отець Кіхот простяг був руку, щоб забрати свій комір, та в цю мить поряд озвався владний голос:

— Ваші документи!

То був жандарм. Як видно, він залишив свій джип за поворотом дороги і підійшов до них пішки. Чолов'яга він був опасистий і весь спітнів — чи то від ходи, чи то з огляду, бо пальці його неспокійно ворушилися на кобурі. Може, боявся, що перед ним баскські терористи.

— Мій гаман у машині,— сказав отець Кіхот.

— Підемо по нього разом. А ваш документ, отче?— звернувся жандарм до Санчо.

Санчо сягнув рукою до нагрудної кишені, де лежало посвідчення.

— А що за важкий предмет в оцій вашій кишені?

¹ К а л ь в і н, Жан (1509—1564) — визначний діяч Реформації — масового антикатолицького (протестантського) руху, що поширився в Європі у XVI ст. Відзначався крайньою релігійною нетерпимістю і в 1541 р. став фактичним диктатором Женеві.

Поки Санчо видобував з кишені невеличку зелену книжку з написом «Теологія моралі», жандармова рука лежала на руків'ї револьвера.

— Це не заборонена книжка, начальнику.

— А я й не казав, що заборонена, отче.

— Я не «отче», начальнику.

— Чому ж ви носите цей комір?

— Я позичив його на хвилинку в мого друга. Ось погляньте, він навіть не пристебнутий. Просто накинута. А мій друг — монсеньйор.

— Монсеньйор?

— Так, погляньте лишень на його шкарпетки.

Жандарм подивився на лілові шкарпетки й спитав отця Кіхота:

— То це ваша книжка? І комір ваш?

— Так,— відповів отець Кіхот.

— Ви позичили їх цьому чоловікові?

— Так. Розумієте, мені стало жарко, і я...

Жандарм дав йому знак іти до машини.

Отець Кіхот висунув шухлядку збоку від керма. І в першу мить не побачив свого посвідчення. Жандарм гучно сапав позаду. Нарешті отець Кіхот помітив, що, мабуть, від тяжких зітхань стомленого Росінанта посвідчення зсунулось і потрапило між червоні палітурки книжки, яку поклав туди мер. Отець Кіхот витяг книжку. На ній великими літерами стояло прізвище автора: ЛЕНІН.

— *Ленін!*— вигукнув жандарм.— Це ваша книжка?

— Ні, ні. Моя ота — «Теологія моралі».

— А машина ваша?

— Так.

— Але книжка не ваша?

— Книжка — оцього мого друга.

— Чоловіка, якому ви позичили свій комір?

— Цілком слушно.

Мер уже й собі підійшов до машини. Від його голосу жандарм аж підскочив. Було очевидно, що з нервами в цього чолов'яги не дуже гаразд.

— Тепер навіть Леніна не заборонено читати, начальнику. А це його ранні праці — статті про Маркса й Енгельса. Написані переважно в добропристойному місті Цюріху. Можна сказати, така собі бомба сповільненої дії, змайстрована в місті банкірів.

— Бомба сповільненої дії!— вигукнув жандарм.

— Я кажу фігурально.

Жандарм обережно поклав книжку на сидіння і трохи відступив від машини. Тоді обернувся до отця Кіхота.

— У вашому посвідченні не сказано, що ви монсеньйор.

— Він мандрує інкогніто,— втрутився мер.

— Інкогніто? Чому інкогніто?

— Із великої скромності, що часто трапляється серед святих людей.

— Звідки ви їдете?

— Він молився на могилі генералісимуса.

— Це правда?

— Власне, так, я проказав там одну-дві молитви.

Жандарм знову прискіпливо оглянув його посвідчення. Він вочевидь трохи заспокоївся.

— Не одну-дві, а з десятків молитов,— сказав мер.— Однієї-двох було б не досить.

— Як це розуміти — не досить?

— Бог може бути тугий на вухо. Сам я невіруючий, але, як я розумію, саме через те по генералісимусу було відправлено стільки мес. Коли молишся за таку людину, треба добре кричати, щоб тебе почули.

— З дивними людьми ви водитеся,— сказав жандарм отцю Кіхотові.

— О, ви не зважайте на те, що він каже. Душею він чоловік добрий.

— А тепер куди ви їдете?

Мер озвався перший.

— Монсеньйор хоче проказати ще одну молитву за генералісимуса перед

безімним пальцем святої Терези. Ви ж знаєте, цей палець зберігається в монастирі під Авілою. Монсеньйор не шкодує зусиль задля генералісимуса.

— Ви забагато говорите. У вашому посвідченні сказано, що ви мер Тобосо.

— Був мером, але втратив цей пост. А монсеньйора, навпаки, підвищили.

— Де ви спинялися минулої ночі?

— У Мадріді.

— Де саме? В якому готелі?

Отець Кіхот безпорадно поглянув на мера, тоді сказав:

— У такому собі невеличкому готельчику... я не пригадую назви...

— На якій вулиці?

— В готелі «Палас»,— рішуче втрутився мер.

— То аж ніяк не готельчик.

— Усі розміри відносні,— сказав мер.— «Палас» зовсім маленький готельчик, як порівняти його з гробницею генералісимуса.

Запала ніякова мовчанка — певне, в цю хвилину над ними пролетів ангел. Нарешті жандарм звелів:

— Залишайтеся тут, поки я повернуся. Якщо спробуєте зрушити з місця машину, вам же буде гірше.

— Що він хоче цим сказати? Як мені буде гірше?

— Гадаю, він погрожує застрелити нас, якщо ми зрушимо з місця.

— То стіймо тут.

— А ми й стоїмо.

— Чому ви сказали йому неправду про готель?

— Вагання тільки ускладнило б наше становище.

— Але ж вони можуть перевірити готельні картки.

— Навряд чи вони стануть морочитись, до того ж на це потрібен час.

— Як на мене,— сказав отець Кіхот,— ситуація просто незбагненна. За всі роки мого життя в Тобосо я не...

— Та й ваш предок натрапив на вітряки тільки тоді, коли виїхав із свого селища. Он погляньте. Наше завдання куди легше: нам доведеться протистояти не тридцятьом чи сорока вітрякам, а всього двом.

Гладкий жандарм, що повертався до них з товаришем, і справді скидався на вітряк: так він вимахував руками, розповідаючи тому другому про дивні суперечності, з якими він зіткнувся. Легкий пополудневий вітрець доносив окремі його слова: «монсеньйор», «Ленін», «лілові шкарпетки»...

Другий жандарм був дуже худий і рішучий.

— Відчиніть багажник.

Він застромив руку в дорожню сумку отця Кіхота й видобув звідти ліловий нагрудник.

— Чому ви його не носите?

— Він надто впадає у вічі,— відповів отець Кіхот.

— А ви боїтеся впадати у вічі?

— Не те що боюся...

Але худий жандарм уже зазірав у машину крізь задню шибу.

— Що там у коробках?

— Ламанцьке вино.

— Схоже, ви добряче запаслися.

— Атож, справді. Якщо ви не проти... по пляшечці...

— Запиши,— сказав худий жандарм товаришеві.— Так званий монсеньйор запропонував нам дві пляшки ламанцького вина. Ану дай я гляну на його посвідчення. Номер записав?

— Зараз запишу.

— Дозвольте, я гляну й на цю книжку.— Жандарм погортав збірник Ленінових статей.— Я бачу, ви уважно її вивчали,— мовив він.— Он скільки тут усяких позначок. Видано в Москві іспанською мовою...— І прочитав уголос:— «Збройна боротьба переслідує дві різні мети: по-перше, вона націлена на ліквідацію окремих осіб — як начальників, так і їхніх підлеглих — в армії і поліції...» То оце ви маєте на меті, монсеньйоре?.. Якщо ви й справді монсеньйор...

— Ця книжка не моя. Вона належить моєму другові.

— Дивні у вас друзі, монсеньйоре. Небезпечні друзі...— Худий жандарм замовк і поринув у задуму. Наче суддя, подумав отець Кіхот, що обмірковує вирок, перш ніж засудити обвинуваченого чи то до страти, чи то до довічного ув'язнення.

— Якби ви завдали собі клопоту й зателефонували моєму єпископові...— почав був отець Кіхот та й затнувся на півслові: адже єпископ напевне згадає, як він необачно передав церковний збір товариству «*In Vinculis*».

— А номер машини ти записав?— запитав худий жандарм у гладкого.

— Так, так, звісно. Записав ще тоді на дорозі.

— То ви їдете до Авілі? А де ви там спинитесь?

Мер швидко відказав:

— У заїзді. Якщо будуть вільні кімнати.

— А ви наперед не замовили?

— Ми ж у відпустці, начальнику. Їдемо куди очі світять.

— Ну, а номер вашої машини в нас записано.

Худий жандарм повернувся й рушив геть, і гладкий подався за ним. Отець Кіхот подумав, що вони, отак ідучи, скидаються на двійко качок — одна вже готова до смаження, а другу ще слід відгодувати. Вони дійшли до повороту дороги й зникли з очей — мабуть, там був їхній ставок.

— Почекаймо, доки вони поїдуть,— сказав мер.

— Що ми такого зробили, Санчо? Чому вони нас підозрюють?

— Ви ж розумієте,— відказав мер,— що далеко не кожен монсеньйор позичить комусь свій священницький комір...

— То я поїду за ними й усе поясню.

— Ні, ні, краще почекати тут. Вони також чекають. Хочуть побачити, чи ми справді поїдемо до Авілі.

— Тоді рушаймо до Авілі, аби показати їм, що ми таки їдемо туди.

— А я думаю, Авілу нам краще обминуті.

— Чому?

— Вони уже встигнуть попередити тамтешніх жандармів.

— Про що? Ми ж нічим не завинили. Не робимо нікому зла.

— Ми робимо зло вже тим, що порушуємо їхній душевний спокій. Хай почекають, попонудяться. А нам, як на мене, не завадить відкоркувати ще пляшку вина.

Вони знову сіли серед розкиданих решток своєї трапези, і мер узявся відкоркувати пляшку.

— Якби я міг бодай на час зректися своєї глибокої невіри в Бога, то однаково не повірив би, що оті два жандарми з'явилися на світ з його волі, не кажучи вже про Гітлера та генералісімуса... а як хочеться, то й про Сталіна. Коли б їхнім бідолашним батькам було дозволено користуватися проти-заплідними засобами...

— То був би великий гріх, Санчо. Вбити людську душу...

— Хіба сперма має душу? Коли чоловік злягається з жінкою, він убиває мільйон мільйонів сперматозоїдів — виживає тільки один. І то щастя для царства небесного, що їх так багато гине, бо інакше йому загрожувало б жахливе перенаселення.

— Але ж це суперечить законові природи, Санчо.

Корок вилетів із пляшки з гучним виляском — вино там було зовсім молоде.

— Я ніколи не міг збагнути, що то за такий закон природи,— сказав Санчо.— Який закон? Якої природи?

— Це закон, закладений у нас при народженні. І наше сумління підказує нам, коли ми цей закон порушуємо.

— Моє нічого мені не підказує. Чи, може, я ніколи цього не помічав. А хто придумав той закон?

— Господь Бог.

— Ну звісно, саме так ви й мали відповісти, але дозвольте, я поставлю запитання в інший спосіб. Хто з людей перший напоумив нас, що такий закон існує?

— Ще від найперших днів християнства...

— Ну-ну, монсеньйоре, не треба. Чи згадується якось про цей закон природи в апостола Павла?

— На жаль, Санчо, я вже не пам'ятаю, старий став, але я певен...

— Закон природи, як я його розумію, отче, полягає в тому, що котів властиве природне бажання вбити пташку чи мишу. І то добре для kota, а от для пташки чи миші — не дуже.

— Насмішка — не доказ, Санчо.

— Та ні, монсеньйоре, сумління як такого я не заперечую. Мені, скажімо, якийсь час було б кепсько на душі, коли б я вбив когось без достатньої на те причини, та, гадаю, коли б зачав небажане дитя, мені було б кепсько довіку.

— Ми маємо покладатися на Боже милосердя.

— Та він же не завжди милосердний! Приміром, в Африці, в Індії. Навіть у нашій країні — коли є діти, що животіють у злиднях, хворіють і навряд чи їм світить якась надія...

— Надія на вічне блаженство, — мовив отець Кіхот.

— Атож, або, згідно з ученням вашої церкви, й на вічні муки. Якщо життєві обставини штовхнуть людину, як ви кажете, на шлях зла.

Згадка про пекло враз замкнула уста отцю Кіхотові. «Я вірю, вірю, — твердив він собі подумки, — я повинен вірити», — та водночас душу йому бентежила згадка про мовчанку, яку зберігав щодо пекла апостол Іоан, цілковиту мовчанку, подібну до мертвої тиші в осередді циклону. І чи не сам диявол шепнув йому про те, що в римлян, за свідченням святого Августіна, був бог на ім'я Ватікан — «бог дитячого плачу»?..

— Собі вина ви налили, — сказав отець Кіхот, — а мені — ні.

— То подайте вашу склянку. А чи не лишилося в нас сиру?

Отець Кіхот пошукав серед недоїдків.

— Може ж усе-таки людина стримати свій потяг.

— До сиру?

— Та ні. Я про сексуальний потяг.

— І оце — природне обмеження? Може, для вас і для папи воно й так, але для двох людей, що кохають одне одного, й живуть разом, і мало не голодують самі, не кажучи вже про те, щоб прогодувати малого ненажеру...

То була давня, як світ, суперечка, і отець Кіхот не знаходив переконливих доказів.

— Є ж якісь природні способи, — сказав він, як казав і сто разів перед тим, відчуваючи лише свою цілковиту безпорадність.

— А хто, крім теологів-моралістів, назве їх природними? В кожному місяці є стільки-то днів, коли безпечно злягатись, але перед тим треба поставити собі термометр і зміряти температуру. То який уже там буде потяг...

Отцю Кіхотові пригадалися слова з давньої книги, яку він ставив над усі інші, — з «Міста Божого» святого Августіна. «Порух іноді виникає супроти волі, а іноді, хоч його й жадаєш, не виникає зовсім, і тоді душа палає, а тіло клякне. У такий-то дивовижний спосіб хіть зраджує людину». Але то була не така надія, на яку можна покластися.

— Мабуть, ваш отець Йоне сказав би, що злягатися з дружиною після місячного, коли немає ніякої небезпеки, — це однаково що рукоблудити.

— Може б, і сказав, бідолаха.

Бідолаха? Атож, подумав отець Кіхот, зрештою, святий Августін писав про секс на підставі досвіду, а не умоглядних теорій: він сам був і грішний, і святий, і вже ніяк не теолог-мораліст, а поет і навіть гуморист. Як вони сміялися студентами з отих слів у його «Місті Божому»: «Є такі мастаки пускати вітри, що здається, ніби то вони співають». А що сказав би на це отець Йоне? Важко було уявити собі теолога-мораліста, що сидить на стільчаку, справляючи вранішню потребу.

— Дайте й мені шматочок сиру... — сказав отець Кіхот. — Слухайте, знову їде той джип.

Джип повільно проїхав повз них. Гладкий жандарм сидів за кермом, а худий пильно видивлявся на мера та отця Кіхота, так наче був натуралістом, що спостерігає двох рідкісних комах, яких має добре запам'ятати, і потім ретельно описати. Отець Кіхот був радий, що його священницький комір знову на

ньому. І навіть трохи виставив ногу, щоб показати й лілові шкарпетки, хоч як він їх і ненавидів.

— Вітряки ми здолали,— сказав мер.

— Які вітряки?

— Ті жандарми повертають куди вітер дме. Вони були тут за генералісиму-са. Є вони й тепер. А якщо до влади прийде моя партія — будуть і тоді, повернуть за вітром зі сходу.

— Може, рушаймо вже, вони ж поїхали?

— Ще зарано. Я хочу побачити, чи вони не вернуться.

— Якщо ви боїтесь, що вони подадуться за нами до Авіли, то куди нам тепер їхати?

— Мені жаль позбавляти вас нагоди побачити безіменний палець святої Тереси, але, гадаю, нам краще кермувати на Сеговію. А завтра відвідаємо в Саламанці ще святіше місце, ніж те, де ви сьогодні молилися.

До них долинули перші хвили вечірнього холодку. Та мер не заспокоївся і пройшовсь до дороги; ніяких жандармів ніде не було.

— Ви ніколи не були закохані в жінку, отче?— спитав він.

— Ніколи. В тому розумінні, яке вкладаєте в це слово ви.

— І вас ніколи не спокушало...

— Ніколи.

— Дивно це і якимось не по-людському.

— Нічого аж такого дивного й нелюдського в цьому немає,— відказав отець Кіхот.— Як і багато інших, я мав оберегу від спокуси. Це щось ніби заборона кровозмішення. Мало хто спокуситься порушити її.

— Згоден, але ж завжди є чимало альтернатив. Скажімо, сестра товариша.

— Я теж мав свою альтернативу.

— І хто ж вона була?

— Дівчина, яку звали Мартен.

— То була ваша Дульсінея?

— Можна сказати й так, але жила вона дуже далеко від Тобосо. Та її листи однаково доходили до мене. Вони дуже втішали мене, коли ускладнювались мої взаємини з єпископом. Одного разу вона написала — і я згадую ті слова мало не щодня: «Перше, ніж нас спостигне смерть від меча, умрімо від уколів шпилькою».

— Ваш предок волів би померти від меча.

— А проте зрештою помер чи не від тієї-таки шпильки.

— Мартен... Судячи з того, як ви вимовляєте це ім'я, вона була не іспанка?

— Ні, нормандка. Тільки не зрозумійте мене хибно. Вона померла за багато років до того, як я про неї дізнався і полюбив її. Може, ви й чули про неї, але під іншим ім'ям. Вона жила з Лізйо. Тамтешні кармелітки мали особливе покликання — молитися за священників. Я сподіваюсь... я думаю... вона молиться й за мене.

— А, то ви говорите про оту святу Терезу... Мене завело в оману ім'я Мартен¹.

— Я радий, що є комуніст, який чув про неї.

— Ви ж знаєте, я не завжди був комуністом.

— Ну, так чи так, а справжній комуніст, мабуть, теж щось ніби священник, і в такому разі свята Тереза напевне молиться й за вас.

— Холоднуватو стає. Рушаймо вже.

Якийсь час вони мовчки їхали дорогою назад. Джипа ніде не було видно. Вони поминули поворот на Авілу й рушили за дороговказом у напрямі Сеговії. Нарешті мер сказав:

— То отака ваша любовна історія, отче. Моя багато чим різниться, от хіба тільки жінка, яку я любив, також уже не живе.

— Хай упокоїть Господь її душу,— промовив отець Кіхот. Ця фраза злетіла в нього з язика машинально, але в мовчанці, що запала між ними по тому, він звернувся до душ у чистилищі: «Ви ближче до Бога, ніж я. То помоліться за нас обох».

¹ Ідеться про сестру Терезу Мартен (1873—1897), черницю-кармелітку, канонізовану в 1925 р. як святу Терезу.

Попереду вже височів римський акведук Сеговії, відкидаючи в світлі надвечірнього сонця довжелезну тінь.

Вони знайшли пристановище в невеличкому готелі недалеко від церкви святого Мартіна — знов майже те саме ім'я, яким отець Кіхот завжди називав подумки свою єдину любов. Так вона здавалась йому ближчою, ніж у шатах святої чи під зворушливим прізвиськом Квіточка. Часом він навіть звав її в своїх молитвах *сеньйоритою Мартен*, так наче прізвище могло легше пробитися крізь усі ті тисячі заклинань, звернених різними мовами до її гіпсових образів при світлі свічок.

Мандрівники добряче випили, просидівши стільки часу край дороги, і тепер не мали охоти шукати ресторан. Останні кілометри їм уявлялося, ніби разом з ними їдуть обидві їхні дороги покійниці. Отець Кіхот радів, що йому припала окрема кімнатчина, хай і крихітна. Йому здавалося, ніби він перетнув уже всю Іспанію, хоча й знав, що насправді від'їхав од Ламанчі не більш як на двісті кілометрів. Росінант посувався так повільно, що нічого дивного в тому не було. Зрештою, й предок отця Кіхота в усіх своїх мандрах від'їжджав щонайдалі до Барселони, а тим часом кожному, хто читав його правдиву історію, уявляється, ніби Дон Кіхот проїхав уздовж і впоперек цілий неосяжний обшир Іспанії. Повільна їзда, про яку ми тепер геть забули, мала свої принади. Для справжнього мандрівця Росінант куди кращий від реактивного літака. Реактивні літаки призначені для ділків.

Перш ніж заснути, отець Кіхот трохи почитав, бо йому й досі не давала спокою згадка про отой сон. За своїм звичаєм, він розгорнув навмання святого Франціска Сальського. Ще до народження Ісуса Христа люди вдавалися до *sortes Virgilianae*¹ як до своєрідного гороскопа, але отець Кіхот більше вірив святому Франціскові, ніж Віргілію, цьому досить вторинному поетові. Слова, на які він натрапив у «Любові Божій», трохи здивували його, та водночас і збадьорили. «Роздуми й вирішення корисно перемежовувати бесідами, звертаючись то до Господа нашого, то до ангелів чи святих, то до себе самого, своєї душі, а то й до грішників і навіть бездушних істот...» Отож отець Кіхот звернувся до Росінанта:

— Пробач мені. Я зовсім тебе заганяв.— І поринув у глибокий сон без сновидінь.

Розділ шостий

ЯК МОНСЕНЬЙОР КІХОТ І САНЧО ВІДВІДАЛИ ЩЕ ОДНЕ СВЯТЕ МІСЦЕ

— Я радий,— сказав мер, коли вони виїхали на дорогу до Саламанки,— що ви нарешті погодились надіти свій слинявчик... чи як ви його називаєте?

— *Pechera*.

— Я боявся, щоб нам не опинитись у в'язниці, якби ті жандарми хутенько перевірили Авілу.

— Чому? За що?

— Причина не має значення, важить сам факт. Під час громадянської війни мені довелося скуштувати ув'язнення. Розумієте, у в'язниці повсякчас живеш у напруженні. Товаришів забирають із камери — і вони вже не повертаються.

— Але ж тепер... тепер війни немає. Все йде на краще.

— Атож. Можливо. Хоч, звісно, не можна не помітити, що найкращі люди Іспанії завжди опиняються за ґратами. Може, ми б так ніколи й не дізналися про вашого великого предка, коли б сам Сервантес не відбув ув'язнення, і то не раз. В'язниця дає людині більшу змогу мислити, ніж навіть монастир, де бідолашні ченці мусять серед ночі переривати сон і ставати до молитви. А у в'язниці мене ніколи не будили раніш як о шостій ранку, та й увечері вже о дев'ятій звичайно вимикали світло. Ну, на допитах, звісно, бувало непереливки, одначе і їх провадили у пристойний час. У години сіести ніколи не допитували. Не можна забувати, монсеньйоре, що слідчий, на відміну від настоятеля, воліє вночі спати.

¹ Визначення долі за Вергілієм (лат.).

В Арвалю на стінах будинків ще висіли подерті давні афіші мандрівного цирку. На одній з них чоловік у гімнастичному трико виставляв на огляд неприродно могутні плечі та стегна. Звали його «Тигр, великий борець Піренеїв».

— Як мало змінюється Іспанія, — зауважив мер. — У Франції вам ніколи не здасться, що ви опинились у світі Расіна чи Мольєра, так само і в Лондоні не відчуєте навколо себе живого духу шекспірівської доби. Тільки в Іспанії і Росії час немовби зупинився. Отож нас із вами, отче, ще чекають у дорозі пригоди, дуже подібні до пригод вашого предка. З вітряками ми вже зітнулися, і тільки на тиждень чи два спізнилися на поєдинок із Тигром. І, коли б дійшло до діла, він, мабуть, виявився б таким самим прирученим, як і отой лев, котрому кинув виклик ваш предок.

— Але ж я не Дон Кіхот, Санчо. Я б побоявся кинути виклик такому здоровилу.

— Ви себе недооцінюєте, отче. Ваша віра — ось ваш спис. Якби той Тигр наважився сказати образливе слово про вашу кохану Дульсінею...

— Та ви ж знаєте, Санчо, нема в мене ніякої Дульсінеї.

— Я мав на думці, звісно ж, сеньйориту Мартен.

Ще одна афіша, повз яку вони проїхали, зображувала татуйовану жінку, майже таку саму величезну, як і Тигр.

В Іспанії завжди полюбляли монстрів, — сказав Санчо із своїм дивним гавкучим смішком. — А що б ви робили, отче, якби на ваших очах з'явився на світ виродок з двома головами?

— Певна річ, охрестив би його. Що за безглузде запитання!

— Одначе ви схилили б, монсеньйоре. Не забувайте, що я цими днями читав отця Герберта Йоне. А він навчас, що коли є сумнів, скільки перед тобою виродків — один чи два, — то належить обрати середнє арифметичне і охрестити одну голову беззастережно, а другу умовно.

— Ну, Санчо, я ж не відповідаю за отця Йоне. Здається, ви читали його набагато уважніше, ніж я свого часу.

— А в разі важких пологів, отче, коли спершу з'являється не голівка немовляти, а якась інша частина тіла, ви повинні охрестити її, отож якби дитина виходила задом...

— Обіцяю вам, Санчо: якщо ви дасте спокій отцеві Йоне, я сьогодні ж увечері візьмуся студіювати Маркса й Леніна.

— Тоді почніть з Маркса, з «Комуністичного маніфесту». Він зовсім невеличкий, та й пише Маркс куди краще, ніж Ленін.

Невдовзі після полудня вони перетнули річку Тормес і в'їхали у стародавнє сіре місто Саламанку. Отець Кіхот ще й досі і гадки не мав про мету їхньої прощі, але тішився і в своєму невіданні. Перед ним було університетське місто, де він ще юним хлопцем мріяв учитися. Тут він мав змогу відвідати ту саму аудиторію, в якій великий Хуан де ла Крус слухав лекції ченця-теолога Луїса де Леона, а брат Луїс цілком міг знати й самого Дона Кіхота, якщо той у своїх мандрах добувався до Саламанки. Звівши очі на високу університетську браму, де було викарбовано зображення папи в оточенні кардиналів, а в медальйонах — голови всіх католицьких королів, серед яких знайшлося місце навіть Венері й Геркулесові, не кажучи вже про малу жабку, отець Кіхот забурмотів молитву. На жабку йому вказали двоє дітлахів і тут-таки зажадали за це винагороди.

— Що ви сказали, отче?

— Це святе місце, Санчо.

— Тут ви відчуваєте себе як удома, еге ж? У тутешній бібліотеці зберігаються всі ваші лицарські книги в першодруках і помалу тліють у своїх оправах із телячої шкіри. Навряд чи бодай один студент зніме котрусь із полиці й здмухне з неї порох.

— Як вам пощастило, Санчо, що ви тут училися!

— Почастило? Я цього не певен. Тепер я відчуваю себе тут наче вигнанець. Може, краще було б нам помандрувати на схід, до того дому, який я покинув.

— Ви ж заходили в оцю-таки браму, ідучи на лекції... Намагаюсь уявити собі зовсім молодого Санчо...

— Але не на лекції отця Герберта Йоне.

— Ну, а був хоч один викладач, кого ви слухали з охотою?

— Так, був. У ті дні я ще наполовину вірив. Викладачів, що вірили беззастережно, довго слухати я не міг, але був один такий самий наполовину віруючий, і його лекції я слухав два роки. Може, й не покинув би Саламанку так скоро, коли б і він лишався тут, та він подався у вигнання, знов, як і за кілька років перед тим. Він не був комуністом, навряд чи був і соціалістом, одначе терпіти не міг генералісімуса. І зараз ми побачимо, що від нього залишилось.

На крихтній площі, над складками необтесаного зелено-чорного каменя стриміла голова з гострою борідкою, войовничо задерта вгору, до віконниць невеликого будиночка.

— Тут він помер,— сказав Санчо,— у кімнаті нагорі, сидячи з другом біля жаровні. Аж раптом той друг помітив, що одна пантофля Унамуно зайнялась від жару, а сам він і не ворухнеться. На дерев'яній підлозі й досі видно підпалину від згорілої пантофлі.

— Унамуно!...— повторив ім'я отець Кіхот і шанобливо поглянув на вирізьблене з каменю обличчя, на виразисті очі під важкими повіками, сповнені палкою і непокірної думки.

— Ви знаєте, як він любив вашого предка і вивчав його життя. Коли б жив за тих часів, то напевне вирушив би в мандри з Дон Кіхотом замість Санчо на рябому мулі. Чимало священників зітхнули з полегкістю, коли він помер. Може, й самому папі римському стало без нього легше жити. Та й Франко, звісно, також, якщо йому вистачало розуму визнавати за своїми ворогами силу. Якоюсь мірою Унамуно був ворогом і мені, бо своєю половинчастою вірою, яку тоді поділяв і я, ще кілька років утримував мене в лоні церкви.

— А тепер ви вірите беззастережно, чи не так? У пророка Маркса. Вам більше не треба думати самому. Ісайя сказав — і край. Ви в руках історії майбутнього. Який ви, певно, щасливий з вашою беззастережною вірою! Тільки одного вам завжди бракуватиме — гідності розпачу.— Отець Кіхот промовив це з незвичним для себе гнівом — чи, може, подумав він, із заздрістю?

— Чи вірю я беззастережно? — перепитав Санчо.— Часом я й сам запитую себе про це. Дух мого вчителя не дає мені спокою. Буває, мені ввижається, ніби сиджу на його лекції і він читає нам із котроїсь своєї книжки. І я чую, як він говорить: «Притишений голос, голос сумніву, бринить у вухах віруючого. Хто знає? Чи могли б ми жити без цього сумніву?»

Він таке написав?

— Еге ж.

Вони повернулися до Росінанта.

— Куди тепер, Санчо?

— На кладовище. Ви побачите, що його могила чимало різниться від могили генералісімуса.

Дорога до кладовища, розташованого на околиці міста, була нерівна й вибоїста — нелегка дорога для катафалка. Небіжчика добряче попотрусило б на шляху до місця вічного спочинку, думав отець Кіхот, чуючи, як стогне Росінант, коли він перемикає швидкість. Та, як невдовзі виявилось: все було заповнено гордовитими надгробками попередніх поколінь. Біля брами їм дали номерок — як ото в гардеробі музею чи ресторану,— і вони пішли попід довгою білою стіною з нішами для урн, аж поки досягли ніші номер 340.

— Як на мене, то це все-таки краще, ніж піраміда генералісімуса,— сказав Санчо.— Самому спокійніше спати в невеличкому ліжку.

Коли вони йшли назад до машини, Санчо спитав:

— Ви проказали молитву?

— Ну звісно.

— Ту саму, що й за генералісімуса?

— Є тільки одна молитва за померлих, хоч би хто вони були.

— Ви проказали б її і за Сталіна?

— Авжеж.

— І за Гітлера?

¹Унамуно, Мігель де (1864—1936) — іспанський письменник і філософ-богошукач.

— Є різні ступені зла, Санчо, так само як і добра. Ми можемо пробувати розрізнити живих, але мертвих розрізнити годі. Вони всі однаково потребують наших молитов.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

ЯК МОНСЕНЬЙОР КІХОТ НАБУВАВ НОВИХ ЗНАНЬ У САЛАМАНЦІ

Готель, у якому вони спинилися, стояв на вузькій і непримітній бічній вулиці. Він здався отцеві Кіхоту тихим і гостинним. Певна річ, його знайомство з готелями було обмежене, але тут йому дещо так сподобалось, аж він поділився своїми враженнями із Санчо, коли вони лишилися вдвох у того в кімнаті на першому поверсі і отець Кіхот усівся на його ліжку. Отця Кіхота примістили на третьому поверсі. «Там вам буде спокійніше»,— сказала йому господиня.

*Patrona*¹ зустріла нас справді привітно,— зауважив він,— не так, як ота бідолашна стара в Мадриді. А яка тут велика обслуга для такого маленького готелю, і все гарненькі молоді жінки!

— В університетському місті,— відказав Санчо,— завжди багато приїжджих.

— І як тут скрізь охайно. Ви помітили, коли ми піднімалися сходами нагору, що біля кожної кімнати лежить стіс чистої білизни? Певно, вони міняють її щовечора після сіести. Сподобалась мені й справжня родинна атмосфера: вся обслуга сиділа за ранньою вечерею, і *patrona* на чолі столу роздавала суп. Достоту наче мати з дочками.

— Вона була дуже вражена, побачивши, що сюди завітав монсеньйор.

— А ви помітили, що вона забула дати нам заповнити картки? Така була заклопотана, щоб якнайзручніше нас улаштувати. Мене це просто зворушило.

У двері постукали. Ввійшла дівчина й поставила на стіл пляшку шампанського у відерці з льодом. Вона боязко всміхнулася до отця Кіхота й швидко вийшла.

— Це ви замовили, Санчо?

— Та ні, ні. Я не любитель шампанського. Але такий тут звичай.

— Мабуть, нам слід випити потроху, аби тільки показати, що ми оцінили їхню люб'язність.

— О, вони однаково поставлять це в рахунок. Так само як і свою люб'язність.

— Не будьте циніком, Санчо. Та дівчина так мило всміхнулася до нас. За таку усмішку не беруть грошей.

— Ну гаразд, коли хочете, я відкоркую. Тільки навряд чи це шампанське зрівняється з нашим ламанцьким.

І Санчо, повернувшись спиною до отця Кіхота, щоб не вистрілити в нього корком, вступив у довгу боротьбу з пляшкою. Тим часом отець Кіхот скористався з нагоди й почав досліджувати його кімнату.

— Як добре придумано,— сказав він.— Спеціальна ванночка для ніг.

— Де ви бачите ванночку для ніг?.. От казна-що — цей клятий корок не хоче вилазити...

— Я бачу, у вас на ліжку лежить книжечка Маркса. Можна, я візьму її, почитаю перед сном?

— Ну звісно. Це «Комуністичний маніфест», я ж вам його і радив. Він читається набагато легше, ніж «Капітал»... Мабуть, вони не хотіли, щоб ми пили це шампанське. Клятий корок ніяк не подається. А гроші з нас однаково злуплять.

Отець Кіхот завжди був доскіпливий до дрібниць. У сповідальні він насилу втримувався від спокуси ставити зайві і навіть недоречні запитання. От і тепер не встояв перед цікавістю і розгорнув невеличкий квадратний пакетик, що лежав на столику біля ліжка Санчо,— йому пригадалось, як у дитинстві мати часом

¹ Господиня, хазяйка (*исп.*).

залишала біля його ліжка записочки у крихітних конвертиках, щоб він прочитав на сон грядущий.

У кімнаті бабахнуло, корок хряснув об стіну, і струмінь шампанського линув повз келих. Санчо вилаявся і обернувся.

— Бога ради, що це ви робите отче?!

Отець Кіхот надував якусь довгасту, схожу на сосиску, гумову штуку. Потім затис її краї пальцями.

— Як тут тримається повітря? — спитав він. — Має ж бути якась пипка? — Тоді взявся надувати далі, і гума луснула, бабахнувши не так гучно, як корок, зате з різкішим виляском. — О Боже, пробачте мені, Санчо, я не хотів зіпсувати вашу повітряну кульку. Це був подарунок для якоїсь дитини?

— Ні, отче, це був подарунок для дівчини, що принесла шампанське. Не побивайтеся. Я маю в запасі ще кілька. — І вже трохи сердито спитав: — Ви що, ніколи не бачили презерватива? А втім, мабуть, таки не бачили.

— Не розумію. Презерватив?.. Але навіщо вам такий величезний?

— Він не був би такий величезний, коли б ви його не надули.

Отець Кіхот опустився на ліжку й запитав:

— Куди ви мене привезли, Санчо?

— У дім, де я не раз бував ще студентом. Просто дивовижно, до чого живучі ці заклади. Вони набагато стійкіші за диктатури, і ніяка війна їх не бере, навіть громадянська.

— Вам не слід було привозити мене сюди. Мене, священика...

— Заспокойтеся. Вас тут ніхто не потурбує. Я все пояснив господині. Вона зрозуміла.

— Але чому, Санчо, чому?

— Я розважив, що краще нам уникнути готельних карток, принаймні сьогодні. Оті жандарми.

— То ми переховуємось у домі розпусти?

— Еге ж. Можна сказати й так.

Від ліжка долинув зовсім несподіваний звук. Звук здавленого сміху.

Санчо сказав:

— Здається, отче, я ще ніколи не чув, щоб ви сміялись. Що вас так розвеселило?

— Даруйте. Мені й справді гріх сміятися. Але я оце подумав: що б сказав наш єпископ, якби дізнався? Монсенйор у борделі! Ну, а що тут такого? Христос же водився й з митарями, й з грішниками. А проте, мені, мабуть, усе-таки краще піти до себе нагору й замкнутись у кімнаті. А ви будьте обачні, любий Санчо, будьте обачні.

— Для того й існують ці штуки, які ви назвали повітряними кульками. Для обачності. Певне, отче Йоне сказав би, що я поєдную блуд з онанізмом.

— Будь ласка, не кажіть мені, Санчо, ніколи не кажіть мені про такі речі. Усе це суто особисте, і треба тримати його при собі, за винятком, звісно, тих випадків, коли хочеш висповідатись.

— А яку епітимію ви б на мене наклали, отче, якби я завтра вранці прийшов до вас на сповідь?

— От дивно, правда ж, але в Тобосо мені найменше випадало мати справу з такими речами. Я думаю, люди, мабуть, просто б'ються розповідати мені про щось поважне, бо щодня зустрічаються зі мною на вулиці. Ви знаєте — та ні, звідки вам знати, — я терпіти не можу помідорів. І уявімо собі таке: отче Герберт Йоне написав, що їсти помідори — смертний гріх, а до мене на сповідь приходять бабуся, що з'їла помідор. Яку епітимію маю на неї накласти? А що я сам помідорів не їм, то навіть не зможу уявити собі, наскільки великий її гріх. Звісно, я порушив би припис... припис...

— Поки що ви тікаєте від мого запитання, отче. То яку все-таки епітимію?..

— Мабуть, проказати один раз «Отче наш» і один раз «Богородицю».

— Всього один раз?

— Проказати один раз належним чином — це запевне однаково, що бездумно відтарабанити сто разів. Я не бачу сенсу в кількості. Ми ж не крамарі. — І отче Кіхот важко підвівся з ліжка.

— Куди ви, отче?
— Піду почитаю пророка Маркса, щоб легше заснути. Хотів би сказати вам «на добраніч», Санчо, але дуже сумніваюся, чи буде ваша ніч така, яку я міг би назвати доброю.

Розділ восьмий

ЯК МОНСЕНЬЙОР КІХОТ МАВ ЦІКАВУ ЗУСТРІЧ У ВАЛЬЯДОЛІДІ

Санчо, поза всяким сумнівом, був у препоганому гуморі. Навіть не зволив сказати, якою дорогою їхати далі. Скидалося на те, що його так пригнітила довга ніч, проведена в домі, де він бував замолоду. Справді-бо, у зрілих літах завжди небезпечно пробувати повторити щось пережите в юності. А може, його дратував і піднесений настрій отця Кіхота. Отож, не маючи вагомих підстав їхати куди-інде, отець Кіхот запропонував відвідати Вальядолід і побачити будинок, де великий біограф Сервантес завершив життєпис його предка.

— Звісно, якщо ви не вважаєте,— невпевнено додав він,— що на тій дорозі ми можемо знову спіткати вітряки.

— Вони сьогодні заклопотані поважнішими справами.

— Якими?

— Ви не читали ранкової газети? У Мадріді застрелили генерала.

— Хто?

— Раніше в цьому звинуватили б комуністів. Хвалити Бога, тепер у них завжди напихваті баски і ЕТА¹.

— Хай упокоїть Господь його душу,— промовив отець Кіхот.

— Нема чого жаліти якогось генерала.

— Я його не жалю. І взагалі не жалю мертвих. Я їм заздрю.

Санчо й далі сидів похмурий. Протягом наступних двадцяти кілометрів лише раз озвався до отця Кіхота, та й то тільки щоб прискіпатися до нього.

— Чого це ви мовчите й не кажете своєї думки?

— Думки про що?

— Про минулу ніч, про що ж іще.

— Ну, про минулу ніч я розкажу вам за обідом. Мені дуже сподобалася Марксова книжка, яку ви мені дали. У душі він був доброю людиною, правда ж? Дещо в нього мене просто здивувало. І ніяких нудних економічних матерій.

— Я кажу не про Маркса. Я кажу про себе.

— Про себе? Сподіваюся, ви добре спали?

— Ви ж чудово знаєте, що я не спав.

— Любий Санчо, не хочете ж ви сказати, що провели цілу ніч без сну?

— Ну, не цілу ніч, звичайно. Але добру половину. Ви ж знаєте, що я робив.

— Нічого я не знаю.

— Я сказав вам про це цілком ясно. Перед тим, як ви пішли спати.

— Але ж, Санчо, я давно навчився забувати, що мені кажуть.

— То була не сповідь.

— Ні, проте коли ти священник, то звикаєш сприймати все, що тобі кажуть, як сповідь. Я ніколи не згадую того, що мені хтось сказав.

Санчо буркнув щось і замовк. Отцю Кіхотові здалося, ніби його супутник невдоволений, і він відчув себе трохи винним у цьому.

Та в ресторані «Валенсія», поблизу *Plaza Mayor*², коли вони сіли за стіл у внутрішньому дворіку за баром і отець Кіхот випив склянку білого вина, до нього почав повертатися добрий настрій. Його дуже потішили відвідини будинку Сервантеса, куди вони рушили передусім, сплативши по п'ятдесят песет за кожного (отець Кіхот подумав, чи не пустили б його безплатно, якби він назвав при вході своє ім'я). Деякі меблі в будинку колись і справді належали письменникові, а на побіленій стіні висів власноручно написаний ним лист на ім'я короля з приводу податку на олію. Отець Кіхот майже навч уявив собі цю

¹ Баскська терористична організація.

² Головна площа (*icn.*).

стіну, забризкану кров'ю тієї жаскої ночі, коли до будинку принесли закривавлене тіло дона Гаспара де Еспелати і Сервантеса заарештували, помилково запідозривши як співучасника вбивства.

— Його, звичайно, випустили під заставу,— сказав отець Кіхот мерові,— але уявіть собі, як йому було працювати далі над життєписом мого предка, коли над ним тяжіла така страшна загроза. Я часом думаю, чи не ту ніч він згадував, коли писав про те, як *ваш* предок, ставши правителем острова, звелів засадити одного хлопчину на цілу ніч до в'язниці і як той хлопчина відказав йому: «Щоб примусити мене спати у в'язниці, вашої влади замало». Може, саме цими словами відповів старий Сервантес судді: «Ви можете кинути мене за ґрати, закувати в кайдани, замкнути в камері, та все одно, якщо я не захочу спати, вашою владою ви мене до цього не примусите».

— Нинішні жандарми,— зауважив Санчо,— знали б, як на це відповісти. Вони б вас швидко приспали, одним ударом.— І похмуро докинув:— А я б зараз залюбки поспав.

— Ну, а ваш предок, Санчо, мав добру душу і відпустив того хлопця, так само як суддя відпустив Сервантеса.

Та тепер, у внутрішньому дворіку ресторану, де сонце золотило біле вино у склянці, думки отця Кіхота повернулися до Маркса, і він сказав:

— А знаєте, я гадаю, мій предок знайшов би спільну мову з Марксом. Бідолашний Маркс, він теж мав свої рицарські книги, що належали минулому.

— Маркс дивився у майбутнє.

— Так, але він увесь час тужив за минулим — за минулим, що існувало тільки в його уяві. Ось ви послушайте, Санчо...— І отець Кіхот видобув з кишені «Комуністичний маніфест».— «Буржуазія... зруйнувала всі феодальні, патріархальні, ідилічні відносини... В крижаній воді егоїстичного розрахунку втопила вона священний трепет релігійного екстазу, рицарського ентузіазму...» Хіба вам не вчувається достеменний голос мого предка, що тужить за втраченим без вороття часом? Ще малим хлопцем я завчив його слова напам'ять і досі пригадую їх, хоч, може, й не зовсім точно. «А нині неробство бере гору над працьовитістю, розбещеність над доброчесністю, зухвалість над хоробрістю і пусте розумування над воїнським мистецтвом, що по-справжньому жило й квітло тільки в золоту добу мандрівних рицарів. Амадіса Гальського, Палмеріна Англійського, Роланда...» А тепер послушайте знову з «Комуністичного маніфесту» — ви не зможете заперечити, що той ваш Маркс був вірним послідовником мого предка. «Всі застигли, заіржавіли відносини, разом зі своїми супутниками — віками освяченими уявленнями і поглядами, руйнуються; всі нововиникаючі — старіють раніше, ніж встигають закростеніти». Він був справжнім пророком, Санчо. Він навіть Сталіна завбачив. «Усе станове і застійне зникає, все священне оскверняється...»

Якийсь чоловік, що обідав сам-один у тому ж таки дворіку, завмер, не донісши виделку до рота. Потім, коли Санчо поглянув на нього через столики, той квапливо нахилив голову й знову взявся до їжі.

— Не читали б ви так гучно, отче,— сказав Санчо.— Виголошуєте, наче в церкві.

— Багато написано праведних слів, і то не тільки в Біблії чи в отців церкви. І оці Марксові слова варті того, щоб їх виголошувати. «...Священний трепет релігійного екстазу, рицарського ентузіазму...»

— Хоч генералісимус Франко й помер, отче, та однаково будьте обачніші, прошу вас. Отой чоловік дослухається до кожного вашого слова.

— Звісно, як і всі пророки, Маркс у дечому помиляється. Навіть святий апостол Павло припускався похибок.

— Не подобається мені портфель того чоловіка. З такими звичайно ходять урядовці. А я чую таємну поліцію за тридцять метрів.

— Дозвольте, я прочитаю вам те місце в Маркса, яке вважаю його найбільшою помилкою. Від неї пішли і всі інші помилки.

— Бога ради, отче, коли вже вам так треба це прочитати, читайте півголосом.

Щоб догодити мерові, отець Кіхот перейшов мало не на шепіт. Санчо мусив

нахилитися до нього, аби щось почути, і тепер вони могли видатися збоку справжніми змовниками.

— «У пролетаря немає власності; його ставлення до дружини і дітей не мають уже нічого спільного з буржуазними сімейними відносинами; сучасна промислова праця, сучасне поневолення капіталом... стерли з нього всякий національний характер». Може, коли Маркс це писав, Санчо, воно й здавалося правдивим, але відтоді світ пішов зовсім іншим шляхом. А послухайте оце: «...Сучасний робітник з прогресом промисловості не піднімається, а все більше опускається нижче від умов існування свого власного класу. Робітник стає паупером...» Ви знаєте, кілька років тому я їздив на відпочинок з одним знайомим священиком, звали його... о Боже, як забуваються імена після однієї-двох склянок... Він мав парафію в Коста-Браві (тоді Росінант був ще молодий), і я побачив отих англійських пауперів, як називає їх Маркс, — вони заємагали на тамтешніх пляжах. Що ж до стирання національного характеру, то англійці примусили місцевих жителів відкрити так звані «рибнічки», де подають рибу із смаженою картоплею, — а то б вони поїхали їсти свою звичну страву куди-інде: може, до Франції чи до Португалії.

— Е, що там англійці, — мовив Санчо. — Про англійців нема чого й казати, вони взагалі не визнають жодних правил, навіть в економіці. Російські пролетарі також не паупери. Світ багато чого навчився в Маркса і в Росії. Російський пролетаріат нині безплатно відпочиває в Криму. А там не гірше, ніж у Коста-Браві.

— Пролетарі, яких я бачив у Коста-Браві, самі платили за свій відпочинок. А пауперів, Санчо, сьогодні можна знайти лише в «третьому світі». Одначе це зовсім не тому, що переміг комунізм. Чи не здається вам, що все воно було б так і без комунізму? Далєбі, цей поступ починався вже тоді, коли Маркс писав свій маніфест, тільки він цього не помітив. Тим-то комунізм і поширюють примусово, вдаючись до сили не лише проти буржуазії, але й проти пролетаріату. Гуманізм, а не комунізм обернув паупера на буржуа, а за гуманізмом завжди стоїть тїнь релігії — і християнської, і марксистської. Сьогодні всі ми буржуа. І не кажіть мені, що Брежнев не такий самий буржуа, як ви і я. Хіба погано буде, якщо в цілому світі всі стануть буржуа, — крім таких мрійників, як Маркс і мій предок?

— Як вас послухати, отче, то майбутній світ скидатиметься на країну Утопію.

— Зовсім ні, гуманізм і релігія не покінчили ні з націоналізмом, ні з імперіалізмом. А ці два чинники спричиняють війни. Адже війни виникають не тільки з економічних причин — їх, так само як і любов, породжують людські почуття, або різниця в кольорі шкіри, у мові, або й прикрі спомини. Ось чому я радий, що маю коротку священицьку пам'ять.

— Ніколи б не подумав, що ви так переймаєтеся політикою.

— Не «переймаюся». Але ви мій давній друг, Санчо, і я хочу зрозуміти вас. Перед «Капіталом» я завжди пасував. А оця книжечка — зовсім інша річ. Її написала добра людина. Така сама добра, як і ви... і така сама заблудла.

— Час покаже.

— Час ніколи нічого не показує. Надто коротке наше життя.

Чоловік з портфелем поклав ножа та виделку й дав знак офіціантові принести рахунок. А тоді швидко розплатився, навіть не перебігши очима по цифрах.

— Ну, Санчо, — сказав отець Кіхот, — тепер ви можете зітхнути з полегкістю — той чоловік пішов.

— Будемо сподіватись, що не вернеться разом із поліцією. Надто пильно він поглянув на ваш нагрудничок, коли йшов.

Отець Кіхот нарешті дозволив собі підвищити голос і заговорив вільніше.

— Можливо, це тому, що я так багато читав святого Франціска Сальського і Хуана де ла Круса, — сказав він, — але оте замилювання буржуазією, що подекуди трапляється в бідолахи Маркса, здається мені трохи штучним.

— Замилювання буржуазією? Бога ради, про що ви говорите, отче?

— Звичайно, економіст і має дивитися на речі в суто матеріальному розумінні, тоді як я, щиро кажучи, надаю чи не забагато ваги духовному началу.

— Але Маркс ненавидів буржуазію.

— О, як відомо, ненависть дуже часто являє собою не що інше, як зворотний бік любові. Може, його, бідолаху, відштовхнули ті, кого він любив. Ось послушайте, Санчо. «Буржуазія менше ніж за сто років свого класового панування створила більш численні і більш грандіозні продуктивні сили, ніж усі минулі покоління, разом узяті. Підкорення сил природи, машинне виробництво, застосування хімії в промисловості і землеробстві, пароплавство, залізниця, електричний телеграф, освоєння для землеробства цілих частин світу, пристосування річок для судноплавства, цілі, немов з-під землі викликані, маси населення...» Прочитавши таке, як не запишатися з того, що ти буржуа? Який чудовий колоніальний правитель вийшов би з Маркса! Коли б таку людину дала Іспанія, ми б, мабуть, ніколи не занестили свою імперію. А він, бідолашний, мусив тулитись у перелюдненому помешканні бідацького району Лондона і позичати гроші в друзів.

— У вас дивний погляд на Маркса, отче.

— Я ставився до нього упереджено, хоч він і захищав монастирі, але я ніколи раніше не читав цієї книжки. А коли читаєш щось уперше, все сприймається особливо гостро, як і перша любов. Хотів би я тепер випадково натрапити на казання святого апостола Павла і вперше прочитати його. От і ви, Санчо, спробували б зробити такий дослід із одною з моїх книг, які ви називаєте «рицарськими».

— Мені б ваші смаки видалися так само безглуздими, як Сервантесові — смаки вашого предка.

Попри суперечку, то була все-таки дружня трапеза, і після другої пляшки вина обидва погодилися їхати далі до Леона, а вже там вирішити — може, навіть кинувши кості, — чи повертати на схід до Баскії, чи на захід до Галісії. Із «Валенсії» вони вийшли під руку, та коли рушили до того місця, де залишили Росінанта, отець Кіхот раптом відчув, як Санчо стис його лікоть.

— Що таке, Санчо?

— Знову той таємний агент. Тепер він іде за нами. Нічого не кажіть. Повертаймо за перший же ріг.

— Але ж Росінант далі на вулиці.

— От він і хоче записати номер.

— Звідки ви знаєте, що він таємний агент?

— Портфель підказує, — відповів Санчо.

Та й справді — коли вони повертали за ріг, отець Кіхот озирнувся й побачив, що той чоловік і далі йде за ними, несучи в руці страхітливий розпізнавальний знак своєї професії.

— Не обертайтеся, — сказав Санчо. — Хай думає, що ми його не помічаємо.

— Як же нам від нього втекти?

— Побачимо якийсь бар і зайдемо випити. Він чекатиме на вулиці. А ми вийдемо чорним ходом і, поки він похопиться, навпростець дістанемось до Росінанта.

— А що, як у тому барі не буде чорного ходу?

— Тоді доведеться зайти ще в один.

Чорного ходу в барі не було. Санчо випив чарку коньяку, а отець Кіхот обачно обмежився кавою. Коли вони вийшли, той чоловік стовбичив на тротуарі кроків за двадцять від бару й роздивлявся магазинну вітрину.

— Надто він виставляється, як на таємного агента, — зауважив отець Кіхот, коли вони рушили далі вулицею у пошуках іншого бару.

— А це один із їхніх прийомчиків, — пояснив Санчо. — Він хоче, щоб ми занепокоїлись.

Він завів отця Кіхота до іншого бару й замовив собі ще одну чарку коньяку.

— Якщо я знову питиму каву, — сказав отець Кіхот, — то вночі не засну.

— Випийте тоніку.

— А що це таке?

— Щось ніби мінеральна вода з домішкою хіни.

— Без алкоголю?

— Без, без.— Від коньяку в Санчо прокинулася войовничість.— Ур-ав би я добряче тому типові, але ж він, мабуть, при зброї.

— А ця водичка, тонік, справді дуже приємна,— сказав отець Кіхот.— І чому я ніколи раніше її не куштував? Я б ладен і завжди пити її, замість вина. Як ви думаєте, її продають у Тобосо?

— Не знаю. Навряд... Якщо пукавка у нього в портфелі, я міг би збити його з ніг, перш ніж він її витягне.

— Знаєте, я, мабуть, вип'ю ще пляшечку...

— А я піду погляну, чи є тут чорний хід,— сказав Санчо, і отець Кіхот залишився в барі сам-один.

Стояла гаряча година сіести, і вентилятор під стелею був неспроможний бодай трохи охолодити повітря: за кожним повільним обертом його лопатей віяло прохолодою, а потім за контрастом ставало ще жаркіше. Отець Кіхот докінчив свій тонік і поквапився замовити третю пляшечку, щоб випити її, поки повернеться Санчо.

Позад нього почувся шепіт:

— Монсеньйоре!..

Отець Кіхот обернувся. Це був той самий суб'єкт з портфелем — невеличкий худий чоловічок у чорному костюмі та чорній краватці, що цілком пасували до його чорного портфеля. Він мав гострі чорні очі за скельцями окулярів у сталевій оправі й тонкі, міцно стулені губи, і отцеві Кіхоту подумалось: цей чоловік цілком міг би бути провісником лихої долі, а то й самим Великим Інквізитором. Скоріше б повернувся Санчо...

— Чого ви хочете? — запитав отець Кіхот, як йому здавалося, впевненим, безбоязним голосом, але бульбашки тоніку все зіпсували, і він тоненько гикнув.

— Я хочу поговорити з вами сам на сам.

— Та я ж і є сам.

Чоловік кивнув головою на спину бармена за стойкою і сказав:

— Справа серйозна. Тут я говорити не можу. Будь ласка, пройдімо туди, крізь задні двері.

Та задніх дверей було двоє, і отець Кіхот завагався, не знаючи, в котрі вийшов Санчо.

— Праворуч,— підказав чоловік.

Отець Кіхот слухняно повернув праворуч. Там був невеликий коридорчик і ще двоє дверей.

— Сюди. В перші двері.

Отець Кіхот опинився у вбиральні. Поглянувши у дзеркало над умивальником, він побачив, що чоловік, який полонив його, порпається із замком свого портфеля. Хоче витягти пістолет? Виходить, йому судилося вмерти від пострілу в потилицю?.. Квапливо, чи не занадто квапливо, отець Кіхот став мовчки проказувати покайну молитву. «Боже, прости мені всі мої грі!..»

— Монсеньйоре...

— Слухаю вас, друже мій,— озвався отець Кіхот до відображення в дзеркалі. Коли вже він має померти від кулі, то хай краще в потилицю, ніж в обличчя — це подоба лику Божого.

— Я хочу, щоб ви висповідали мене.

Отець Кіхот гикнув. У цю мить двері відчинились, і до вбиральні заглянув Санчо.

— Отче Кіхоте!..— вигукнув він.

— Ідіть звідси,— звелів отець Кіхот.— Я вислуховую сповідь.— Тоді обернувся до незнайомця й спробував прибрати вигляду, гідного свого сану.— Навряд чи тут належне місце для сповіді. Чому ви звернулися саме до мене, а не пішли до свого священника?

— Я щойно поховав його,— відказав чоловік.— Я трунар.— Він відкрив портфель і витяг звідти велику бронзову ручку.

Отець Кіхот сказав:

— Я тут не в своїй єпархії. Отож не маю ніяких повноважень.

— На монсеньйорів ці правила не поширюються. Як тільки я побачив вас у ресторані, я подумав: «Оце моя нагода».

Отець Кіхот сказав:

— Я монсеньйор ще зовсім віднедавна. Ви певні щодо правил?

— Так чи так, а за надзвичайних обставин будь-який священик... А в мене саме такі обставини.

— Але ж у Вальядоліді багато священиків. Підіть до першої-ліпшої церкви...

— Я побачив по ваших очах, що ви такий священик, який зрозуміє.

— Щоб зрозуміє?..

Та чоловік уже шпарко проказував покайну молитву — принаймні слова її він знав чітко.

Отець Кіхот розгубився. Ще ніколи йому не траплялось вислуховувати сповідь у такому місці. Звичайно він сидів у своїй схожій на труну кабінці, отож і тепер майже машинально ввійшов у єдину кабінку, яка табула, і сів на накритий покривом унітаз. Незнайомець хотів був стати на коліна, але отець Кіхот спинив його бо підлога була аж ніяк не чиста.

— Не треба на коліна,— сказав він.— Стійте, як стоїте.

Чоловік простяг до нього велику мідну ручку й промовив:

— Я згрішив, і через вас, отче... даруйте, монсеньйоре... через вас прошу в Господа Бога прощення.

— У цій кабінці я не монсеньйор— сказав отець Кіхот.— У сповідальні не існує титулів. Що ж ти скоїв, сину мій?

— Я вкрав оцю ручку і ще одну таку саму.

— То поверни їх власникові.

— Але ж власник помер. Це його я сьогодні поховав.

Отець Кіхот, як належало за звичаєм, прикрив очі рукою, щоб зберегти таємницю сповіді, але перед його внутрішнім зором і далі виразно стояло смагляве лисяче обличчя. Він був із тих священиків, що полюбують швидко сповідь, викладену простими, загальними словами,— так здебільшого й сповідаються люди, і після того лишається тільки поставити одне просте запитання: скільки разів?.. Я вчинив перелюб... я знехтував своїми обов'язками на Великдень... я погрішив проти цнотливості... Отцю Кіхотові ще не траплялося мати справу з таким гріхом, як крадіжка двох бронзових ручок. Та й навряд щоб ті ручки мали істотну вартість.

— Ти повинен повернути їх спадкоємцям.

— У отця Гонсалеса не лишилося спадкоємців.

— А що це за ручки? Коли ти їх украв?

— Я записав їх у рахунок, а потім відкрив од труни, щоб використати ще раз.

— Ти часто так робиш? — Отець Кіхот знову не зміг стримати злощасної цікавості, що не раз зраджувала його у сповідальні.

— Та це ж звичайна річ. Усі мої конкуренти так роблять.

Отцю Кіхотові подумалось: а що написав би з цього приводу отець Герберт Йоне? Напевне, залічив би таку крадіжку до гріхів проти справедливості, цебто до тієї категорії, до якої належить і перелюб; але отець Кіхот начебто пам'ятав, що в разі крадіжки вагу гріха слід оцінювати залежно від вартості украденого предмета: якщо вона становить одну сьому місячного заробітку власника, гріх має вважатися серйозним. А якщо власник мільйонер, то не буде взагалі ніякого гріха — у кожному разі, гріха проти справедливості. Скільки міг заробляти за місяць отець Гонсалес? Та й чи випадає вважати його справжнім власником тих ручок, коли він вступив у володіння ними вже по смерті? Труна ж бо належить землі, в яку її покладено.

І він запитав — радше для того, щоб мати час подумати, аніж іще з якоїсь причини.

— А в оті інші рази ти висповідувався?

— Та ні. Я ж вам казав, монсеньйоре: це звичайна річ у нашому ділі. Ми беремо зайві гроші за бронзові ручки, це правда, але тільки, сказати б, за прокат. До самого поховання.

— Тоді чого ж ти сповідаєшся мені цього разу?

— Може, я надто совісна людина, монсеньйоре, але, коли я поховав отця Гонсалеса, це здалося мені не таким безневинним. Він же так пишався б, що в нього труна з бронзовими ручками. Розумієте, це знак того, як шанували його парафіяни, бо платили за все, звісно, громада.

- І ти теж дав гроші?
- Ну так. Аякже. Я дуже любив отця Гонсалеса.
- То ти неначе крадеш у самого себе?
- Та ні, монсеньйоре, не краду.
- Я ж казав, не називай мене монсеньйором. Отже, по-твоєму виходить, що ти не крадеш, бо й усі твої колеги знімають з трун ці ручки...
- Атож.
- Тоді що ж непокоїть твоє сумління?

Чоловік зробив порух, який цілком міг виражати безпорадність. І отець Кіхот подумав: «Скільки разів і я, як оце він, почував себе винним, сам не знаючи чому». Часом він заздрило упевненості тих, хто здатен виробляти якісь чіткі правила: отцеві Герберту Йоне, своєму єпископові, ба навіть папі римському. А сам жив наче в тумані, не бачив дороги попереду, спотикався... Отож він сказав:

— Не переймайся такими дрібницями. Іди додому й добре виспись. Може, ти й украв. Та невже ти думаєш, що Господь Бог надто зважає на такі малі провини? Він створив цілий всесвіт — ніхто й не знає, скільки це зірок, і планет, і світів. А ти вкрав дві бронзові ручки — тож не вважай себе за велику персону. Покайся в своїй гордині і йди додому.

Чоловік сказав:

— Але прошу вас... розгрішіть мене.

Отець Кіхот знехотя пробурмотів зовсім не потрібну формулу розгрішення. Чоловік поклав ручку назад у портфель, замкнув його і перед тим, як піти, швидко вклонився отцю Кіхотові. А той і далі сидів на унітазі, геть знеможений і невдоволений самим собою. «Не сказав я йому належних слів,— думав він.— І чому це мені завжди бракує належних слів? Чоловік потребував допомоги, а я проказав утерту формулу. Хай прости мені Господь. Невже, коли настане мій час помирати, хтось так само відбудеться голою формулою?»

Трохи перегодя він повернувся до бару. Санчо чекав на нього за новою чаркою коньяку.

- Бога ради, що це ви там робили?
- Виконував свій професійний обов'язок,— відказав отець Кіхот.
- У вбиральні?
- У вбиральні, у в'язниці, у церкві. Хіба не однаково?
- Ви позбулися того суб'єкта?
- Сподіваюся, що так,— сказав отець Кіхот.— Чогось я притомився, Санчо. Я розумію, це буде надміру, але можна мені ще пляшечку тоніку?

Розділ дев'ятий

ЯК МОНСЕНЬЙОР КІХОТ ПОБАЧИВ ДОСИТЬ ДИВНЕ ВИДОВИЩЕ

Їхнє перебування у Вальядоліді несподівано затяглося, бо Росінант рішуче відмовивсь вирушати в дальшу дорогу і його довелося залишити в автомайстерні на обстеження.

— Нічого дивного,— сказав отець Кіхот.— Учора бідолаха подолав величезну відстань.

— Величезну відстань! Та сюди від Саламанки менш як сто двадцять кілометрів.

— А його звична межа — десять, коли я їду до кооперативу по вино.

— Отож слушно ми постановили не їхати до Рима чи до Москви. Коли хочете знати мою думку, то розпестили ви його. Машини, як і жінок, не можна розпещувати.

— Але ж він дуже старий, Санчо. Може, старіший і за нас із вами. Та й, зрештою, коли б не він... Чи пройшли б ми пішки всю дорогу від Саламанки?

Вирок Росінантові мали винести тільки вранці, і Санчо запропонував піти в кіно. Отець Кіхот, трохи повагавшись, погодився. Колись священикам було заборонено відвідувати вистави, і хоч ця заборона не стосувалася кіно — його

тоді просто не існувало,— у свідомості отця Кіхота лишився страх перед будь-яким видовищем.

— Я ще ніколи не був у кіно,— звірився він Санчо.

— Вам потрібно знати світ, коли ви хочете повернути його в свою віру,— сказав Санчо.

— Ви не будете вважати мене лицеміром,— спитав отець Кіхот,— якщо я зніму з себе оцей слинявчик, як ви його називаєте?

— У темряві всі кольори однакові,— сказав Санчо,— але діло ваше.

Отець Кіхот трохи подумав і залишив *pechera* на собі. Так було нібито чесніше. Він не хотів, щоб йому закинули лицемірство.

Вони пішли до невеликого кінотеатрика, де показували фільм під назвою «Дівоча молитва». Отця Кіхота ця назва привабила, а Санчо не меншою мірою відвернула — він наперед уявляв собі, на яку святенницьку нудоту доведеться вбити вечір. Проте він помилився. Щедевром той фільм не був, але досить-таки сподобався Санчо, хоч він і побоювався, як реагуватиме отець Кіхот, бо назвати фільм «дівочим» аж ніяк не випадало, і йому слід було б помітити на афіші біля входу застережну позначку «С»¹.

Як виявилось, героєм дівочої молитви був молодий красень, чиї пригоди з численними дівчатами незмінно, з набридливою одноманітністю, закінчувались у ліжку. В такі моменти зображення на екрані ставало нечітким, змазаним, і вже нелегко було збагнути, котрі там ноги кому належать, бо показувати ті частини тіла, що відрізняють чоловіка від жінки, камера майстерно уникала. Хто там згори — той молодик чи дівчина? І хто чиє тіло цілує? Допомогти глядачеві міг би діалог, але в ті хвилини його не було — тільки уривисте сапання та ще часом викрик чи стогін, що міг вихопитись і в чоловіка, і в жінки. Ще важче було дивитися ці сцени через те, що знімали їх вочевидь для малого (може, й домашнього) екрана, а в кінотеатрі, при великому збільшенні, зображення зовсім розпливалось. Навіть Санчо зрештою втратив до фільму будь-який інтерес: як на нього, краще б уже показали відверту порнографію; до того ж виконавець головної ролі, з його лискучою чорною чуприною та баками, аж ніяк не викликав до себе симпатії. Санчо здавалося, що він не раз бачив цього типа на екрані телевізора в рекламі чоловічого дезодоранту.

Кінець фільму й зовсім розчаровував. Молодий красень по-справжньому закохався в єдину дівчину, яка встояла перед його домаганнями. Затим ішло вінчання в церкві, цнотливий поцілунок перед вітварем після обміну обручками, а далі — стрімкий перехід до переплетення кінцівок у ліжку. Санчо подумалося, що задля економії вони просто повторили котрусь попередню сцену з анонімними кінцівками, — чи, може, то був такий собі свідомо іронічний жест із боку режисера?.. У залі засвітилося світло, і отець Кіхот сказав:

— Як цікаво, Санчо! То оце і є те, що називають кіно?

— Це був далеко не найкращий його зразок.

— А яких величезних зусиль усе це їм коштувало! Певно, ті актори з ніг падали від втоми.

— Та вони ж усе це тільки вдавали, отче.

— Як це — вдавали? Щоб вони вдавали?

— Злягання, що ж іще.

— О, то оце так воно діється. Я завжди уявляв собі щось куди простіше й приємніше. А вони ж начебто страшенно мучилися, судячи з отих їхніх звуків.

— Це ж гра, отче, й актори зображували величезну втіху.

— Не схоже було, що вони діставали втіху. Чи, може, це погані актори. Вони тільки те й робили, що мучилися. І ще, Санчо, я не бачив отих повітряних кульок.

— Я й боявся, що ви будете шоковані, отче, але ж ви самі обрали цей фільм.

— Атож. За назвою. Але не розумію, яке відношення має ця назва до того, що ми бачили.

— Ну, я гадаю, кожна дівчина молиться про те, щоб зустріти гарного юнака, якого вона могла б покохати.

¹ «С» — від слова «секс»; так позначають фільми сексуального змісту.

— Знову це слово — «кохати». Не повірю, щоб сеньйорита Мартен могла про щось таке молитися. А проте мене вразила тиша, що стояла в залі. Люди сприймали все так серйозно, що я просто боявся засміятись.

— Вам було смішно?

— Так. Я насилу стримувався. Але я не люблю заважати людям, коли вони настроєні серйозно. Сміх — поганий аргумент. Його можуть сприйняти як дурну образу. Може, люди в залі дивилися на все те інакше. Може, воно здавалось їм прекрасним. І все-таки мені часом дуже хотілося, щоб бодай хтось засміявся — от хоч би ви, Санчо,— тоді я теж міг би це собі дозволити. А так я боявся порушити ту глибоку тишу. У тиші є щось святоблिवе. Мені було б прикро, якби в церкві, коли я підношу святі дари, хтось засміявся.

— А якби усі в церкві засміялися?

— О, то була б зовсім інша річ. Тоді я подумав би — хоч, звісно, міг би й помилитися,— що чую сміх радості. А коли сміється хтось один, це часто буває сміх зверхності.

Того вечора, уже в ліжку, отець Кіхот розгорнув томик святого Франціска Сальського. Йому досі не давали спокою ті сцени, які він бачив у кіно,— не давало спокою те, що вони не збудили в ньому жодних почуттів, крім внутрішнього сміху. Він-бо завжди вважав, що людська любов споріднена з любов'ю Божою, хай навіть це й надзвичайно слабка, бліда її подоба. Але все оте борюкання, від якого його поривало засміятись уголос, оте сапання й стогін... «Невже я нездатен,— думав він,— відчувати звичайну людську любов? Бо коли так, то я, мабуть, нездатен відчувати й любов до Бога». І він злякався, що тепер це страшне питання ляже непозбутнім тягарем на його душу. Розпач, який охопив його на цю думку, вимагав розради, і отець Кіхот вдався до того, що Санчо називав його «рицарськими романами», але тут-таки несамохіть згадав: адже сам Дон Кіхот на смертнім одрі зрікся їх. То, може, зречеться й він, коли настане його кінець...

Він навмання розгорнув «Любов Божу», але *sortes Virgilianae* не розрадило його. Після трьох спроб нарешті натрапив на таке місце, яке начебто прямо стосувалося того, що він бачив у кіно. Але й це не дуже потішило отця Кіхота, бо тільки навело на думку, що він, мабуть, наділений ще меншою здатністю любити, ніж шматок заліза. «Діамант так вабить до себе залізо, що досить найменшого випадкового дотику, аби воно потяглося до цього каменю, почало ворухитися, тремтіти й навіть легенько підскакувати, виявляючи в такий спосіб своє збудження; і кінець кінцем у своєму прагненні будь-що з'єднатися з ним, воно таки посувається, переміщується до діаманта». А далі йшло запитання, яке вразило отця Кіхота в самісіньке серце: «То чи не бачимо ми в цьому безживному камені всіх ознак живої любові?» Де ж пак, подумав отець Кіхот, надивився він сьогодні доволі на те підскакування, але живої любові в ньому не добачив.

Наступного дня, коли вони знову вирушили в дорогу, те страшне питання й далі краяло йому душу. Росінант після ночівлі в автомайстерні видимо розгулявся й не виказував і тіні невдоволення навіть тоді, коли швидкість сягнула сорока, а потім сорока п'яти кілометрів на годину,— а такої швидкості вони набрали тільки тому, що отець Кіхот глибоко поринув у свої невеселі думи.

— Що з вами? — спитав його Санчо.— Сьогодні ви знову монсеньйор Печального Образу.

— Хай простить мене Господь,— відказав отець Кіхот,— але часом мені спадає на думку, що я особливо відзначений його ласкою, бо ніколи не переймався плотськими бажаннями.

— Навіть уві сні?

— Навіть уві сні.

— Щасливий ви чоловік.

«А чи щасливий?» — запитав себе отець Кіхот. Чи, може, геть нещасний? Він не міг сказати другові, який сидів поруч, про що думає і яке запитання ставить сам собі. «Як я можу молитися про те, щоб протистояти злу, коли не знаю, що таке спокуса? Така молитва нічого не варта». Він почувався цілковито самотнім у своїй мовчанці. Так наче тісна кабіна сповідальні з усіма її безмежно розширилась, обійнявши й самого сповідуваного,

й машину, в якій він сидів за кермом, їдучи до Леона. І серед тієї безмовності, що огорнула отця Кіхота, він звернув молитву до Бога: «О Господи, зроби мене звичайною людиною, дай звідати спокуси. Звільни мою душу від пут незворушності».

Розділ десятий

ЯК МОНСЕНЬЙОР КІХОТ ПІШОВ СУПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

I

Дорогою до Леона вони спинилися на березі річки, недалеко від селища Мансілья-де-лас-Мулас,— мер заявив, що його мучить спрага. Невеличкий пішохідний місток давав досить затінку, щоб поставити машину, але спрага, яка нібито мучила Санчо, насправді була тільки приводом, аби змусити отця Кіхота порушити свою мовчанку, що вже почала дратувати його супутника. Санчо сподівався, що склянка вина розв'яже отцю Кіхотові язика, отож спустив у річку на шворці пляшку ламанцького, чим викликав видиму цікавість у корів на протилежному березі. Повернувшись до отця Кіхота, він побачив, що той стоїть і похмуро споглядає свої лілові шкарпетки. Не маючи сили терпіти далі цю незбагненну мовчанку, Санчо сказав:

— Якщо ви дали обітницю мовчати, то, Бога ради, йдіть у монастир. У Бургосі є братство картезіанців, а в Осері — трапістів. Вибирайте, монсеньйоре, куди поїдемо.

— Пробачте мені, Санчо,— озвався отець Кіхот.— То все мої думки...

— Ну ще б пак! Ваші думки, як я гадаю, такі надхмарні й святобліві, що їх годі зрозуміти простому марксистові.

— Та ні, ні.

— Пригадайте, отче, який добрий правитель вийшов з мого предка. Сам Дон Кіхот, при всій його рицарській шляхетності й доблесті, ніколи не зміг би так гідно правити. Страх подумати, який божественний бедлам — так-так, божественний бедлам — зробив би він з того острова. А мій предок узявся правити достоту так, як Троцький брався командувати військом. Не мавши ніякого досвіду, Троцький побив, одначе, білих генералів. О, я знаю, ми, селяни й марксиста,— грубі матеріалісти. Але не треба зневажати нас за це.

— А коли це я зневажав вас, Санчо?

— Ну, нарешті, хвалити вашого Бога, ви знов заговорили! Отож відкоркуймо пляшку.

Вино, яке Санчо вивудив із річки, ще не встигло як слід охолонути, але йому не терпілося завершити лікування. Вони мовчки випили по склянці, та тепер це була дружня мовчанка.

— Чи не лишилось у нас сиру, отче?

— Здається, трохи лишилось, піду погляну.

Отець Кіхот довго не повертався. Мабуть, не міг знайти сир. Утративши терпець, мер підвівся й побачив, що той виходить з-під містка із стривоженим виразом обличчя, і то було не дивно, бо поряд із ним виступав жандарм. З незбагненої для мера причини отець Кіхот швидко говорив до жандарма латиною, і жандарм мав такий самий стривожений вигляд.

— *Esto mihi in Deum protectorem et in locum refugii*¹,— сказав отець Кіхот.

— Єпископ начебто іноземець,— звернувся жандарм до мера.

— Він не єпископ. Він монсеньйор.

— То ваша машина під містком?

— Машина належить монсеньйорові.

— Я сказав йому, що слід її замкнути. Він же навіть ключа залишив у стартері. Це небезпечно. А надто в цих місцях.

— Тут начебто все тихо-мирно. Онде навіть корови...

— Ви не бачили чоловіка з діркою від кулі на правій голоші й з фальшивими вусами? А втім, вуса він уже, мабуть, викинув.

¹ У Бога шукаю захисту, а в цих місцях — пристановища (лат.).

- Ні, ні. Нікого схожого ми не бачили.
- *Scio cui credidi*¹,— сказав отець Кіхот.
- Італієць? — спитав жандарм.— Папа римський — великий папа.
- Та певна річ.
- Без капелюха, без піджака. У смугастій сорочці,— нагадав жандарм.
- Нікого такого ми тут не бачили.
- Штани йому продірявили в Саморі. Ледь-ледь не влучили в ногу. То один з наших постійних клієнтів. Ви тут давно стоїте?
- Десь із чверть години.
- А їдете звідки?
- З Вальядоліда.
- Нікого не випереджали дорогою?
- Ні.
- Не міг він за цей час далеко втекти.
- А що він скоїв?
- Пограбував банк у Бенавенте. Застрелив касира. Утік на «хонді». Її знайшли покинуту — цебто «хонду» — за п'ять кілометрів звідси. Ось чому небезпечно залишати машину незамкненою, та ще й з ключами у стартері.
- *Laqueus contritus est*,— промовив отець Кіхот,— *et nos liberati sumus*².
- Що це монсеньйор каже?
- Я й сам на мовах не знаюся,— відповів мер.
- Ви їдете до Леона?
- Так.
- Пильнуйте добре й не підвозьте ніяких незнайомих людей.
- Жандарм чемно й трохи боязко віддав честь монсеньйорові і пішов.
- Чому ви говорили до нього латиною? — спитав мер.
- Мені здавалося, що так буде краще.
- Але чому?..
- Я хотів по змозі уникнути брехні,— відповів отець Кіхот.— Хай навіть добровмисної брехні, а не злонавмисної, якщо вдається до класифікації отця Йоне.
- А чого б ви мали йому брехати?
- Цілком несподівано мені випала така нагода... чи, може, сказати, спокуса.
- Мер зітхнув. Вино таки розв'язало язика отцю Кіхотові, і мер уже майже шкодував про це.
- Ви знайшли сир? — спитав він.
- Знайшов, та ще й добрячий кусень, але віддав йому.
- Жандармові? З якої це речі?..
- Та ні, ні, чоловікові, якого він шукає.
- Ви хочете сказати, що бачили того чоловіка?
- Ну звісно, тим-то я й боявся запитань.
- Бога ради, де ж він тепер?
- У багажнику нашої машини. От після цього було б справді необачно, як сказав жандарм, залишити ключа в машині... Хтось міг би вкрасти її разом з тим чоловіком. Ну, а тепер така небезпека минула.
- На довгу хвилю мерові одібрало мову. Потім він спитав:
- А куди ви поділи вино?
- Ми разом перенесли його на заднє сидіння.
- А хвалити Бога,— сказав мер,— що я поміняв у Вальядоліді номери на вашій машині.
- Про що це ви, Санчо?
- Ті жандарми напевне передали ваш номер в Авілу. І тепер він там на комп'ютері.
- Але ж у моїх паперах...
- Я виправив вам нові папери. Звісно, на це потрібен був час. Тому ми й затримались у Вальядоліді. Власник автомайстерні — мій давній приятель, член нашої партії.

¹ Знає той, що вірить (лат.).

² У тенетах змушений бути... а ми від них звільнилися (лат.).

— Санчо, Санчо, скільки ж це років в'язниці ми заробили?
— Удвічі менше, ніж дістанете ви за те, що приховуєте від правосуддя втікача. І як це вам надало?..

— Він попросив допомоги йому. Сказав, що його звинуватили несправедливо, сплутали з кимсь іншим.

— З діркою від кулі на штанах? Суб'єкта, що пограбував банк?

— А що, хіба й ваш Сталін був не такий самий? Зрештою, багато чого залежить від мотивів. Якби Сталін прийшов до мене сповідатися й чесно розказав про причини своїх злочинів, я б, напевне, наклав на нього десять днів молитви з чотками, дарма що в Тобосо нікого ще так суворо не карав. Пригадайте-но, що сказав мій предок галерним рабам перед тим, як визволити їх. «Є на небі Бог, і він не промине нагоди покарати зло й винагородити добро, а людям шляхетним не годиться бути катами інших людей». Це добра християнська доктрина, Санчо. Молитися десять днів, перебираючи чотки,— доволі сувора покара. Ми не кати й не допитувачі. Добрий самарянин не розпитував пораненого бідолаха — того, що втрапив до рук розбійників,— про його минуле, перед тим як допомогти йому. А той чоловік, можливо, був митарем, і розбійники лише забрали назад те, що він з них злупив.

— Поки ви тут проповідуете, монсеньйоре, наш поранений бідолаха, мабуть, уже духу пускається без повітря.

Вони поквапилися до машини і знайшли втікача у досить жалюгідному стані. Фальшиві вуса, намокнувши від поту, відклеїлись і ледве трималися на верхній губі. На його щастя, він був тендітної будови і, скулившись, легко вмістився в тому невеличкому притулку, що його міг надати Росінант.

А проте, коли його випустили з багажника, він почав обурено ремствувати.

— Я вже думав, що задихнуся в цій скрині. Де це вас носило стільки часу?

— Ми робили для вас усе, що могли,— сказав отець Кіхот, майже тими самими словами, що й його предок.— Ми вам не судді, але ваше сумління мало б підказати вам, що невдячність — це ганебний гріх.

— Ми зробили для тебе куди більше, ніж ти заслуговуєш,— докинув Санчо.— А тепер забирайся геть. Жандарм подався в той бік. Раджу тобі триматися полів, поки дійдеш до міста й загубишся в ньому.

— Як це я можу йти полями в таких черевиках — вони ж геть розвалюються,— і як мені загубитись у місті з дірою від револьверної кулі на штанях?

— Ти ж пограбував банк. Можеш купити собі нові черевики.

— Хто сказав, що я пограбував банк? — Утікач вивернув порожні кишені.— Можете мене обшукати,— додав він.— А ще називаєте себе християнами.

— Я не називаю,— сказав мер.— Я марксист.

— Та й поперек у мене болить. Кроку ступити не можу.

Я маю в машині трохи аспірину,— сказав отець Кіхот. Тоді відімкнув машину й став порпатись у шухлядці. За спиною в нього почувся кашель — раз і другий.— Я маю і таблетки від кашлю,— мовив він.— Це вас, мабуть, протягло в багажнику.— А коли обернувся з ліками в руці, то, на свій превеликий подив, побачив, що грабіжник наставив на нього револьвер.— Облиште, не можна цілитися зброєю в людей,— сказав отець Кіхот.— Це небезпечно.

— Який у вас розмір черевиків? — запитав грабіжник.

— Та навіть не пам'ятаю... Здається, тридцять дев'ятий.

— А в тебе?

— Сороковий,— відказав Санчо.

— Скидайте свої,— звелів грабіжник отцю Кіхотові.

— Вони ж такі самі ветхі, як і ваші.

— Не сперечайтесь. Я б забрав і ваші штани, якби підійшли. А тепер поверніться обидва спиною до мене. Спробуйте хтось поворушитися — обох пристрелю.

Отець Кіхот сказав:

— Не розумію, чому ви пішли грабувати банк,— якщо так воно й було,— в таких ветхих черевиках.

— Не ті взув, помилився, ось чому. Тепер можете обернутись. Залазьте на

передні сидіння, обидва. Я сяду ззаду і, якщо ви десь чомусь зупинитесь, враз стрілятиму.

— Куди ж ми маємо тебе везти? — спитав мер.

— Висадите біля собору в Леоні.

Отець Кіхот не без труднощів вивів машину заднім ходом від річки на дорогу.

— Дуже кепський з вас водій, — зауважив грабіжник.

— Та це не я винен, а Росінант. Не любить він задкувати. Боюся, чи вам не тісно там з усіма тими пляшками. Може, я зупинюся, і перенесемо ящик назад у багажник?

— Ні. Їдьте далі.

— А що сталося з вашою «хондою»? Жандарм сказав, що ви її покинули.

— Бензин скінчився. Забув заправити бак.

— Не ті черевики взули. Забули про бензин. Виходить так, що сам Господь був проти ваших планів.

— Ви не можете їхати швидше?

— Ні. Росінант дуже старий. Якщо наддати до сорока кілометрів, він може розвалитись. — Отець Кіхот поглянув у дзеркальце й побачив націлений на нього револьвер. — Краще б вам заспокоїтись і опустити зброю, — сказав він. — Росінант часом поводитьсь, наче верблюду. Досить йому добряче брикнути — і ця ваша штука вистрелить сама собою. І навряд чи вас потішить ще одна смерть на вашому сумлінні.

— Про що це ви говорите? Що означає «ще одна смерть»?

— Я говорю про отого бідолашу в банку, якого ви застрелили.

— Нікого я не застрелив. Не влучив.

— Ось бачите, Господь Бог таки чимало зробив, щоб уберегти вас від тяжкого гріха, — сказав отець Кіхот.

— Та й ніякий то був не банк. Магазин-самообслуга.

— Жандарм казав — банк.

— Авжеж, вони й громадську вбиральню назвуть банком. Щоб поважніше звучало.

Коли в'їхали до міста, отець Кіхот помітив: щоразу, як він зупиняється перед світлофором, револьвер позад нього зникає. Певно, він міг би вискоичити з машини, але цим наразив би на небезпеку життя Санчо, і якби підбурений ним грабіжник удався до насильства, отець Кіхот мусив би поділити з ним його гріх. Та й стати знаряддям у руках світського правосуддя йому зовсім не хотілося. Отож він відчув неабияку полегкість, коли вони під'їхали майже до самісінького собору, не зустрівши дорогою жодного жандарма чи карабінера.

— Я погляну, чи безпечно навколо, — сказав отець Кіхот.

— Тільки спробуйте мене виказати, — погрозив грабіжник, — і я пристрелю вашого приятеля.

Отець Кіхот відчинив дверці машини.

— Все гаразд, — мовив він. — Можете йти.

— Якщо збрехали, — застеріг його грабіжник, — перша куля — вам.

— У вас одвалилися вуса, — сказав отець Кіхот. — Онде прилипли до вашого черевика... цебто до мого.

Вони провели поглядами грабіжника, аж поки той зник з очей.

— Добре, хоч не напав на мене, як ото галерні раби на мого предка, — сказав отець Кіхот.

— Посидьте в машині, а я піду куплю вам черевики. Тридцять дев'ятий, ви сказали?

— А може, якщо ви не проти, ми спершу зайдемо до собору? Надто вже великого напруження коштувало мені стримувати Росінанта від вибриків. Якби той бідолаха вбив нас, його таки спіткало б справжнє лихо. Мені хочеться просто посидіти трохи в холодку... ну, й помолитися. Я вас довго не затримаю.

— Я думав, ви тільки те й робили, поки їхали.

— Атож, я молився... але за того бідолашу. А тепер хотів би подякувати Богові за наш порятунок.

Холод від кам'яної підлоги враз пронизав йому ноги крізь лілові шкарпетки, і отець Кіхот пошкодував, що не вибрав тоді в Мадриді вовняні. Під височезним склепінням собору, в потоці світла, що, наче погляд Божий, вливалось у сто

двадцять вікон, він відчув себе карликом. Навіть не карликом — манюсінською комашкою на скельці мікроскопа. Отець Кіхот швидко подався до бічного вітваря й укляк на коліна. І завагався, не знаючи, як почати. Проказав був подумки: «Дякую тобі...» — але ці слова здались пустими, як луна, — він не почув удячності за свій порятунок. Може, коли б у нього влучила куля, мав би за що дякувати, бо то був би кінець. Його тіло відвезли б назад до Тобосо, і він знов опинився б удома, замість відбувати й далі цю безглузду прощу... Навіщо? Куди?

Марні потуги молитися видались йому гайнуванням часу, отож він облишив свої спроби, а натомість став змушувати себе ні про що не думати, ні на що не зважати, зануритись у цілковиту безмовність — і через якийсь час таки відчув себе на порозі Нічого, до якого лишився всього один крок. Потім його почав турбувати великий палець лівої ноги, якому особливо дошкуляв холод від кам'яних плит собору, і отець Кіхот подумав: «Порвалася шкарпетка». Ті нейлонові шкарпетки — і чому він не купив вовняних? — виявилися не вартими високої ціни, яку він сплатив за них у пишному салоні під крильцем „Opus Dei“.

Отець Кіхот перехрестився й повернувся до Санчо.

— Добре помолилися? — спитав той.

— Зовсім не молився.

Вони залишили Росінанта на стоянці й рушили навмання вулицями міста. Трохи збоку від Бурго-Нуево на очі їм трапилася взуттєва крамниця. Гарячі плити тротуару пекли отцю Кіхотові ноги, а дівка в лівій шкарпетці, з якої витикався великий палець, стала помітно більша. Крамниця була зовсім невеличка, і власник здивовано поглянув на ноги отця Кіхота.

— Мені потрібні чорні черевики тридцять дев'ятого розміру, — сказав отець Кіхот.

— До ваших послуг, сідайте, будь ласка.

Крамар видобув пару черевиків і став перед ним на коліна. А отець Кіхот подумав: «Я наче статуя святого Петра в Римі. Може, ще поцілує мій великий палець?» — І засміявся.

— Що вас так насмішило? — спитав мер.

— Та ні, нічого. Одна думка.

— Бачите, ваша превелебносте, яка м'якенька і тонка шкіра.

— Я не єпископ, — сказав отець Кіхот, — тільки монсеньйор, хай простить мене Господь.

Крамар насунув йому черевика на ногу в цілій шкарпетці.

— Якщо монсеньйор зволить ступити кілька кроків...

— Я вже ступив у Леоні куди більше кроків. Тротуари у вас тверді.

— Та певне, що тверді, монсеньйоре, як ходити без черевиків.

— Ці черевики дуже зручні. Я візьму їх.

— Вам загорнути чи так у них і підете, монсеньйоре?

— Звісно, що в них. Ви гадаєте, мені *хочеться* ходити босоніж?

— Я думав, може... Ну, може, ви наклали на себе епітимію...

— Ні, ні, на жаль, я не такий святий.

Отець Кіхот знову сів, виставив перед крамарем ногу з голим великим пальцем, і той обережно й навіть з деякою шанобливістю заправив палець у шкарпетку, а тоді назвав черевик. Як видно, йому ще ніколи не випадало мати справу з голим пальцем, що належав би монсеньйорові.

— А інші черевики? Монсеньйор не бажає їх загорнути?

— Які ще інші?

— Ті, що монсеньйор скинув.

— Я їх не скидав. Вони самі скинулися, — сказав отець Кіхот. — Я навіть не знаю, де вони. Тепер уже, мабуть, далеко звідси. Та вони однаково були вже старі. Багато гірші за оці.

Крамар провів їх до дверей. А там попрохав:

— Поблагословіть, отче.

Отець Кіхот накреслив у повітрі хрест і щось пробурмотів. А коли вони вийшли на вулицю, зауважив:

— Надто він запопадливий, не люблю таких.

— Та й обставини були незвичайні, отож боюся, що він нас запам'ятає.

Ідучи назад до Росінанта, вони натрапили на пошту. Отець Кіхот зупинився й сказав:

— Чогось мені неспокійно на душі.

— І то не дарма. Якщо того негідника, котрого ви врятували, схоплять і він заговорить...

— Та я не про нього. Я подумав про Тересу. В голові наче дзвін б'є, віщуючи щось лихе. Нас же так довго там немає.

— Чотири дні.

— Не може бути. А здається, щонайменше місяць. Дозвольте я зателефоную.

— Ну гаразд, але покваптеся. Чим скоріше ми заберемось із Леона, тим краще.

До телефону підійшла Тереса. Отець Кіхот не встиг і слова сказати, як вона з люттю в голосі випалила:

— Отця Еррери нема, і не знаю, коли буде!— І поклатла трубку.

і цього разу перший сказав: — Тересо, це я, отець Кіхот.

— Хвалити Бога,— озвалася Тереса.— Де ви?

— У Леоні.

— А де це?..

— Даремно ви їй сказали,— мовив мер.

— Що ви там робите отче?

— Розмовляю з тобою.

— Отче, з єпископом таке діється...

— Він що, захворів бідолаха?

— Він страшенно лютує.

— А що сталося, Тересо?

— Він уже двічі дзвонив отцю Еррері. І обидва рази вони балакали по півгодини, навіть не думаючи, скільки це коштує.

— Про що балакали, Тересо?

— Та про вас же. Казали, що ви з'їхали з глузду. Що вас треба запроторити до божевільні, аби врятувати честь церкви.

— Але чому? Чому?

— Жандарми вас по всій Авілі шукали.

— Я не був у Авілі.

— Вони знають. Казали, що ви у Вальядоліді. І що ви помінялись одежею з червоним мером, щоб утекти.

— Це неправда.

— Вони думають, що ви пристанете до тих скажених басків.

— А звідки ти про все це знаєш, Тересо?

— Ви що думали — вони розбалакуватимуть по вашому телефону, а я не залишу кухонні двері відчинені?

— Ану дай я поговорю з отцем Еррерою.

— Тільки нічого йому не викажіть,— застеріг Санчо.— Нічого.

— Отця Еррери нема,— відповіла Тереса.— Ще вчора вдосвіта подавсь до єпископа. А єпископ так розходився, що не диво буде, як він надзвонить на вас самому святому отцю. Отець Еррера казав мені, буцімто святий отець страшенно схибив, що призначив вас монсенйором. А я йому сказала, що це богохульство. Святий отець не може схибити.

— Та ні, може, Тересо. Трохи схибити може. Мабуть, треба мені зараз же вертатися додому.

— Не можна вам додому, отче. Ті жандарми вас миттю злапають і будете доживати віку в божевільні.

— Але ж я анітрохи не божевільніший за отця Ерреру. Чи й за єпископа, коли на те пішло.

— А вони виставлять вас як божевільного. Я чула, отець Еррера казав єпископові: «Треба тримати його далі від біди. Задля добра церкви». То ви не вертайтеся, отче.

— До побачення, Тересо.

— А ви не вернетесь?

— Я маю подумати, Тересо.— І вже до мера отець Кіхот сказав: —

Жандарми повідомили єпископа, а єпископ — отця Еррера. Вони вважають, що я збожеволів.

— Ну, це ще не біда. Вашого предка теж мали за божевільного. Можливо, отець Еррера поведеться як канонік і почне палити ваші книги.

— Боронь Боже! Мені треба додому, Санчо.

— Оце й доведе, що ви справді несповна розуму. Нам треба негайно вимітатися звідси, але не до Тобосо. От тільки даремно ви сказали Тересі, що ми в Леоні.

— У неї язик на припоні. Так що не тривожтеся. Он як довго вона мені не казала про відбивні з конятини.

— Та в нас і без неї є чим тривожитись. Оті їхні комп'ютери працюють блискавично. Може, ми на якийсь час і збили їх з пантелику новими номерами, але якщо жандарми заклали в машину ваш титул, нам треба начуватися. Доведеться вам зняти нагрудничка й шарпетки. Навряд, щоб багато монсенйорів роз'їжджало в старому «сеаті-шістсот».

Вони швидко простували далі, туди, де залишили Росінанта, і раптом Санчо сказав:

— Як на мене, нам слід покинути машину і виїхати звідси автобусом.

— Ми ж не вчинили нічого поганого.

— Небезпека не в тому, що ми вчинили насправді, а в тому, що ми вчинили в їхньому розумінні. Навіть коли тепер уже не злочин читати Маркса, то переховувати грабіжника, який обчистив банк,— усе одно злочин.

— Та він же не грабував банк.

— Ну, нехай магазин, але ховати його в багажнику своєї машини — так чи так злочин.

— Я не покину Росінанта.— Вони саме підійшли до машини, і отець Кіхот, ніби захищаючи її, поклав руку на крило, де лишилася прим'ятинка після зіткнення з машиною різника в Тобосо. — Ви знаєте Шекспірову п'єсу «Генріх Восьмий»?

— Ні, я більше люблю Лопе де Веґу.

— А я не хотів би, щоб Росінант дорікнув мені, як ото кардинал Вулсі колись дорікнув своєму монархові:

...Коли б
Служив я Богу хоч наполовину
Так ревно, як служив я королю,
Він би мене, в моїх літах, не кинув,
Нагого й безборонного, на глум
Всім ворогам¹.

Ви бачите цю прим'ятину на його капоті, Санчо? Йй уже сім років, і дістав її Росінант з моєї вини. *Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa*².

2

Вони виїхали з Леона найкоротшим шляхом, але незабаром дорога пішла на узвіз, і Росінант почав виказувати ознаки втоми. Перед ними підносилися гори, що обступали Леон,— сірі, скелясті, зазубрені.

— Ви казали, що прагнете тиші,— озвався мер.— Настав час зробити вибір між тишею Бургоса і тишею Осери.

— Бургос — місто недоброї пам'яті.

— Браво, монсенйоре, а я думав, що спомин про те, де була штаб-квартира генералісимуса, може привабити вас туди.

— Я віддаю перевагу мирній тиші перед тишею, що настає після тріумфу, бо ця, друга, схожа на вічну тишу смерті. Притому недоброї смерті. А ви, Санчо? Вас не обурює думка про монастир?

— А чого б вона мала мене обурювати? Монастирі можуть відвернути від нас гірше зло, як писав Маркс. До того ж монастир має таку саму перевагу, як і дім розпусти. Якщо не залишатися в ньому надто довго. Там не треба заповнювати ніяких особових карток.

¹ Переклад Марії Габлевич.

² Мій гріх, мій гріх, найбільший мій гріх (лат.).

— Тоді в Осеру, Санчо, до братів трапистів.

— Принаймні поп'ємо доброго галісійського вина. А то наше ламанцьке скоро закінчиться.

Вони спинились підживитися самим вином, бо сир зник разом з грабіжником, а ковбасу докінчили ще перед тим. На той час вони вже забрались на висоту з добру тисячу метрів, і під ними розлягалася гола рівнина, а довкола гуляв свіжий вітрець. Одну пляшку спорожнили швидко, і Санчо відкоркував другу.

— А чи розумно це? — спитав отець Кіхот.

— Абсолютної розумності не існує,— відказав Санчо.— Все залежить від конкретних обставин. Отож і ступінь розумності змінюється в кожному окремому випадку. Як на мене, за наших обставин, коли нема чого їсти, розумно випити ще по півпляшки. А ви, звісно, можете визнати це дурницею. У цьому разі настане такий момент, коли мені доведеться вирішувати, як розумніше вчинити з вашою половиною.

— Такий момент навряд чи настане,— сказав отець Кіхот.— Мій розум підказує мені, що я не повинен дати вам випити зайвого.— І він налив собі ще склянку вина. А тоді докинув: — От тільки не розумію, як це брак харчу може додати розумності нашому виборові.

— Та це ж очевидно,— сказав Санчо.— Вино містить цукор, а цукор — дуже цінний продукт харчування.

— Тоді, маючи вдосталь вина, нам ніколи не доведеться голодувати.

— Цілком слушно, але в будь-якому логічному доказі, навіть у вашого святого Томи Аквінського, можна знайти похибку. Якщо ми замінимо їжу вином, то неминуче залишимося там, де ми є, і кінець кінцем опинимося і без вина.

— А чому ми маємо залишатися там, де ми є?

— Бо жоден з нас не зможе вести машину.

— І то правда. Логічний хід думки часто веде до абсурду. В Ламанчі є одна шанована людом свята, яку згвалтував у її власній кухні мавр, причому він був беззбройний, а вона мала в руці кухонний ніж.

— То, мабуть, сама хотіла, щоб її згвалтували.

— Ні, ні, вона міркувала цілком логічно. Власна цнота важила для неї менше, ніж маврова душа. Убивши його в ту мить, вона позбавила б мавра будь-якої надії на спасіння. Безглузда, а проте, як подумати, прекрасна історія.

— А знаєте, вино робить вас балакучим, отче. Я не певен, чи дотримаєте ви в монастирі припису мовчання.

— Нам мовчати буде не обов'язково, Санчо, та й ченцям дозволено розмовляти з гістьми.

— Як швидко спорожніла друга пляшка! Ви пам'ятаєте, отче,— здається, це було так давно!— в який спосіб ви пояснювали мені суть Святої Трійці?

— Так. І припустився жадливої помилки. Дозволив собі порівняти Святого Духа з малою пляшкою.

— Тепер ми такої помилки не припустимось,— сказав Санчо, відкорковуючи третю велику пляшку.

Отець Кіхот не заперечував, одначе вино вже почало діяти на нього, і тепер було досить найменшого приводу, щоб він образився.

— Я дуже радий,— сказав мер,— що ви, на відміну від свого предка, любите вино. Дон Кіхот часто спинявся в заїздах — принаймні чотири з його пригод стались у заїзді,— але ніде не сказано, що він випив бодай склянку вина. Як і ми, він не раз підживлявся сиром просто неба, але жодного разу не скропив його добрим ламанцьким. Як супутник у мандрах він мені б не підійшов. А от ви, хвалити Бога, хоча й читаєте священні книги, проте, коли забажаєте, можете добряче хильнути.

— Чому ви щоразу тулите до мене мого предка?

— Я ж тільки порівнюю...

— Ви згадуєте його при будь-якій нагоді, кажете, ніби мої священні книги подібні до його лицарських романів, порівнюєте наші дрібні пригоди з епізодами його життєпису. Але ж оті жандарми були всього-на-всього жандарми, а не вітряки. І я — отець Кіхот, а не Дон Кіхот. Повірте мені, я існую насправді. Мої пригоди — це мої пригоди, а не його. Я йду своєю дорогою — своєю власною,—

а не його. Я чиню так, як сам хочу. І зовсім не припнутий до свого предка, що помер чотириста років тому.

— Пробачте, отче. Я думав, ви пишастесь своїм предком. І ніколи не хотів вас образити.

— Ой, та знаю я, що ви думаєте. Ви думаєте, мій Бог — це така сама ілюзія, як і оті вітряки. Але кажу вам: він існує, і я не тільки вірю в нього. Я дотикаюсь до нього.

— Ну, і який він на дотик — м'який чи твердий?

Отець Кіхот, уже розгніваний, хотів був підвестися з трави.

— Та ні, ні, отче, пробачте мені. Я зовсім не мав наміру глузувати. Я поважаю вашу віру так само, як ви поважаєте мою. Між ними лиш одна відмінність. Я знаю, що Маркс і Ленін існували. Ви — тільки вірите.

— Я ж сказав вам: ідеться не про віру. Я дотикаюсь до нього.

— Отче, ми з вами добре проводимо час. Це вже третя пляшка. І я підношу свою склянку за Трійцю. Ви ж не відмовитесь випити за неї.

Отець Кіхот похмуро дивився у свою склянку.

— Ні, не відмовлюсь, але...— Він випив і одразу відчув, що гнів його розвіюється, а натомість у душу западає глибокий сум.— Ви вважаєте, що я п'янений? — спитав він, і Санчо побачив у нього в очах сльози.

— Отче, наша дружба...

— Атож, Санчо, атож, її ніщо не порушить. Шкода тільки, що мені бракує потрібних слів.

— Для чого?

— І належного знання. Я дуже темна людина. Багато з того, чого мав навчати свою паству в Тобосо, незрозуміле мені самому. Я ніколи не замислювався над цим як слід. Свята Трійця. Закон природи. Смертний гріх. Я втовкмачував їм слова з підручників. І жодного разу не запитав себе: а сам я вірю в усі ці речі? Я йшов собі додому й читав своїх святих. Вони писали про любов. Це я розумів. А все інше здавалося не таким важливим.

— Не збагну я, що вас тривожить, отче.

— Ви мене тривожите, Санчо. Оці чотири дні у вашому товаристві мене тривожать. Я згадую, як сміявся, коли надув оту повітряну кульку. А в кіно... Чому я не обурився? Чому не вийшов із залу? Неначе сто років пролягло межі мною і Тобосо. Я не почувуюся самим собою, Санчо. У мене паморочиться в голові...

— Ви й справді трохи п'янений, отче. Ото й тільки.

— Це типові ознаки сп'яніння?

— Балакучість... запаморочення... так.

— А сум?

— На деяких людей і так впливає. А інші стають галасливими й веселими.

— Мабуть, мені таки слід обмежитися тоніком. Навряд чи я тепер здатен вести машину.

— За кермо можу сісти я.

— Росінант не любить чужої руки. А мені б не завадило якусь часинку поспати, перш ніж ми вирушимо далі. І пробачте мені, Санчо, якщо я образив вас необачним словом. То вино в мені говорило, не я.

— Нічого поганого ви не сказали. Полежте трохи, отче, а я постережу. Вино прочистило мені голову.

Отець Кіхот знайшов між камінням клаптик м'якого моріжку і вмовстився там, але сон прийшов до нього не одразу. Він сказав:

— Отець Герберт Йоне вважає п'ятику тяжчим гріхом, ніж обжерливість. Я цього не розумію. Ось ми випили трохи вина, і воно нас єднає, Санчо. Цебто зміцнює дружбу. А обжерливість — то гріх, якому віддаються на самоті. Щось ніби онанізм. Одначе отець Йоне, як я пригадую, пише, що обжерливість — цілком простимий гріх. «Навіть коли призводить до блювоти». Це його достеменні слова.

— Я не схильний вважати отця Йоне авторитетом у питаннях моралі, так само як Троцького — авторитетом у комуністичному вченні.

— А люди й справді чинять жахливі речі, коли уп'юються?

— Та певне, іноді й чинять, якщо втрачають над собою контроль. Але це не

завжди погано. Часом навіть добре втратити над собою контроль. У коханні, приміром.

— Як оті в кінофільмі?

— Ну що ж, може, й так.

— Мабуть, якиби вони ще трохи випили, то почали б надувати повітряні кульки.

З-за каміння долинув якийсь дивний звук. Мер не одразу розпізнав у ньому сміх. А отець Кіхот сказав:

— Ви мій теолог-мораліст, Санчо.— І за недовгу хвилю замість сміху почулося легеньке хропіння.

3

День випав нелегкий, а ще вони й доволі випили, отож трохи згодом заснув і мер. І йому снився сон — один із тих снів, що звичайно приходять перед пробудженням, запам'ятовуються до найменших подробиць і потім ще довго бентежать душу. Снилось йому, ніби отець Кіхот заблукав, і він його шукає. З собою мер узяв лілові шкарпетки, бо його тривожило, чому отець Кіхот подався в гори босий вибоїстою кам'яною стежкою. Та й недарма мер тривожився: він раз по раз натрапляв на сліди крові. Кілька разів силкувався гукнути отця Кіхота, але щоразу звук ніби застрягав йому в горлянці. Раптом він вийшов на великий, вимощений мармуровими плитами майдан, посеред якого стояла тобоська церква, і з неї долинали якісь дивні звуки. Мер увійшов до церкви із шкарпетками в руці й побачив, що високо вгорі, над самим вітварем, наче святий образ, сидить отець Кіхот, парафіяни сміються, а отець Кіхот плаче... Мер прокинувся з відчуттям якогось страшного, непоправного лиха. Вже сутеніло. Він був сам.

Як і вві сні, мер пішов шукати отця Кіхота і невдовзі з полегкістю побачив його. Отець Кіхот трохи спустився схилом — може, щоб бути ближче до Росінанта, а може, там просто м'якше було лежати. Він зняв шкарпетки й, підмостивши їх разом з черевиками під голову замість подушки, міцно спав.

У мера не стало духу будити його. Була надто пізня година, щоб їхати безлюдною дорогою до Осери, а повертатися до Леона мер уважав небезпечним. Отож він і собі віднайшов уподобане перед тим місце, звідки не видно було отця Кіхота, і скоро знову заснув глибоким, не порушуваним ніякими привидами сном.

Коли мер прокинувся, сонце стояло височенько й світило просто на нього. Час вирушати, подумав він, і попити в найближчому селищі кави. Кава була йому потрібна. Після горілки він ніколи не мучився похміллям, а от надмір випитого вина завжди діяв на нього гнітюче, майже так само, як надто бурхлива діяльність якогось партійного реформатора. Мер пішов будити отця Кіхота, та того на місці не було, хоча шкарпетки й черевики, що правили йому за подушку, лежали тут-таки. Мер кілька разів погукав, але марно, і звук власного голосу лише відновив у його пам'яті той сон. Він сів почекати, гадаючи, що отець Кіхот, певне, подався десь у затишний куточок звільнитись від решток вина. Але навряд, щоб на це було потрібно аж десять хвилин — ніякий сечовий міхур не вмистив би стільки рідини. А може, вони ходять один за одним, і отець Кіхот, випорожнившись, рушив до того місця, де залишив свого друга. Мер повернувся туди з ліловими шкарпетками в руці, і це знов нагадало йому про той сон, збудивши в душі тривогу. Отця Кіхота ніде не було.

Мер подумав: може, той пішов глянути, чи на місті Росінант. Напередодні отець Кіхот, за порадою мера, трохи відігнав машину вбік від дороги, й поставив за купою піску, що залишилась після дорожніх робіт, — так щоб ніякі жандарми, їдучи мимо, не побачили її.

Отця Кіхота не було й коло машини, зате Росінант мав тепер товариство: позад нього стояв «рено», і молода парочка в джинсах, сидячи серед каміння, складала в дорожні сумки чашки, блюдця й тарілки після дуже солідного, судячи з решток, сніданку. Нараз мер відчув страшенний голод. Молоді люди мали привітний вигляд, зустріли його усмішкою, і якусь хвилю повагавшись, мер спитав:

— Чи не вділили б ви мені одну булочку?

Обоє вступились у нього, як здалося мерові, занепокоєно. Аж тепер він похопився, що стоїть перед ними давно не голений і все ще тримає в руці лілові шкарпетки. А молодята, з усього судячи, були ще й іноземці.

Нарешті молодик промовив з американським акцентом:

— На жаль, я погано розумію по-іспанькому. *Parlez-vous Francais?*¹

— *Un petit peu*,— відказав мер,— *très petit peu*².

— *Comme moi*³,— сказав молодик, і настала ніякова пауза.

— *J'ai faim*,— сказав мер. Зі своєю вбогою французькою він почував себе справжнім жебраком.— *J'ai pensé si vous avez fini votre...*— Він марно шукав потрібного слова.— *...votre... desayuno...*⁴

— *Desayuno?*

Просто дивно, подумав мер, скільки іноземних туристів мандрують по Іспанії, не знаючи навіть найпростіших слів.

— Рональде,— озвалася дівчина своєю незрозумілою мовою,— я піду принесу з машини словник.

Коли вона підвелася, мер помітив, що в неї гарні довгі ноги, й провів долонею по щоці, вклавши в цей жест жаль за втраченою молодістю. А тоді сказав:

— *Il faut me pardonner, senorita... Je n'ai pas...*⁵ — І аж тепер зрозумів, що не знає, як по-французькому «поголений».

Чоловіки мовчки стояли один проти одного, аж поки дівчина повернулася. Та й після того розмова посувалася на превелику силу. Мер дуже повільно, роблячи паузи за кожним словом, щоб дати дівчині час знайти його в своєму кишеньковому словничку, промовив:

— Якщо ви... закінчили... свій сніданок...

— *Desayuno* означає сніданок,— пояснила дівчина своєму супутникові з таким потішеним виглядом, наче зробила хтозна-яке відкриття.

— ...можна мені... *bollo?*

— Тут сказано: «*bollo* — хлібець вартістю в один пенс»,— розтлумачила дівчина,— але наші булочки коштували набагато дорожче.

— Словники швидко застарівають,— пояснив її супутник.— Не можуть же вони встигати за інфляцією.

— Я дуже голодний,— сказав мер, особливо старанно вимовивши ключове слово.

Дівчина погортала сторінки словника.

— *Ambrriento?* Так він сказав? Я не можу знайти цього слова.

— Спробуй подивитися на *h*. Здається, вони цю літеру не вимовляють.

— А, он як... Справді, є... «Охочий». До чого ж він охочий?

— А ще якогось значення немає?

— Ой, ну звісно, яка ж я дурна. «Голодний». Мабуть, оце воно і є. Він голодний і просить хліба.

— У нас лишилося дві булочки. Віддай йому обидві. І ще... дай бідолашному злиднєві й оце.— Молодик простяг дівчині купюру в сто песет.

Булочки мер узяв, а від грошей відмовився. Щоб пояснити причину, він показав спершу на Росінанта, а потім на себе.

— О Боже,— мовила дівчина.— Це його машина, а ми тицяємо йому якісь сто песет.— Вона склала руки долонями до купи й піднесла їх до грудей жестом, схожим на східне вітання.

Мер усміхнувся. Він зрозумів, що дівчина вибачається.

Молодик похмуро буркнув:

— А звідки я міг знати?

Мер узявся наминати булочку. Дівчина погортала словник.

— *Mantequilla?*⁶ — спитала вона.

¹ Чи говорите ви по-французькому? (Фр.).

² Трохи... дуже трохи (фр.).

³ Як і я (фр.).

⁴ Я голодний... Я подумав: якщо ви закінчили свій... свій (фр.)... сніданок (ісп.).

⁵ Прошу пробачити мені, сеньйорито... Я не... (фр.).

⁶ Масло? (Ісп.).

— Чого «кілька»? — невдоволено запитав її супутник.

— Я спитала, чи не хоче він масла.

— Масло я доїв. Його вже не можна було тримати.

Мер покрутив головою і докінчив булочку. Другу він поклав у кишеню.

— *Para mi amigo*¹,— пояснив він.

— О! Це я зрозуміла,— радісно вигукнула дівчина.— Друга булочка — для його подружки. Пригадай латину: *amo* — люблю, *amas* — ти любиш... Далі я не пам'ятаю. Б'юсь об заклад, вони робили в кущиках те саме, що й ми.

Мер приставив долоню до рота і знову погукав, але відповіді не було.

— Звідки ти знаєш, що то подружка? — спитав молодик. Він видимо затявся і хотів ні з чим не погоджуватись. — Мабуть, по-іспанському так само, як і по-французькому, *ami* може означати друга будь-якої статі, тільки пишеться по-різному.

— Боже милий,— мовила дівчина.— То ти гадаєш, отой труп, якого понесли звідси...

— Ми не знаємо, чи був то труп. А якщо труп, чому цей чоловік сховав для нього булочку?

— Спитай його.

— Як я можу спитати? Словник же в тебе.

Мер знову погукав. У відповідь озвалася лише слабка луна.

— Як судити з вигляду, то був напевне труп,— сказала дівчина.

— А може, його просто забрали до лікарні.

— У тебе завжди такі *нецікаві* пояснення... Ну нехай, але ж у лікарні йому не потрібна булочка.

— У слаборозвинених країнах родичі здебільшого мусять носити хворим їжу.

— Іспанія — не слаборозвинена країна.

— Це ти вважаєш так...

Мер побачив, що вони ось-ось посваряться, і знову поплентав туди, де вночі спав отець Кіхот. Але таємниче зникнення й спомини про той моторошний сон і далі гнітили йому душу, тож він повернувся до Росінанта.

Поки його не було, іноземці погортали словник, і це дало деякі наслідки.

— *Camilla*²,— сказала дівчина, але вимовила це слово так дивно, що мер нічого не збагнув.

— Ти певна, що це потрібне слово? — спитав молодик.— Воно звучить скоріш як жіноче ім'я, а не «ноші». Та й узагалі не розумію, чому ти шукала саме «ноші». Ті люди не мали ніяких нош.

— Ну як ти не розумієш, воно передає суть!— стояла на своєму дівчина.— Хіба знайдеш у словнику таке одне слово, яким можна розказати, що когось пронесли повз нас за руки й за ноги.

— А може, просто оце й пошукати — «пронесли»?

— Словник подає дієслова тільки в неозначеній формі, та коли хочеш, я спробую... *Transportar*³,— промовила вона,— *camilla*.

Нараз мер збагнув, що вона хоче сказати.

— *D'onde?*⁴ — спитав він у розпачі. — *D'onde?*

— По-моєму, він питає, куди,— сказав молодик і раптом заходився охоче й жваво пояснювати. Він швидко підступив до своєї машини, відчинив дверці, зігнувся навпіл і почав немовби заштовхувати всередину щось важке. Потім махнув руками в напрямі Леона і промовив: «Звіяні вітром»⁵.

Мер як стояв, так і сів на найближчий камінь. Що ж могло статися? Невже жандарми таки вистежили їх? Але тоді вони доконче мали б дочекатися супутника отця Кіхота, щоб схопити і його. Та й чому вони понесли отця Кіхота на ношах? Може, підстрелили, а потім самі злякалися?.. Голова мерова похилилась під тягарем думок.

¹ Для мого друга (*icn.*).

² Ноші (*icn.*).

³ Нести, везти (*icn.*).

⁴ Куди? (*icn.*).

⁵ Назва славнозвісного американського фільму за однойменним романом Маргарет Мітчелл.

— Бідолашний,— прошепотіла дівчина.— Він так тужить за своїм померлим другом... Мабуть, краще нам тихенько поїхати звідси.

Вони підхопили свої сумки й навшпиньки рушили до машини.

— А цікавий випадок,— сказала дівчина,— хоча, звісно, й дуже, дуже сумний. У мене таке відчуття, ніби я побувала в церкві.

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ перший

ЯК МОНСЕНЬЙОР КІХОТ МАВ РОЗМОВУ З ЄПИСКОПОМ

1

Розплющивши очі, отець Кіхот з подивом побачив, що краєвид обабіч нього швидко кудись відбігає, а сам він лежить нерухомо чи не в тій самій позі, в якій заснув. Ось промайнули дерева, потім якийсь будинок. Отець Кіхот подумав, що все те йому тільки ввижається після випитого, скрушно зітхнув, пригадавши свою нерозумну поведінку, постановив собі бути надалі стриманішим, а тоді заплющив очі й знову заснув.

Удруге він прокинувся від якихось незрозумілих струсів, потім тіло його провисло й опустилося начебто на холоднувате простирadlo замість шорсткої трави серед каміння. Він сягнув рукою за голову, щоб поправити подушку, і почув жіночий голос, який обурено промовив:

— Пресвята Матір Божа, що ж це ви зробили з бідолашним панотцем?

Інший голос відповів:

— Заспокойся, жінко. Він ось-ось прокинеться. Краще йди звари йому чашку міцної кави.

— Він завжди п'є чай.

— Тоді запар чаю, і теж міцного. Я побуду тут, доки він прокинеться, а потім...

Та в цю мить отець Кіхот знову поринув у солодке забуття сну. Йому привиділося, ніби він надув і запустив у повітря три гумові кульки. Дві були великі, а третя маленька. Це його непокоїло. Він хотів упіймати меншу кульку і надути її до такого ж розміру, як ті дві... Тут отець Кіхот знову прокинувся, покліпав очима й цілком виразно усвідомив, що він удома, в Тобосо, і лежить на своєму старому ліжку. Чийсь палець мацали йому пульс.

— Доктор Гальван!— вигукнув він.— Це ви? Що ви робите в Тобосо?

— Не хвилюйтеся,— заспокійливо мовив лікар.— Скоро ви остаточно прийдете до тями.

— А де Санчо?

— Санчо?

— Ну, мер.

— Ми залишили того суб'єкта висиплятися з похмілля.

— А Росінант?

— Ваша машина? Він напевне приведе її сюди. Якщо, звісно, не втече за кордон.

— Як я тут опинився?

— Я визнав за краще зробити вам невеличкий укол. Заспокійливе...

— Хіба я бешкетував?

— Ви спали, проте я розважив, що при нашій появі могли б... рознервуватися.

— А хто був другий?

— Як це розуміти — «другий»?

— Ви ж сказали «при нашій появі».

— А, ну звісно, зі мною був ваш добрий друг отець Еррера.

— І ви привезли мене сюди... проти моєї волі?

— Це ваш дім, мій давній друже, ваше Тобосо. Де, як не тут, вам найкраще трохи відпочити?

— Ні до чого мені відпочивати. О, ви навіть роздягли мене!

— Ми зняли з вас верхній одяг, ото й тільки.

— І штани!

— Не треба так хвилюватися. Це вам шкідливо. Повірте моєму слову, невеликий відпочинок вам просто необхідний. Сам єпископ попрохав отця Еррера розшукати вас і привезти сюди, поки справа не зайшла надто далеко. Отець Еррера зателефонував мені в Сьюдад-Реаль. Моє ім'я назвала йому Тереса, а через те, що мій двоюрідний брат служить у міністерстві внутрішніх справ, жандармерія виявила розуміння й допомогла нам. Дуже до речі було й те, що ви подзвонили Тересі з Леона.

До кімнати ввійшла Тереса із чашкою чаю в руках.

— Отче, отче,— мовила вона,— як добре, що ви, хвалити Бога, живі й здорові!..

— Ще не зовсім здоровий, Тересо,— поправив її доктор Гальван,— але кілька тижнів спокою...

— Які там кілька тижнів! Я зараз же встану.— Отець Кіхот спробував підвестись, але знов повалився на ліжку.

— Трохи паморочиться в голові, еге ж? Не турбуйтеся. Це просто діють ін'єкції. Поки їхали, довелося зробити вам ще два уколи.

У сонячному світлі зблиснув білий комір, і на порозі з'явився отець Еррера.

— Як він тут?

— Помаленьку оклигує, помаленьку.

— Ви обидва винні у незаконних діях,— промовив отець Кіхот.— Викрадення, лікування без згоди пацієнта...

— Я дістав чіткі настанови від єпископа,— відказав отець Еррера,— повернути вас додому.

— *Que le den por el saco, al obispo*¹,— заявив отець Кіхот, і в кімнаті запала мертва тиша. Навіть сам отець Кіхот був уражений власними словами. Далі, де тільки він міг навчитися такого неподобства? Як і звідки воно так зненацька, так легко навернулось йому на язик? Із яких закутків пам'яті?..

Серед тиші прозвучало хихотіння. Це вперше отець Кіхот почув, щоб Тереса сміялася. Він сказав:

— Мені треба встати. Цю ж мить. Де мої штани?

— Вони у мене,— озвався отець Еррера.— Те, що ви щойно сказали... я ніколи не зважуся повторити... Такі слова з уст священнослужителя, монсеньйора...

У отця Кіхота аж язик засвербів ужити ті ж таки неповторні слова на адресу монсеньйорського титулу, однак він поборов це дике бажання.

— Зараз же принесіть мої штани,— зажадав він.— Я хочу встати.

— Ці непристойні слова доводять тільки те, що ви не при своєму розумі.

— Я сказав, принесіть мені мої штани!..

— Потерпіть, потерпіть,— мовив доктор Гальван.— Через кілька днів устанете. А поки що вам потрібен відпочинок. І головне — ніяких хвилювань.

— Штани!

— Вони залишаться в мене, аж поки вам стане краще,— сказав отець Еррера.

— Тересо!— заволав отець Кіхот до свого єдиного друга.

— Він замкнув їх у шафі. Хай простить мені Господь, отче. Я ж не знала, що вони замислили.

— Ви що, думаєте, я так і лежатиму в ліжку?

— Вам не зайве трохи поміркувати,— відповів отець Еррера.— Весь цей час ви поводитися дуже незвичайно.

— Що ви хочете цим сказати?

— Із жандармерії в Авілі повідомили, що ви помінялись одягом зі своїм супутником і дали їм фальшиву адресу.

— Цілковите непорозуміння.

— У Леоні заарештовано злочинця, який пограбував банк, і він посвідчив, що ви віддали йому свої черевики й сховали його в своїй машині.

¹ Дери його в сутану, того єпископа (*icn.*).

— Не грабував він ніякого банку. То був магазин самообслуговування.
— Його превелебності й мені довелось докласти чимало зусиль, щоб переконати жандармерію не вживати до вас ніяких заходів. Його превелебність навіть мусив зателефонувати єпископові Авільському й попрохати його сприяння. У великій пригоді став і двоюрідний брат доктора Гальвана. Та й сам доктор Гальван, звичайно. Принаймні ми спромоглися запевнити жандармерію, що ви хворі на нервовий розлад.

— Яка дурниця!

— Зважаючи на вашу поведінку, це було наймилосердніше пояснення. Одне слово, ми ледве уникли великого скандалу в церковних колах,— сказав отець Еррера і тут-таки застерігся: — Принаймні на сьогодні.

— А тепер поспіть часинку,— настановив доктор Гальван до отця Кіхота.— Опівдні — трохи супу,— настановив він Тересу,— а на вечерю можна й омлет. Поки що ніякого вина. Увечері я під'їду погляну, як почуває себе наш пацієнт, але якщо він засне, не буди його.

— І не забудь,— нагадав Тересі отець Еррера,— завтра вранці, поки я правитиму месу, прибрати у вітальні. Я ж не знаю, о котрій годині приїде єпископ.

— Єпископ?!— вигукнула Тереса, і це її запитання луною повторив отець Кіхот.

Отець Еррера не завдав собі клопоту відповісти. Він вийшов з кімнати й зачинив за собою двері, не те щоб грюкнувши ними, а сказати б, з притиском. Отець Кіхот, не підводячи голови з подушки, повернув її до доктора Гальвана.

— Докторе,— мовив він,— ми ж з вами давні друзі. Пригадуєте, як я хворів на запалення легень?

— Ну звісно. Дайте подумати... Це було десь років із тридцять тому.

— Атож, і я тоді страшенно боявся вмерти. Стільки всякого мав на своєму сумлінні... Мабуть, ви вже забули, що сказали мені тоді.

— Певне, сказав, що треба пити якомога більше води.

— Ні, не це. — Отець Кіхот напружив пам'ять, але достеменних слів пригадати не зміг. — Ви сказали приблизно таке: подумайте про всі ті мільйони людей, що помирають за коротку мить, поки цокне годинник,— бандити й злодії, і шахраї, і шкільні вчителі, і добрі батьки та матері, лікарі й банківські службовці, аптекарі й різники,— то невже ви справді вірите, що в Бога стане часу на кожного, аби подбати чи засудити?

— Я справді так сказав?

— Десь так. Ви тоді не знали, яка то була для мене розрада. А тепер — ви ж чули, що сказав отець Еррера,— я маю стати не перед Господом, а перед єпископом. То, може, скажете мені слово розради перед зустріччю з ним.

— Це куди важче,— мовив доктор Гальван,— та як на мене, ви самі вже сказали таке слово. «Дери його в сутану, того єпископа».

2

Отець Кіхот неухильно дотримував порад доктора Гальвана. Спав скільки спалося, в обід поїв супу, на вечерю — трохи омлету. Але думалось йому про те, що куди краще смакував сир просто неба, та ще й з пляшкою ламанчського.

Уранці він за звичкою прокинувся о чверть на шосту, бо добрих тридцять років о шостій правив месу в майже порожній церкві. А тепер лежав у ліжку й дослухався, чекаючи, коли зачиняться двері,— це означатиме, що отець Еррера пішов,— та двері клацнули аж близько сьомої. Як видно, отець Еррера змінив годину меси. Отець Кіхот розумів, що біль, якого завдала йому ця думка, цілком безпричинний. Переносячи месу на пізнішу годину, отець Еррера міг навіть збільшити свою аудиторію на двоє чи троє душ.

Отець Кіхот перечекав ще п'ять хвилин (отець Еррера цілком міг забути що-небудь — скажімо, носовичка), потім, скрадаючись навшпиньки, пішов до вітальні. На кріслі лежала подушка, а під нею — ретельно згорнуте простирадло. До чеснот отця Еррери вочевидь належала й охайність, якщо вважати її за чесноту. Отець Кіхот повів очима по книжкових полицях. На жаль, улюблене своє читання він залишив на Росінанті. Святий Франціск Сальський, його

постійний розрадник, мандрував тепер десь дорогами Іспанії. Отець Кіхот узяв з полиці «Сповідь» святого Августина та «Листи про духовне життя» отця Коссада, єзуїта вісімнадцятого століття, в яких, ще будучи семінаристом, часом теж знаходив розраду, і повернувся до ліжка. Тереса, почувши, що він ходить по дому, принесла йому чашку чаю та булочку з маслом. Вона була страшенно сердита.

— За кого він мене має? — обурено заговорила вона. — Ти ба, прибори, каже, поки він править месо. Наче я не прибораю тут уже двадцять років, а то й більше! Нема чого йому чи тому єпископові казати мені, що я маю робити.

— Ти думаєш, єпископ і справді приїде?

— Та вони ж нерозлийвода, ті двоє! Відколи ви поїхали, тільки й чути в телефон і зранку, і вдень, і ввечері: ваша превелебносте, ваша превелебносте, ваша превелебносте... Неначе він із самим Господом Богом балакає!

— До мого предка,— сказав отець Кіхот,— коли канонік привіз його додому, хоч єпископ не над'їжджав. Але краще бачити коло себе доктора Гальвана, ніж отого дурня циркульника, що розповідав моєму предкові всі ті байки про божевільних. Хіба ж можна було вилікувати його історіями інших божевільних, навіть коли б він і справді був не при своєму розумі, чому я ані на мить не повірю... Ну гаразд, Тересо, треба в усьому бачити світлий бік. Навряд чи вони спробують спалити мої книги.

— Палити, може, й не палитимуть, та все ж отець Еррера звелів мені тримати ваш кабінет на замку. Сказав, не слід вам забивати собі голову читанням. Бодай поки приїде єпископ.

— Але ж ти не замкнула дверей, Тересо. Ось бачиш, я вже маю дві книжки.

— Та щоб я замикала від вас вашу власну кімнату! Й так гірко бачити, як той зелений панотчик хазяйнує тут, наче в себе вдома. Та все ж ви краще сховайте ці книжки під простирадлом, коли з'явиться єпископ. Ті двоє з одного тіста зліпліні.

Отець Кіхот чув, як повернувся з меси отець Еррера; чув брязкіт посуду: то Тереса, готуючи новому священникові сніданок, зчинила в кухні чи не вдвічі гучніший грукіт, ніж коли готувала йому самому. А він звернувся до отця Коссада, якого було куди приємніше мати за співрозмовника, лежачи в ліжку, ніж отця Герберта Йоне. Він уявляв собі, ніби отець Коссад сидить оце поряд, готовий слухати його сповідь. Скільки ж це днів минуло, відколи він вирушив у мандри,— чотири, п'ять?..

«Отче, після моєї останньої сповіді десять днів тому...» Отця Кіхота знову збентежив спогад, як він мало не засміявся вголос, дивлячись той фільм у Вальядоліді, й не відчув і тіні плотського бажання, яке засвідчило б, що він звичайна собі людина, і збудило у ньому сором. А може, саме тоді, в кіно, він і підхопив оті вульгарні слова, яких потім ужив стосовно єпископа? Але ж у фільмі не було ніякого єпископа. І ось тепер та непристойність викликала сміх у Тереси, а доктор Гальван навіть повторив її. Отож він подумки сказав отцю Коссадові: «Якщо Тересин сміх чи порада доктора Гальвана гріховні, то цей гріх на мені, тільки на мені». Був на ньому й ще тяжчий гріх. Під впливом вина він применшив важливість Святого Духа, порівнявши його з півпляшкою ламанцького. Атож, список провин, з яким він стане перед судом єпископа, таки чорний, і він цілком заслуговує на догану, але боявся отець Кіхот не єпископа. Він боявся самого себе. Мав таке відчуття, ніби його торкнувся своїм крилом найтяжчий із гріхів — розпач.

Він навмання розгорнув «Листи» отця Коссада. Перший абзац, який він прочитав, не мав, на його погляд, жодного стосунку до нього самого. «Моя думка така: надто часте спілкування з вашими численними родичами та іншими мирянами є каменем спотикання на шляху вашого поступу». Щоправда, отець Коссад писав свої листи черниці, та все ж таки... Між священником і черницею багато спільного. «Я ніколи не прагнув поступу,— заперечив отець Кіхот порожнечі, що огортала його,— ніколи не хотів стати монсеньйором, а до того ж не маю родичів, окрім троюрідного брата в Мексіці».

Уже майже ні на що не сподіваючись, він розгорнув книжку вдруге, але цього разу був винагороджений, хоч абзац, на який упав його погляд, починався словами, що не вселяли надії. «Чи висповідався я хоч раз у житті по-

справжньому? Чи простив мені Господь? У якому я стані — в доброму чи поганому?...» Отець Кіхот уже хотів був згорнути книжку, але ковзнув очима далі. «Відповідаю одразу: Господові завгодно приховати це від мене, щоб я безоглядно звірився на Його ласку. Я не бажаю знати того, що Йому не завгодно мені відкривати, і ладен блукати в найтемнішій пітьмі, якщо Він вирішить занурити мене в неї. Його діло — знати стан мого поступу, моє діло — перейматися тільки Ним. Про все інше подбає Він сам, я полишаю це на Нього».

— «Я полишаю це на Нього»,— вголос повторив отець Кіхот, і тут-таки двері кімнати відчинилися й голос отця Еррери сповістив:

— Його превелебність уже тут.

На якусь мить отцеві Кіхоту привиділася дивна річ: ніби отець Еррера нараз постарів; комір на ньому був, як завжди, сліпучо-білий, але таке саме біле й волосся, і, певне ж, він не мав на пальці єпископського персня, не мав і великого наперсного хреста на грудях. Та настане час, коли він матиме й те, і те, напевно матиме, подумав отець Кіхот.

— Я прошу пробачення, ваша превелебносте. Якщо ви зробите мені ласку й кілька хвилин зачекаєте, я приєднаюся до вас у кабінеті.

— Лишайтеся там, де ви є, *монсеньйоре*,— відказав єпископ. (Титул «монсеньйор» він видушив із себе так, наче в роті йому раптом стало гірко.) Потім видобув з рукава білий шовковий носовик, стер ним порох із стільця обіч ліжка, пильно оглянув носовика, чи дуже він забруднився, і аж тоді поволі сів і поклав руку на простирадло. Та отець Кіхот, у чиєму лежачому положенні ніяк не випадало стати на коліна, розважив, що в такому разі простимо й не поцілувати єпископові перстень, і єпископ по короткій хвилі забрав руку. Тоді підібгав губи і, якусь мить подумавши, уривчасто видихнув:

— Ну-ну!

Отець Еррера стовбичив у дверях, наче особистий охоронець. Єпископ сказав йому:

— Можете залишити мене з *монсеньйором*... — Здавалося, це слово обпекло йому язик, бо він аж скривився. — Ми трохи поговоримо сам на сам.

Отець Еррера зник.

Єпископ затис у руці хрест, що висів на його ліловому *pechera*, так ніби цим прикликав до себе якусь вищу, ніж звичайну людську, мудрість. Але те, що він промовив по тому, здалось отцеві Кіхоту надивовижу буденним.

— Сподіваюся, ви почуваете себе краще.

— Я відчуваю себе дуже добре,— відповів отець Кіхот. — Відпустка пішла мені на користь.

— Не схоже, коли судити з того, що мені доповідали.

— Доповідали про що?

— Церква завжди прагне стояти над політикою.

— Завжди?

— Ви чудово знаєте мою думку про вашу гідну всілякого жалю причетність до організації „*In Vinculis*“.

— То був неусвідомлений акт милосердя, ваша превелебносте. Визнаю, що я тоді справді не подумав... Та, може, чинячи милосердя, людина й не повинна думати. Милосердя, як і любов, має бути безоглядне.

— З цілком незбагнених для мене причин вам надано сан монсеньйора. А монсеньйор завжди повинен думати. Його обов'язок — оберігати гідність святої церкви.

— Я не просив, щоб мене зробили монсеньйором. Бути монсеньйором мені зовсім не до вподоби. З мене цілком досить обов'язку підтримувати гідність тобоського парафіяльного священика.

— Я не зважаю на всі ті чутки, що доходять до мене, монсеньйоре. І саме те, що хтось там належить до „*Opus Dei*“, ще не робить його свідчення гідним довіри. Я радніше повірю вам, якщо ви дасте мені слово, що не заходили в Мадрид до певного салону й не питали, чи можна купити кардинальську тіару.

— Та то не я питав. То був жарт мого друга, просто безневинний жарт...

— Безневинний? Той ваш друг, як я розумію, колишній мер Тобосо. Комуніст. Ви дуже необачно вибираєте собі друзів і супутників, монсеньйоре.

— Не мені нагадувати вашій превелебності, що наш Господь...

— Атож, атож. Я знаю, що ви маєте сказати. Ті рядки щодо митарів і грішників бездумно наводять усі, хто хоче виправдати всіляку зухвалість. Святий апостол Матвій, обранець Господа нашого, був збирачем податків, митарем, отож належав до нижчої верстви. Усе воно так, проте є величезна різниця між збирачем податків і комуністом.

— Гадаю, в деяких східних країнах цілком можна бути й тим, і тим.

— Хотів би нагадати вам, монсеньйоре, що наш Господь — Син Божий.

Йому дозволено все. А смиренним слугам Господнім, як от ви і я,— чи не розумніше нам наслідувати приклад святого апостола Павла? Ви ж знаєте, що він писав у своєму посланні до Тита: «Багато-бо є неслухняних, марнословців, звідників... їм треба уста затуляти»...

Єпископ зробив паузу, сподіваючись, що отець Кіхот відгукнеться на його слова, але той мовчав. Як видно, єпископ визнав це за добрий знак, бо, заговоривши далі, перестав казати «монсеньйоре», а вдався до простішого й приязнішого «отче».

— Ваш друг, отче, вочевидь забагато випив і, коли вас обох знайшли, був не при тямі. Не прокинувся навіть тоді, коли до нього заговорили. Отець Еррера помітив також у вашій машині багато вина. Я так розумію, що у вашому знервованому стані вино було для вас неабиякою спокуюю. Особисто я вживаю його тільки під час меси. А поза церквою волію пити воду. Коли підношу до рота склянку, мені уявляється, ніби я п'ю чисту воду з Йордана.

— Мабуть, не таку-то й чисту,— зауважив отець Кіхот.

-- Що ви хочете сказати, отче?

— Та я, ваша превелебносте, несамохить згадав про те, як сірієць Нааман сім разів занурився в Йордан і залишив у воді всю свою проказу.

— То давня іудейська легенда з дуже далекого минулого.

— Я знаю, ваша превелебносте, і все ж таки... Зрештою, ця історія може бути й правдивою, проказа ж — хвороба незбагненна. А скільки прокажених євреїв могли скупатися там услід за Нааманом? Звичайно, я згоден з вами, що святий апостол Павло — надійніший проводир, але ж ви, напевне, пам'ятаєте, він писав Титові й інше... ні, я помилився, це він писав Тимофієві: «Води більше не пий, але трохи вина заживай ради шлунка твого та частих недугів твоїх».

У спальні запала тиша. Отець Кіхот подумав, що єпископ шукає в пам'яті ще якусь цитату із святого Павла, але він не вгадав. Пауза означала скоріше поворот до іншої теми, ніж зміну настрою.

— От чого я ніяк не можу зрозуміти, монсеньйоре, то це свідчення жандармів, ви помінялись одягом з отим... з отим колишнім мером, комуністом.

— Ми не мінялись одягом, ваша превелебносте, я тільки дав йому свій комір.

Єпископ заплющив очі. Втратив терпець? Чи, може, молився про те, щоб досягти порозуміння?

— Нехай тільки комір, але навіщо?

— Йому здалося, що мені в такому комірці має бути дуже жарко, от я й дав приміряти. Мені не хотілося, щоб він думав, ніби я прагну чимось вирізнитися... В таку спеку носити військову чи навіть жандармську форму, мабуть, куди важче, ніж священницький комір. Отож нам ще пощастило, ваша превелебносте.

— До одного парафіяльного священника у Вальядоліді дійшов поголос про те, що якогось єпископа — чи монсеньйора — бачили, коли він виходив з кіно-театру, де показували скандальний фільм... Ну, знаєте, із тих, що почали йти в нас, коли помер генералісімус...

— А може, той бідолашний монсеньйор не знав, на який фільм він ішов. Назви іноді бувають оманливі.

— Та найобурливіше в цій історії те, що згаданий єпископ чи монсеньйор — ви ж знаєте, люди можуть сплутати, бо і ви, і я носимо однаковий *researcher*, — так от, виходячи з того ганебного видовища, він сміявся!

— Не сміявся, ваша превелебносте. Може, посміхався.

— Я не розумію, як ви взагалі могли піти на такий фільм.

— Мене ввела в оману зовсім безневинна назва.

— Яка?

— «Дівоча молитва».

Єпископ тяжко зітхнув.

— Часом мені хочеться,— сказав він,— щоб слово «дїва» вживали тільки стосовно Богородиці... ну, й, може, ще в жіночих релігійних орденах. Я розумію, ви досі жили в Тобосо дуже відлюдним життям, отож і гадки не маєте, що в наших великих містах словом «дїва» у його суто перехідному значенні часто послуговуються для розпалювання похоті.

— Визнаю, ваша превелебносте, таке мені й на думку не спадало.

— Та все це з погляду жандармерії, звичайно, дрібниці, хоч які б вони були скандальні з погляду церкви. Але я і мій колега в Авілі мусили докласти багато зусиль, аби переконати владу заплющити очі на те, що являє собою вже серйозне *правопорушення*. Довелося звернутись до одного високого урядовця в міністерстві внутрішніх справ — на щастя, він член „Opus Dei“...

— І, як я розумію, двоюрідний брат доктора Гальвана?

— Це вже не так істотно. Він одразу зрозумів, якої величезної шкоди зазнала б церква, коли б перед судом став монсеньйор, звинувачений у тому, що допоміг утекти вбивці...

— *Не вбивці*, ваша превелебносте. Він не влучив.

— Злочинцеві, що пограбував банк.

— Та ні, ні. То був магазин самообслуговування.

— Я хотів би, щоб ви не переривали мене дрібними уточненнями. У жандармерії в Леоні виявилось, що на тому грабіжникові були ваші черевики, з чітко виписаним на устілці ім'ям.

— Це дурна звичка Тереси, хоч наміри в неї і добрі. Бідолашна боїться, щоб швець після ремонту не віддав їй чужі черевики.

— Не знаю, чи ви свідомо це робите, монсеньйоре, але ви весь час приплітаєте до нашої розмови якісь дрібні й несуттєві деталі.

— Перепрошую... це незумисне... просто я подумав, що вам може здатися дивним, чому мої черевики позначено в такий спосіб.

— Мені здається дивним те, що ви допомагали злочинцеві втекти від правосуддя.

— Він же був озброєний... хоча стріляти, звісно, не став би. Якби він нас убив, то тільки зашкодив би собі.

— У жандармерії зрештою взяли до уваги цю обставину, хоч грабіжник викинув пістолет і твердив, ніби ніколи його не мав. Так чи так, а було з усією очевидністю встановлено, що перед тим ви сховали його в багажнику своєї машини й сказали неправду жандармам. Вони ж то вам зброєю не погрожували.

— Не казав я їм неправди, ваша превелебносте. Хіба що... ну, скажімо так, відповів трохи ухильно. Жандарми ж не питали мене прямо, чи він у мене в багажнику. Звісно, я міг би послатися на те, що був «під великим моральним тиском». Отець Герберт Йоне відзначає, що притягнений до суду злочинець — а я, з погляду закону, був злочинцем — може заявити «я не винний», та це лише умовний спосіб сказати: «Я не винний перед законом, поки мою вину не доведено». Отець Йоне навіть визнає за злочинцем право трактувати звинувачення як наклеп і наводити докази своєї нібито безневинності... але тут він, як на мене, заходить надто далеко.

— А що це за такий отець Герберт Йоне?

— Визначний німецький теолог-мораліст.

Хвалити Бога, хоч не іспанський.

— Отець Еррера дуже шанує його.

— У кожному разі, я приїхав сюди не для того, щоб дискутувати з питань теології моралі...

— Я, ваша превелебносте, завжди вважав цю науку дуже плутаною. Приміром, і досі не можу осягти загальну ідею закону природи...

— І не для того, щоб обговорювати закон природи. Ви, отче, живовижний хист ухилитися від справжнього предмету розмови.

— Якого предмету, ваша превелебносте?

— Скандалів, що їх ви спричинили своєю поведінкою.

— Але ж якщо мене звинувачено в брехні... хіба це не лежить у сфері теології моралі?

— Я дуже, дуже силкуюся повірити... — І в єпископа знову вихопилось тяжке зітхання, тож отець Кіхот з жалем і водночас із деяким задоволенням подумав, чи його, бува, не мучить ядуха. — Повторюю: я дуже силкуюся повірити, що ви серйозно хворі й просто не усвідомлюєте, в якому небезпечному становищі опинились.

— Ну, як я гадаю, це стосується нас усіх.

— Нас усіх?

— Я хочу сказати: коли ми починаємо думати.

Єпископ видав якийсь дивний звук, що нагадав отцю Кіхотові кудкудакання котроїсь із Тересиних несучок.

— От-от,— сказав єпископ,— до цього я й вів. До небезпечних думок. Ваш супутник-комуніст, поза всяким сумнівом, спонукав вас до таких...

— Не те щоб *спонукав*, ваша превелебносте. Він тільки дав мені поштовх. Ви знаєте, тут, у Тобосо... я дуже прихильно ставлюся до власника автомаїстерні (він так добре дбає про мого Росінанта!), а от різник, той людина доволі нища... ні, я зовсім не хочу сказати, що ниці люди такі вже запеклі мерзотники, і, звісно, є черниці, які печуть чудові пироги,— але в цій своїй відпустці я відчув таку волю...

— Дуже небезпечну волю, судячи з усього.

— Але ж цю волю дав нам Господь, хіба не так? Тим-то його і розп'яли.

— *Волю!* — промовив єпископ, і це прозвучало, наче вибух. — Волю порушувати закон? Вам, монсеньйорові! Волю дивитися порнографічні фільми? Допомогати вбивцям?..

— Та ні, я ж вам казав — він не влучив.

— А той ваш супутник... Комуніст! Розмови про політику...

— Ні, ні. Ми розмовляли про речі поважніші, ніж політика. Хоч мушу визнати: раніше я й подумати не міг, що Маркс так благородно виступав на захист церкви.

— Маркс?!

— Його просто не розуміють по-справжньому, ваша превелебносте. Запевняю вас.

— Які ж книжки ви читали в цій своїй... незвичайній виправі?

— Я завжди беру із собою святого Франціска Сальського. Цього разу, щоб зробити приємність отцеві Еррері, взяв і отця Герберта Йоне. А мій друг дав мені почитати «Комуністичний маніфест»... Ні, ні, ваша превелебносте, ця книжка зовсім не така, як ви думаєте. Певна річ, я не можу погодитися з усіма Марксовими думками, але він дуже зворушливо віддає належне релігії, говорить про «священний трепет релігійного екстазу».

— Не можу я більше сидіти тут і вислуховувати маячню хворої людини,— сказав єпископ і підвівся.

— Я й так затримав вас надто довго, ваша превелебносте. Своім приїздом до мене ви виявили велике милосердя. Доктор Гальван скаже вам, що я зовсім не хворий.

— Тілом — можливо. Гадаю, вам потрібен лікар іншого фаху. Я, звісно, пораджуся з доктором Гальваном перед тим, як написати архієпископові. І молитимуся за вас.

— Я дуже вдячний вам за ваші молитви,— сказав отець Кіхот.

Він помітив, що, збираючись іти, єпископ уже не підставив йому персня для цілунку. І отець Кіхот дорікнув собі, що розмовляв з єпископом у надто вільній манері. «Засмутив я бідолаху,— подумав він. — З єпископами, як і з дуже бідними й темними людьми, належить поводитись особливо делікатно».

З-за дверей до нього долинали перешіптування. Потім клацнув ключ у замку. «Отже, мене ув'язнено,— подумав отець Кіхот,— так само, як Сервантеса».

ЯК ОТЕЦЬ КІХОТ УДРУГЕ ВИРУШИВ У МАНДРИ

1

Отця Кіхота збудив сигнал автомобіля — «ту-ту-ту». Навіть ще не прокинувшись, він упізнав ні на чий інший не схожий голос Росінанта, — жалісний погук, без тіні гніву, досади чи нетерпіння, властивих великим машинам, привітний погук, який просто сповіщає: «Якщо я тобі потрібен, я тут». Отець Кіхот одразу ж підійшов до вікна й визирнув, але машина, як видно, стояла десь за рогом, бо він побачив тільки якесь ясно-синє авто, а не своє іржаво-червоне. Отець Кіхот подався до дверей, зовсім забувши, що вони замкнені, і поторгав ручку. Озвалася Тереса:

— Тихше, отче. Дайте йому ще хвилинку.

— Кому?

— Таж отець Еррера пішов приймати сповіді, а як нікого не буде, він довго в сповідальні не сидітиме, то я й сказала тому хлопцеві з автомаєстерні, щоб мерщій біг до церкви, поки отець Еррера ще там, та висповідувався якомога довше, аби той був при ділі.

Отець Кіхот почував себе так, наче з місяця впав. Не один десяток років прожив він у Тобосо, але щоб отаке... Звідки ж ця переміна?

— Ти можеш відімкнути двері, Тересо? Росінант повернувся.

— Та знаю, знаю. Зроду б не подумала, що це він, бідолашка, весь такий синій, і навіть номер на ньому новий.

— Будь ласка, відімкни, Тересо. Мені треба побачити, що сталося з Росінантом.

— Не можу, отче, бо не маю ключа. Та ви не потерпайте, він подужає, тільки дайте йому ще якусь хвилину.

— Хто «він»?

— Мер, хто ж іще.

— Мер? Де він?

— У вашому кабінеті, де ж йому бути. Марудиться із шафою, яку замкнув отець Еррера. Взяв у мене велику шпильку й пляшку оливи.

— А олива навіщо?

— Не знаю, отче, але я йому вірю.

— А що там у шафі?

— Ваші штани, отче, і вся верхня одіж.

— Коли він може відімкнути шафу, то чого ж не відімкне ці двері?

— Та й я про це питалась, а він мені щось про черги.

Отець Кіхот набрався терпіння й став дожидати, хоч цьому аж ніяк не сприяли Тересині коментарі за дверима.

— Ой, я думала, він уже відчинив шафу, однак замок не піддається, то тепер він іще взяв одну з бритовок отця Еррери. Ото буде тепер шелесту, бо отець Еррера щораз їх перелічує... Ой-ой, зламав бритовку!.. Боже правий, колупає шафу панотцевими ножичками... Почекайте, почекайте... ще трохи терпцю... Ну, хвалити Бога, вже відчиняє!.. Тільки б він ваші двері швидше відімкнув, а то отець Еррера ось-ось вернеться. Не зможе ж той хлопчина без кінця щось вигадувати, аби затримати його...

— Як ви там, отче, гаразд?

— Та я гаразд, а що ви зробили з Росінантом?

— Зупинився у свого приятеля у Вальядоліді, і той навів на нього марафет, щоб не впізнали жандарми, принаймні з першого погляду. Зараз я візьмуся до ваших дверей.

— Це не обов'язково. Я можу вилізти крізь вікно...

Ще добре, думав отець Кіхот, що ніхто не бачить, як парафіяльний священник у самій піжамі вилазить з вікна й стукає у власні двері. Тереса сором'язливо відступила в кухню, і він похапцем одягся.

- З ними довелось більше поморочитись, ніж я думав. Що ви шукаєте?
- Свій комір.
- Ось він. А слинявчик ваш у машині.
- Він уже й так завдав мені чимало прикрощів, Санчо. Я його більш не носитиму.
- Але візьмемо його з собою. Він нам може знадобитися. Ніхто не знає наперед...
- Я не бачу жодної пари шкарпеток.
- Ваші лілові у мене. І нові черевики.
- А я шукав старі. Даруйте. Їх я, звісно, вже не побачу.
- Вони тепер у жандармів.
- Атож, я забув. Єпископ казав мені. Ну, мабуть, треба нам вирушати.

Сподіваюсь, бідолаху єпископа не вхопить грець...

Аж тепер в око отцеві Кіхоту впав якийсь лист. Той конверт мав би впасти йому в око й раніше, бо стояв на двох старих, ще з семінарії, його підручниках і був підпертий третім. Хтось вочевидь хотів, щоб лист привернув до себе увагу. Отець Кіхот поглянув на конверт і засунув його в кишеню.

- Що це? — спитав мер.
  - Певно, лист від єпископа. Я добре знаю його руку.
  - Ви не хочете його прочитати?
  - Погані новини можуть і почекати, доки вип'ємо пляшку ламанчського.
- Він пішов до кухні попрощатися з Тересою.
- Не знаю навіть, як ти поясниш усе це отцю Еррері.
  - Хай він сам усе пояснює, а не я. З якої це речі він замкнув вас у вашій власній кімнаті у вашому власному домі та ще й забрав у вас одіж?

Отець Кіхот поцілував її в чоло, на що ні разу не зважувався за всі роки, прожиті під однією покрівлею.

- Хай благословить тебе Господь, Тересо, — сказав він. — Ти завжди була надто добра до мене. І терпляча. Стільки років мене терпіла.
- Скажіть же, куди ви їдете, отче?
- Краще тобі цього не знати, бо вони всі нападуться на тебе із запитаннями. Скажу тільки, що з волі Божої їду на довгий відпочинок в одному тихому місці.
- З отим комуністом?
- Не говори, як єпископ, Тересо. Мер завжди був мені добрим другом.
- Не схоже, щоб такий чоловік став довго відпочивати в тихому місці.
- Ніхто не може сказати, Тересо. В дорозі з нами траплялись і дивовижніші речі.

Отець Кіхот рушив був до дверей, але його зупинив Тересин голос:

- Ой, отче, так мені тяжко на душі, наче ми оце назавжди прощаємось.
- Ні, ні, Тересо, християни ніколи не прощаються назавжди.

Він за звичкою підніс руку, щоб поблагословити її, та так і не докінчив хреста.

«Я вірю в те, що сказав їй, — твердив він сам собі, виходячи на вулицю до мера, — атож, я в це вірю, але чому, говорячи про віру, щораз відчуваю якусь темну тінь, тінь невіри, що нависає над моєю вірою?»

2

- Куди ж ми поїдемо? — спитав мер.
- Чи нам доконче укладати плани, Санчо? Минулого разу ми їхали то туди, то туди — куди ляже дорога. Ви, звісно, зі мною не погодитесь, але ми, можна сказати, поклалися на волю Божу.
- В такому разі Господь Бог виявився не дуже надійним проводирем. Адже назад у Тобосо вас привезли як бранця.
- Це так. Але хто що знає? Шляхи Господні незбагненні. А може, він хотів, щоб я зустрівся з єпископом?
- Задля єпископа чи задля вас?
- Звідки мені знати? Можу тільки сказати, що я дечого навчився

в єпископа, хоча й сумніваюсь, чи навчився він у мене чогось. Але хто може бути певним того чи того?

— То куди ж ваш Бог спрямує нас цього разу?

— Чом би просто не рушити далі тією ж дорогою?

— Ця сама думка може виникнути і в жандармів. Коли ваш єпископ повідомить їх, що ми знову на волі.

— Ну, не точнісінько тією самою. Мені зовсім не хочеться знову в Мадрид... ні у Вальядолід. Ті міста залишили в мене не вельми приємні спогади... за винятком будинку великого історика.

— Історика?

— Сервантеса.

— Треба швидше вирішувати, отче. На півдні надто жарко. То, може, гайнемо на північ? До басків? До галісійців?

— Я згоден.

— Згодні з чим? Ви не відповіли на моє запитання.

— Полишмо деталі на волю Божу.

— А машину хто поведе? Ви певні, що Господь має шоферські права?

— Я поведу, хто ж би ще. Росінант мене не зрозуміє, якщо я сидітиму пасажиром.

— Тільки їдьмо з пристойнішою швидкістю. Мій вальядолідський приятель сказав, що ця машина цілком спроможна на вісімдесят, а то й на сто кілометрів.

— Не може він судити про Росінанта з побіжного огляду.

— Ну, не будемо зараз сперечатися. Час їхати.

Та не так просто було виїхати з Тобосо. Тільки-но отець Кіхот увімкнув першу швидкість, як іззаду почулося:

— Отче! Отче!

За ними біг дорогою якийсь хлопчина.

— Не зважайте,— сказав мер. — Нам треба забиратися звідси.

— Я не можу не спинитись. Це хлопець, що працює на заправці в автомайстерні.

Наздоганяючи їх, хлопчина геть захекався.

— Ну, в чому річ? — спитав отець Кіхот.

— Отче... — мовив хлопчина, відсапуючись. — Отче...

— Я питаю — в чому річ?

— Я не дістав розгрішення, отче. Тепер я потраплю до пекла, так?

— Дуже й дуже сумніваюсь. А що ти скоїв? Може, вбив отця Ерреру? Але й тоді тебе зовсім не dokonче пошлють до пекла. А надто якщо ти мав на це досить поважну причину.

— Як би я міг його вбити, коли це він і прогнав мене без розгрішення?

— Цілком логічно. Чому ж він тебе прогнав?

— Сказав, що я роблю із сповіді посміховисько.

— Ах ти Господи, я й забув! Це ж Тереса тебе до нього послала... Дуже зле вона вчинила. Щоправда, наміри мала добрі, і я певен, що Господь Бог простить вам обом. Але вона казала мені, що ти не великий мастак на вигадки. Чому ж отець Еррера не захотів тебе розгрішити? Чого аж такого страшного ти йому наплів?

— Я тільки сказав йому, що спав із силою-силенною дівчат.

— У Тобосо їх не так-то й багато, от хіба що черниці... Ти не казав йому, що спав із черницями, чи казав?

— Та я б зроду не сказав такого, отче. Я ж секретар «Товариства дітей Пресвятої Диви Марії».

— А отець Еррера напевне вступить до „*Opus Dei*“, — докинув мер. — Їдьмо вже, отче, Бога ради.

— Що дослівно ти йому сказав, і що він сказав тобі?

— Я сказав: «Поблагословіть мене, отче, я згрішив»...

— Ні, ні, не треба цих передмов.

— Ну, я сказав йому, що спізнаювався до меси, а він спитав, скільки разів, і я сказав двадцять, а тоді сказав: ні, я трохи збрехав, і він знову спитав, скільки разів, і я сказав, що сорок п'ять.

— Величенька в тебе вийшла цифра, згоден? Ну, а далі?

— А далі я не міг нічого придумати й дуже потерпав, що Тереса на мене розсердиться, як я не затримаю його довше.

— Перекажи їй від мене, коли побачиш, нехай завтра піде й висповідатися на колінах.

— Потім він спитав мене, чи не грішив я проти цноти, і оце мене враз підстьобнуло, і я сказав: так, я спав з дівчатами,— а він спитав, скільки їх було, і я сказав: та десь шістдесят п'ять... Отоді він і розізлився й погнав мене із сповідальні.

— Воно й не дивно.

— То я тепер що — до пекла втраплю?

— Ну, як хтось і втрапить до пекла, то це Тереса, і ти можеш передати їй, що я так сказав.

— Я ж страх скільки всякого нагородив у сповідальні. До меси спізвився всього один раз, та й то з поважної причини: дуже багато туристів було на заправці.

— А брехав скільки разів?

— Два чи три, не більше.

— Ну, а як з дівчатами?

— Та хіба ж знайдеш у Тобосо бодай одну на справжнє діло? Всі бояться черниць.

Знову озвався мер:

— Он я бачу отця Ерреру, він уже повертається з церкви.

— Слухай мене,— сказав отець Кіхот хлопцеві. — Покайся і пообіцяй мені, що більш ніколи не брехатимеш на сповіді, навіть якщо тебе попросить Тереса... — Він замовк, а хлопець тим часом щось пробурмотів. — Обіцяєш?

— Та звісно, обіцяю, отче. Чого ж не пообіцяти? Я однаково ходжу на сповідь не більш як раз на рік.

— Кажі: «Обіцяю перед вами Господові Богу, отче».

Хлопець проказав за ним ці слова, і отець Кіхот скоромовкою дав йому розгрішення.

Мер сказав:

— Той клятий панотець уже за сотню кроків звідси, отче, і надає ходи.

Отець Кіхот увімкнув мотор, і Росінант стрибнув, як антилопа.

— Дуже вчасно,— сказав мер. — Ну, хвалити Бога, той хлопчина — просто золото! Підставив ногу, і панотець перечепився через неї.

— Коли в його сповіді й було зло, то вина за це лежить на мені,— промовив отець Кіхот. До кого він звертався — сам до себе, чи до Бога, чи до мера,— так і залишиться невідомим.

— Ви б підхльоснули Росінанта хоч до п'ятдесяти. Старе луб'я навіть не силкується. А той панотець миттю зв'яжеться із жандармерією.

— Не так усе скоро робиться, як ви думаєте,— відказав отець Кіхот. — Він має багато чого сказати тому хлопчині, потім захоче побалакати по телефону з єпископом, а єпископа на той час не буде вдома...

— Передусім він може зателефонувати до жандармерії.

— Ніколи в світі. Він має завбачливу секретарську душу.

Вони під'їхали до шосе на Аліканте, і мер порушив мовчанку.

— Ліворуч,— різко кинув він.

— Не на Мадрид же? Куди завгодно, тільки не в Мадрид.

— Ніяких великих міст,— сказав мер. — Як тільки натрапимо на бічну дорогу, так і повернемо. Я аж тоді почуватиму себе більш-менш безпечно, коли добудемось до гір. Гадаю, паспорта ви не маєте?

— Ні.

— Тоді до Португалії нам не втекти.

— Втекти від кого? Від єпископа?

— Ви, отче, здається, не розумієте, який тяжкий злочин вчинили. Ви визволили галерного раба.

— Бідолаха. Все, що він надбав,— це мої черевики, та й ті не багато кращі за його власні. Він був наперед приречений на невдачу. Я завжди вважав, що вічні невдахи — йому навіть бензину забракло — куди ближчі до Бога, ніж ми. Я,

звісно, помолюся за нього своєму предкові. Скільки невдач зазнав сам Дон Кіхот. Навіть з вітряками.

— Тоді б вам краще ревно помолитись йому за нас обох.

— О, я помолюся. Ми зазнали ще не так багато невдач, Санчо. Ось ми всі знову разом — ви, я, Росінант, — і в дорозі, і на волі.

Вони витратили більш як дві години, поки дісталися кружними дорогами до невеликого містечка під назвою Мора. Там звернули на шосе, що вело до Толедо, але їхали ним усього кілька хвилин.

— Треба забитися в Толедські узгір'я, — сказав мер. — Ця дорога не для нас.

Вони раз у раз повертали, петляли і через деякий час, опинившись на дуже труському путівці й поглянувши на сонце, виявили, що, судячи з усього, виписують велике півколо.

— Ви знаєте, де ми тепер? — спитав отець Кіхот.

— Більш-менш, — не дуже впевнено відповів мер.

— Мені дуже соромно, Санчо, але я трохи зголоднів.

— Ваша Тереса напакувала нам стільки ковбаси та сиру, що на тиждень вистачить.

— На тиждень?

— Готелі не для нас. Так само як шосейні дороги.

Забравшись досить високо між пагорби в околицях Толедо, вони знайшли місце, де можна було збочити з дороги, сховатися разом з Росінантом і спокійно підживитись. Був там і струмок, щоб охолодити вино, — він збігав до озера внизу під ними, яке мер не без труднощів знайшов на карті. Воно звалось Торре-де-Абрахам.

— А от чого його назвали ім'ям того старого негідника, цього я не знаю.

— Чому ви вважаєте Авраама негідником?

— А хіба не він намірявся вбити свого сина? Ну звісно, був і ще гірший негідник — той, кого ви називаєте Господом Богом, — він і вчинив той мерзенний злочин. Це він перший подав поганий приклад, і, вже наслідуючи його, Сталін убивав своїх духовних синів. А разом із ними мало не вбив і комунізм, так само як курія¹ вбила католицьку церкву.

— Не зовсім, Санчо. Незважаючи на курію, принаймні один католик сидить оце поруч з вами.

— Атож, а поруч з вами — комуніст, що лишився живий, незважаючи на політбюро. Ми з вами вціліли, отче. Тож випиймо за це. — І мер витяг із струмка пляшку.

— За двох уцілілих, — промовив отець Кіхот, підносячи склянку. Його прихильність до вина була цілком здорова, і він не раз із подивом думав, чому великий Сервантес так рідко згадує про вино у життєписі його предка. Та й пригоду з винними міхами, що їх Дон Кіхот прийняв за ворогів, навряд чи варто брати до уваги. І отець Кіхот знову наповнив свою склянку. — Здається мені, — сказав він мерові, — що ви більше вірите в комунізм як такий, ніж у партію.

— Майже те саме я хотів був оце сказати про вас, отче. — Ви також начебто більше вірите в католицизм, ніж у римську церкву.

— Вірю? Атож, вірю... Може, й ваша правда, Санчо. Та, мабуть, не так важить сама віра.

— Що ви хочете сказати, отче? Я думав...

— Візьмімо Дон Кіхота — чи він справді вірив у Амадіса Гальського, Роланда та всіх інших своїх героїв, чи вірив тільки в ті чесноти, які вони уособлювали?

— Ми входимо в небезпечні води, отче.

— Та знаю, знаю. У вашому товаристві, Санчо, мені думасться вільніше, ніж коли я сам. Коли я сам, я читаю, заховаюсь у свої книги. В них знаходжу віру в людей, кращих за мене, отож, коли відчуваю, що моя віра, так само як і тіло, з віком слабшає, тоді кажу собі: ні, мабуть, я помиляюся. Чи це моя власна віра говорить мені, що я помиляюся... чи тільки віра тих кращих за мене

¹ Сукупність центральних установ, що здійснюють управління католицькою церквою.

людей? Чи моя віра в мені говорить, чи віра святого Франціска Сальського? І чи так уже воно, зрештою, важить?.. Дайте-но мені шматок сиру. Який балакучий я стаю від вина!

— А знаєте, що мене привабило до вас ще в Тобосо, отче? Не те, що ви єдина освічена людина в селищі. Я взагалі не дуже люблю освічених людей. Мені не треба балачок про інтелігенцію, про культуру. А ви привабили мене тим, що були, як мені здавалося, цілковитою протилежністю мені самому. Людина з часом стає осоружна сама собі — подумати лишень про оте обличчя, яке бачиш щоранку в дзеркалі, коли голишся, — а всі мої друзі з тієї самої глини, що й я. І ось їду я до Сьюдад-Реаля на партійні збори — тепер, після смерті Франко, їх проводити вільно, — і ми кажемо один на одного «товариш», і водночас трохи побоюємось один одного, бо кожен знає кожного як самого себе. Ми обмінюємось цитатами з Маркса й Леніна, немов паролем, таким собі доказом того, що нам можна вірити, і ніколи не говоримо про ті сумніви, які обсідають нас безсонними ночами. До вас мене привернуло те, що ви, як я думав, не знаєте сумнівів. Привернула, сказати б, своєрідна заздрість.

— Як ви помилялися, Санчо! Мене повсякчас точать сумніви. Я не маю певності ні в чому, навіть в існуванні Бога, але сумніви — це не зрада, як начебто вважаєте ви, комуністи. Людині властиво сумніватися. О, я хочу вірити, що все воно — достеменна правда, і це моє бажання — єдине, чого я певен. І я хочу, щоб інші люди теж вірили — може, тоді частка їхньої віри передасться й мені. Ось наш пекар, здається, таки вірить.

— Саме така віра, я гадав, властива й вам.

— Ні, ні, Санчо, тоді я, мабуть, міг би спалити свої книги й жити справжнім відлюдником, бо знав би, що все — достеменна правда. «Знав би»? Та ні, це, певне, було б жакливо. До речі, то ваш предок чи мій сказав: «Майте терпіння й тасуйте карти»?

— Ковбаски, отче?

— Сьогодні я, мабуть, обмежуся сиром. Ковбаса — для міцніших людей.

— Ну, то й я сьогодні наполяжу на сир.

— Відкоркуємо ще пляшку?

— А чого ж...

По другій пляшці, коли вже перейшло далеко за полудень, Санчо сказав:

— Я мушу зізнатися вам у дечому, отче. Але це буде не сповідь. Я хочу попросити прощення не в тієї вашої чи моєї міфічної істоти там у високості, а тільки у вас. — Він на хвилю замислився, похмуро втупившись у свою склянку. — Якби я не приїхав і не забрав вас, що могло б статися?

— Не знаю. Єпископ, здається, вважає, що я з'їхав з глузду. Можливо, вони спробували б запроторити мене до божевільні, хоч я й не думаю, що доктор Гальван погодився б їм допомогти. Який правовий стан людини, що не має родичів? Можна ізолювати її всупереч її волі? Мабуть, єпископ і отець Еррера посприяли б цьому... Ну, а за ними, певна річ, завжди стоїть архієпископ... Вони ніколи не забудуть мені, як я тоді дав трохи грошей тому чоловікові з „*In Vinculis*“.

— Отоді я вперше й відчув до вас приязнь, хоч ми ще навряд чи озивались один до одного.

— Це схоже на те, як навчаєшся правити месу. Засвоїв семінарії — і на все життя... Ой Боже мій, я ж зовсім забув...

— Про що?

— Єпископ залишив для мене листа. — Отець Кіхот витяг з кишені конверт і крутив його в руках.

— Ну ж бо, відкривайте. Там же не смертний вирок.

— Звідки ви знаєте?

— Часи Торквемади давно минули.

— Поки існує церква, завжди будуть малі торквемади. Налийте мені ще склянку.

Отець Кіхот поволі пив вино, щоб віддалити мить істини. Санчо забрав у нього конверт і відкрив його. Тоді сказав:

— У кожному разі лист досить короткий. Що означає *Suspensión a Divinis*?¹

— Так я й думав, це смертний вирок, — сказав отець Кіхот. — Дайте-но мені. — І поставив недопиту склянку. — Тепер я не боюся. Коли ти помер, то нічого вже не вдієш. Лишається тільки покладатись на ласку Божу. — Він почав читати вголос: — «Мій дорогий монсеньйоре, мені було дуже прикро почути від вас підтвердження справедливості звинувачень, що їх, як я був майже певен, могли спричинити нерозуміння, перебільшення чи злонависність». Який лицемір! А втім, без лицемірства єпископові, мабуть, не обійтись, і отець Йоне напевне визнав би його за цілком простимий гріх. «І все ж таки за наявних обставин я ладен розцінювати ваш обмін одягом із супутником-комуністом не як символічний виклик святому отцю, а як наслідок тяжкого душевного розладу, що далі спонукав вас допомогти карному злочинцеві втекти від правосуддя, а також безсоромно піти в ліловому *pechera* монсеньйора дивитись огидний порнографічний фільм, про справжній характер якого недвозначно застерігала літера «С». Я порадився щодо вашого стану з доктором Гальваном, який погодився з моєю думкою про те, що вам потрібен тривалий відпочинок, і я повідомлю про це архієпископа. А тим часом вважаю за свій обов'язок оголосити вам *Suspensión a Divinis*».

— І що ж конкретно означає цей смертний вирок?

— Він означає, що тепер мені заборонено правити службу Божу, і в церкві, і вдома. Але на самоті в своїй кімнаті я однаково молитимусь, бо на мені немає ніякої провини. Приймати сповідь я також не маю права, хіба тільки в надзвичайних випадках. Я залишаюся священником, але священником лише для себе. Нікому не потрібним священником, якому заборонено служити людям. Я радий, що ви приїхали й забрали мене. Як би я зніс таке життя в Тобосо?

— Могли б звернутися з оскарженням до Рима. Ви ж монсеньйор.

— Навіть монсеньйор може загубитись у припалих порохом картотеках курії.

— Я сказав вам, що мушу в дечому зізнатись, отче. Ще трохи — і я б не приїхав по вас. — Тепер уже мер випив вина, щоб набратися духу говорити далі. — Коли я виявив, що ви зникли... а там було ще двоє американців, вони все бачили і вважали вас мертвим, але я не повірив їм... так от, тоді я подумав: візьму-но я Росінанта і гайну до Португалії. Я маю там добрих друзів по партії, отож і вирішив перебути в них якийсь час, поки вляжеться вся ця веремія.

— Але ж ви не поїхали.

— Я доїхав до Понферради і звідти рушив по шоссе на Оренсе. Від нього, за моєю картою, відгалужується бічна дорога, на яку я й хотів звернути, бо там уже до кордону лишалося б менш як шістдесят кілометрів. — Він здвигнув плечима. — Ну от, діставсь я до тієї дороги, а тоді повернув назад, поїхав у Вальядолід і попросив свого приятеля з автомайстерні перефарбувати машину й знову поміняти номери.

— Чому ж ви не поїхали далі?

— Та подивився на ваші бісові шкарпетки, на ваш слинявчик, на нові черевики, які ми купили вам у Леоні, і раптом згадав, як ви надували оту повітряну кульку...

— Начебто не досить, щоб повернутися.

— З мене було досить.

— Я дуже радий, що ви приїхали, Санчо. З вами і з Росінантом я почувую себе в безпеці, куди в більшій безпеці, ніж з отцем Еррерою. Тобосо вже не мій дім, а іншого дому я не маю, крім оцього місця на землі поруч із вами.

— Нам треба знайти для вас інший дім, отче. Але де?

— Десь у тихій місцині, де ми з Росінантом зможемо трохи відпочити.

— І де вас не знайдуть жандарми та єпископ.

— Ви колись згадували в розмові про монастир трапістів у Галісії... Але ви, Санчо, навряд чи почуватимете себе там як удома.

¹ Припинення права служби Божої (лат.).

— Я міг би залишити вас там, найняти в Оренсе машину й податися нею через кордон.

— Я не хотів би, щоб наші мандри отак і закінчились. Аж поки я живий, Санчо. Мій предок помер у своєму ліжку. Може, він прожив би більше, коли б і далі мандрував по Іспанії. А я помирати ще не збираюся, Санчо.

— Тривожать мене ті жандармські комп'ютери. Росінант замаскований добре, але на кордоні нас обох можуть упізнати за особистими прикметами,

— Ну, то хочете ви цього, Санчо, чи ні, а я думаю, доведеться й вам пожити якийсь тиждень чи два з братами-трапістами.

— Годуватимуть там погано.

— Та й вино, певне, буде не краще.

— Треба нам дорогою зробити запас галісійського. Нашого ламанчського лишилося зовсім обмаль.

Розділ третій

ЯК МОНСЕНЬЙОР КІХОТ ПОТРАПИВ ДО МЕКСІКАНЦІВ І ЗАЗНАВ ТАМ СВОЄЇ ОСТАННЬОЇ ПРИГОДИ

1

Три ночі мандрівники спали просто неба, обережно посуваючись глухими путівцями від Толедських узгір'їв через Сьєрра-Гвадалупе, де Росінантові довелося на превелику силу долати височину над вісімсот метрів, щоб потім, коли добулися до Сьєрра-Гредос, братися ще важчою дорогою, яка звивалася вгору аж на півтори тисячі метрів. У такий спосіб вони обминули Саламанку, а далі повернули до річки Дуеро, за якою вже була безпечна Португалія. Посувалися дуже повільно, але мер визнав за краще їхати крутими пляями, ніж рівнинами Кастилії, бо в горах вони мали змогу ще здалеку помітити службовий джип, та й села там були надто малі, щоб тримати в них жандармські пости. Отож і мусили петляти третьорядними путівцями й уникати навіть другорядних доріг, позначених на карті жовтим кольором. Що ж до червоних шосейних, то про них і мови бути не могло.

Коли спадала темрява, одразу ставало холодно, і тоді вони залюбки пили замість вина віскі, закушуючи сиром і ковбасою. А потім з чималими труднощами скулювались у машині й засинали. І, коли нарешті змушені були спуститися в низину, мер, тужно поглянув на дороговказ, націлений у бік Португалії.

— Якби ви мали паспорт, — сказав він, — ми могли б податися до Браганци. Тамтешні товариші мені більш до вподоби, ніж наші іспанці. Куньял куди кращий за Каррільйо.

— А я думав, Каррільйо непоганий чоловік, як на комуніста.

— Єврокомуністові довіряти не можна.

— Але ж ви не сталініст, Санчо?

— Я не сталініст, але, маючи справу із сталіністами, принаймні знаєш, чого від них можна чекати. Вони не єзуїти. Не крутяться за вітром, як флюгери. Як вони вже жорстокі, то жорстокі й до самих себе. Коли підходиш до кінця найдовшого з усіх шляхів, то хоч-не-хоч мусиш лягти й спочивати — спочивати від суперечок, від теорій, від способів мислення. Можеш сказати: «Я не вірю, але приймаю», — і замовкнути, як ото мовчать трапісти. Ті трапісти — справжні сталіністи в лоні церкви.

— Тоді й з вас вийшов би добрий трапіст, Санчо.

— Може, й так, хоч я не люблю рано вставати.

Діставшись до Галісії, вони спинилися в якомусь селищі, і мер пішов довідатись, чи є там виноградники, де можна купити доброго вина, бо від їхнього ламанчського лишилось усього кілька пляшок, а вину з етикетками мер не довіряв. Ходив він не менш як десять хвилин і повернувся такий похмурий, що отець Кіхот занепокоєно спитав:

— Погані новини?

— Та ні, адресу мені дали,— відказав мер і пояснив, куди їхати. Та за наступні півгодини не озвався й словом, навіть повороти показував рукою, і його мовчанка була така гнітюча й лиховісна, що отець Кіхот вирішив урвати її.

— Ви чимось стривожені?— спитав він.— Що — знову жандарми?

— Е, що там жандарми!— вигукнув мер.— З жандармами ми дамо собі раду. Згадайте, як ловко ми спекались їх поблизу Авіли й дорогою до Леона. Начхати мені на жандармів.

— Тоді що вас гнітить?

— Терпіти не можу, коли чогось не розумію.

— А про що йдеться?

— Та про отих селян і їхню жахливу говірку.

— Це ж галісійці, Санчо.

— І вони знають, що ми нетутешні. Отож і думають, що ми повіримо будь-чому.

— Що ж вони вам такого сказали?

— Вони вдали, ніби дуже хочуть якнайкраще настановити мене щодо вина.

Ну, й завелися сперечатись між собою про три виноградники: мовляв, на тому ліпше біле вино, а на тому червоне,— а наостанку ще й почали мене застерігати, і все те начебто так поважно. Видно було, що мають мене за дурня, бо я чужинець. Схоже, вони уявляють собі, ніби їхня Галісія — окремий острів. Мовляв, кращого вина в усій Іспанії не знайдете, наче наше ламанцьке їм кінська сеча.

— А застерігали від чого?

— Один з виноградників лежить неподалік від такого собі містечка Леаріг. То вони сказали: «До того містечка й не потикайтеся. Там самі мексіканці». Оце й були їхні останні слова. Ще й навздогін гукали: «Не втрапте туди, де мексіканці! Їхні священники навіть вино поганять!»

— Мексіканці? Ви певні, що правильно почули?

— Я ж не глухий.

— Що б воно мало означати?

— Може, воскрес із мертвих Панчо Вілья¹ і пішов грабувати Галісію.

Вони проїхали ще з півгодини й опинились у виноробній місцевості. Праворуч від них, на південних схилах зеленіли виноградники, а ліворуч, приліпившись до скель, тулилося схоже на покинутий серед дороги труп ветхе сільце — то там, то там, наче поламані зуби в роті, стирчали напівзруйновані хатини.

— До селища не повертатимем,— сказав мер.— Проїдемо ще метрів п'ятдесят, залишимо машину й підемо стежкою нагору.

— Куди?

— Вони сказали, до сеньйора Дієго. Ті йолопи зрештою дійшли згоди, що в нього вино найкраще. Мовляв, туди мексіканці ще не сягнули.

— Знову мексіканці. Я починаю трохи тривожитись, Санчо.

— Не бійтеся, отче. Ви не злякалися вітряків, то невже злякаєтесь якоїсь купки мексіканців? Оце, мабуть, та стежка, і ми залишимо машину тут.

Вони примостили Росінанта за «мерседесом», що встиг раніше захопити краще місце.

— Тільки-но рушили стежкою вгору, як назустріч їм майже вибіг огрядний чоловік у модному костюмі та надміру яскравій смугастій краватці. Він сердито бурмотів щось сам до себе. Отець Кіхот і мер мало не зіткнулися з ним, бо він нараз зупинивсь і заступив їм дорогу.

— Ви нагору по вино?— різко запитав він.

— Так.

— Не ходіть,— сказав чоловік.— Він ненормальний.

— Хто ненормальний?— спитав мер.

— Та сеньйор Дієго, звісно. Хто ж би ще? Має повен льох добрячого вина, а не дав і склянки покуштувати, хоч я ладен був купити десяток ящиків. Сказав, що йому не подобається моя краватка.

— Ну, щодо вашої краватки можна мати різні думки,— обережно мовив мер.

¹ Ватажок селянського визвольного руху на півночі Мексики під час революції 1910—1917 рр.

— Я сам ділок і скажу вам: так діла не роблять. А я не маю часу шукати вина десь-інде.

— Чому ж такий поспіх?

— Тому що я пообіцяв священникові. А я завжди дотримую свого слова. Дотримувати слова — найперше у поважному ділі. Я пообіцяв священникові привезти вина. А це однаково що обіцянка, дана церкві.

— Навіщо церкві десять ящиків вина?

— Та річ не тільки в тому, що я не дотримаю слова. Я можу втратити своє місце у процесії. Це — якщо священник не погодиться взяти замість вина готівку. Чеків він не бере. Будь ласка, дайте мені пройти. Нема часу стояти й розбалакувати, просто я хотів вас попередити...

— Не розумію, що тут діється,— сказав отець Кіхот.

— Я також.

Стежка привела їх до будинку, що доконче потребував ремонту. Під великою смоквою стояв стіл з іще не прибраними рештками сніданку. З дверей квапливо виступив молодик у джинсах і сказав:

— Сеньйор Дієго ні до кого сьогодні не виходить.

— Ми тільки хотіли купити трохи вина,— сказав мер.

— На жаль, нічого не буде. Сьогодні не буде. І не кажіть мені про свято. Сеньйорові Дієго до того свята байдуже.

— Та нам треба не до свята. Ми просто подорожні, і в нас закінчилося вино.

— Ви не мексіканці?

— Ні, ми не мексіканці,— цілком переконано відповів отець Кіхот.— Зробіть ласку, отче... Всього кілька пляшок вина. Ми їдемо в Осеру до трапістів.

— До трапістів?.. А звідки ви знаєте, що я священник?

— Коли б ви послужили Богові стільки років, як я, то й ви б упізнали колегу. Навіть без священницького коміра.

— Це монсеньйор Кіхот із Тобосо,— сказав мер.

— Монсеньйор?

— Не зважайте на титул, отче. Звичайний парафіяльний священник, як, гадаю, і ви.

Молодик обернувся до будинку, гукаючи:

— Сеньйоре Дієго! Сеньйоре Дієго! Ідіть мерщій сюди! Тут монсеньйор. До нас приїхав монсеньйор.

— Чи така вже дивина побачити тут монсеньйора?— спитав його мер.

— Дивина? Та певне. Всі тутешні священники — друзі мексіканців.

— А той чоловік, якого ми зустріли на стежці, він мексіканець?

— Ну звісно. Та ще й із найгірших. Через те сеньйор Дієго й не продав йому вина.

— А я думав, через його краватку.

На терасу з великою гідністю вийшов дуже старий чоловік. Сеньйор Дієго мав сумовите стомлене обличчя людини, що надто довго прожила й надто багато бачила у своєму житті. Він якусь хвилю вагався, поглядаючи то на мера, то на отця Кіхота, та зрештою зробив неправильний вибір і простяг обидві руки до мера.

— Ласкаво прошу, монсеньйоре, до моєї господи.

— Та ні, ні! — вигукнув молодий священник.— Не цей.

Сеньйор Дієго спершу повів руками в бік отця Кіхота, а тоді вже й звернув на нього погляд.

— Даруйте мені,— сказав він.— Очі вже не ті, що колись. Погано бачать, зовсім погано. Допіру вранці обходили ми виноградник, з оцим моїм онуком, то щоразу бур'яни помічав він, а не я. Сідайте, прошу, сідайте обидва, зараз я принесу вам вина і чогось попоїсти.

— Вони їдуть в Осеру, до трапістів.

— Трапісти — добрі люди, але вино в них, як на мене, не таке добре, а щодо того їхнього лікеру... Неодмінно візьміть для них ящик мого вина, ну й для себе, звісно. Мені ще ніколи не випадало пригощати під цією смоквою монсеньйора.

— Ви теж сідайте, сеньйоре Дієго,— озвався молодий священик,— а я принесу вина та шинки.

— Білого й червоного... та кухлики для нас усіх. Ми тут влаштуємо собі краще свято, ніж в отих мексіканців.— Коли священик відійшов і вже не міг його почути, старий сказав:— Якби ж то всі тутешні панотці були такі, як мій онук... Я міг би довірити йому навіть виноградник. Шкода, що він вирішав стати священиком. То його мати з пуття збила. Мій син нізащо б цього не дозволив. Коли б він був живий... Ото подивився я сьогодні, як Хосе висмикує бур'яни, а я їх не бачу, та й подумав: час уже на спочинок і мені, і виноградникові.

— А парафія вашого онука тут?— спитав отець Кіхот.

— Аби ж то! Ні, він живе тепер за сорок кілометрів звідси. Тутешні панотці вирядили його з цієї парафії. Він був їм як більмо на оці. А біднота його любила, бо він ніколи не брав грошей за відхідну, як хтось помре. Проказати відхідну — це ж суцця дурниця! Пробурмотів ото кілька слів — і прав тисячу песет. Отож панотці зібралися й написали єпископові, і хоч декотрі добрі мексіканці стояли за Хосе, його звідси забрали. Якби ви побули тут трохи довше, то самі б усе зрозуміли, побачили б, які жадібні ті священики до грошей, що їх навезли мексіканці в наш злиденний край.

— Мексіканці, мексіканці... Та хто вони, ті мексіканці?

Молодий священик приніс під смокву тацю, на якій були тарілки з шинкою, чотири чималі череп'яні кухлики та пляшки червоного й білого вина. Він налив усім у кухлики.

— Почніть з білого,— припросив він.— І будьте як удома. Ми з сеньйором Дієго поснідали ще перед тим, як прийшов той мексіканець. А ви їжте шинку — добра шинка, домашнього виробу. У трапістів вам такої не подадуть.

— А оті мексіканці... поясніть, будь ласка, отче.

— Ну, їдуть вони сюди, ставлять пишні будинки, от і розбещують священиків своїми статками. Думають собі, ніби за гроші можуть купити навіть Пресвяту Діву. Ет, не варто про них говорити. Є приємніші теми для розмови.

— І все-таки хто вони, ті мексіканці?

— Ну, є серед них і добрі люди, я не заперечую. Чимало добрих людей, а проте... Може, я просто цього не розумію. Надто багато в них грошей, і надто давно вони виїхали.

— Звідки виїхали? З Мексіки?

— Та ні, з Галісії. Ви не їсте шинки, монсеньйоре. Зробіть ласку...

— Я дуже радий,— промовив сеньйор Дієго,— пригощати під цією смоквою монсеньйора... монсеньйора...

— Кіхота,— підказав мер.

— Кіхота? Але ж, звісно, не...

— Його недостойного нащадка,— докинув отець Кіхот.

— А ваш друг?

— Щодо мене,— сказав мер,— то не можу твердити, ніби я прямиий нащадок Санчо Панси. Хіба що прізвище маю таке саме, як і в того Санчо, оце і все. Та можу вас запевнити, що ми з монсеньйором Кіхотом теж зазнали цікавих пригод. Хай навіть їх годі порівнювати...

— Це дуже добре вино,— мовив сеньйор Дієго,— але йди-но ти, Хосе, і принеси з другого барила ліворуч... ти знаєш, із котрого... бо монсеньйора Кіхота і його друга Санчо Пансу годиться частувати тільки щонайкращим вином. І тільки щонайкращого ми вип'ємо за те, щоб усім тутешнім панотцям горіти в пеклі.— А коли отець Хосе пішов, старий додав з глибоким сумом у голосі:— Ніколи й подумати не міг, що мій онук стане священиком...

Отець Кіхот побачив в очах у нього сльози.

— Ні, я зовсім не гуджу всіх священиків підряд, монсеньйоре, хіба ж так можна? Ми маємо доброго папу, але уявляю собі, що то для нього за мука, якщо йому доводиться кожного дня під час меси пити таке саме поганюще вино, яке купує панотець, що заступив тут Хосе.

— У церкві береш до рота тільки краплину,— сказав отець Кіхот,— і смаку майже не відчуваєш. Та й не гірше ж воно за оте, що його подають по ресторанах у пляшках з барвистими етикетками.

— Оце така ваша правда, монсеньйоре. Атож, до мене сюди щотижня приїздить усякі дурисвіти, щоб купити мого вина, змішати його з якимсь іншим, а потім продавати в пляшках. Вони називають свою суміш «Ріоха» й понастромляли щитів з цією назвою по всіх дорогах Іспанії, а бідолашні іноземці, які нічого не тямлять у вині, ловляться на їхній гачок.

— А як ви відрізняєте дурисвіта від чесної людини?

— Це видно з того, хто скільки купує, та ще з того, що вони здебільшого навіть не просять налити склянку покуштувати.— І старий додав: — От якби Хосе був одружений і мав сина! Я почав навчати Хосе роботи на винограднику, коли йому було шість років, і тепер він знає майже стільки ж, скільки і я, а очі в нього бачать куди краще. Скоро він міг би вже навчати *свого* сина.

— А чом би вам не найняти доброго управителя, сеньйоре Дієго?— спитав мер.

— Це нерозумне запитання, сеньйоре Санчо... його міг би поставити хіба що якийсь комуніст.

— А я і є комуніст.

— То ви мені пробачите, я не маю нічого проти комуністів, коли вони при своєму ділі, але на винограднику для них діла нема. Ви, комуністи, коли хочете, насаджайте управителів на всі цементні заводи в Іспанії. Насаджайте управителів на цегельні, на зброярні, на газ, на електрику — але на винограднику управителя не треба.

— Чому, сеньйоре Дієго?

— Виноградна лоза — жива, як ото квітка чи пташка. Вона не є витвором рук людських, людина може тільки допомогти їй жити... чи вмерти,— додав сеньйор Дієго в глибокій зажурі, і обличчя його стало непроникним. Старий немовби сховав його від усіх, як ховають книжку, коли не хочуть читати її далі.

— А оце — найкраще з найкращих вин,— промовив отець Хосе (ніхто й не помітив, як він підійшов) і почав наливати з великого глека в кухлики.

— Ти певен, що наточив із того барила, з якого я казав? — запитав сеньйор Дієго.

— Та звісно. З другого ліворуч.

— Тоді ми можемо випити за те, щоб тутешні панотці горіли в пеклі.

— А може... чогось мене спрага мучить... то, може, дозволите мені випити трохи цього чудового вина ще перед тим, як ми дійдемо згоди щодо тосту?

— Ну певне ж, монсеньйоре. Та й усі випиймо спершу за щось інше. Скажімо, за святого отця?

— За святого отця та його задуми,— трохи підправив тост отець Кіхот.— О, це справді незрівнянне вино, сеньйоре Дієго. Мушу визнати, що нашому кооперативу в Тобосо до вас годі братися, хоча й наше вино добре. Але це вино не просто добре — воно прекрасне.

— Я помітив,— сказав сеньйор Дієго,— що ваш друг не приєднався до тосту. Та, певне ж, навіть комуністові не гріх випити за задуми святого отця?

— А ви б випили за задуми Сталіна?— запитав мер.— Задумів людини не знає ніхто, отож і пити за них не випадає. Ви думаєте, предок монсеньйора справді уособлював собою іспанське рицарство? Атож, задум його, може, й був саме такий, але всі ми обертаємо наші задуми на лихі пародії.— У голосі його бриніли туга й жаль, і отець Кіхот був неабияк здивований. Він звик бачити мера войовничим, хай би це навіть являло собою тільки вияв самозахисту,— але жаль був видимим проявом розпачу, капітуляції, а може, навіть і переміни. І отцеві Кіхоту вперше подумалось: «Де ж то вони закінчатся, ці наші мандри?»

Сеньйор Дієго сказав онукові:

— Поясни їм, хто ті мексіканці. Я думав, про них знає вся Іспанія.

— Ні, ми в Тобосо нічого про них не чули.

— Ці люди,— почав отець Хосе,— справді прибули з Мексики, але всі вони родом звідси. Виїхали з Галісії, аби врятуватися від злиднів, і таки врятувались. Хотіли нажити грошей — і таки нажили, а тепер повернулися сюди витрачати їх. Вони дають гроші місцевим священикам і думають, ніби дають на церкву. А священиків поїняла жадоба — вони деруть і з бідних, і з багатих, користуючись їхньою легковірністю. Вони ще гірші, ніж самі ті мексіканці. Може, дехто з мексіканців і справді вірить, ніби можна купити собі місце в раю. Але хто

в цьому винен? Священники ж бо знають, що це не так, а проте торгують Пресвятою Дівою. Вам треба б побачити оте свято, яке вони влаштовують сьогодні в сусідньому містечку. Тамтешній священник виставляє Пресвяту Діву на торги. Чотири мексіканці, які найбільше заплатять, дістануть право нести її у процесії.

— Не може такого бути!— вигукнув отець Кіхот.

— Поїдьте туди й побачите самі.

Отець Кіхот поставив свій кухлик на стіл і сказав:

— Треба їхати, Санчо.

— Процесія ще не почалася. Спершу допийте вино,— заспокоїв його сеньйор Дієго.

— Пробачте, сеньйоре Дієго, але я втратив смак навіть до вашого пречудового вина. Ви нагадали мені про мій обов'язок: «Поїдьте — і побачите самі».

— А що ж ви зможете вдіяти, монсеньйоре? Сам єпископ їх підтримує.

Отець Кіхот згадав, як він одного разу висловився на адресу свого єпископа, але переборов спокусу повторити ті слова тепер; зате йому аж язик свербів процитувати свого предка: «А для короля я маю під плащем велику долю».

— Дякую вам за вашу щедрю гостинність, сеньйоре Дієго,— сказав він,— але я мушу їхати. Ви зі мною, Санчо?

— Та я б волів ще попиту вина сеньйора Дієго, але не можу відпустити вас самого.

— Мабуть, за таких обставин буде краще, як я поїду на Росінанті сам, а потім повернуся сюди по вас. Ідеться-бо про честь церкви, отож вам не варто...

— Отче, ми з вами вже довгенько мандруємо разом дорогами, то не годиться нам розлучатись і тепер.

Сеньйор Дієго сказав онукові:

— Хосе, постав їм у машину два ящика найкращого вина. Я довіку не забуду, як мені випало приймати під цією смоквою, хай і недовго, нащадка великого Дон Кіхота.

2

Вони зрозуміли, що під'їжджають до містечка, коли почали випереджати дедалі більше селян, які йшли дорогою на свято. Містечко виявилось зовсім невеличким, навряд чи більшим за звичайне село, і вони ще здаля побачили на пагорбі церкву. Проїхали повз банк — *Banco Hispano-Americano*¹,— що стояв зачинений, так само як і всі крамнички.

— Такий великий банк у такому малому містечку,— зауважив мер, і майже одразу по тому вони поминули ще п'ять банків.— Мексіканські грошенята,— додав він.

— Бувають хвилини,— озвався отець Кіхот,— коли мені хочеться назвати вас *compañero*², але ще не час, не час.

— Що ви думаєте робити, отче?

— Не знаю. Я боюся, Санчо.

— Боїтеся їх?

— Ні, ні, себе боюся.

— Чому ви зупиняєтесь?

— Дайте мені мій нагрудник. Він позад вас, біля шиби. І мій комір там.

Отець Кіхот вийшов з машини і став надівати нагрудник та комір. Коло нього одразу ж зібралася купка цікавих, і він почував себе актором, що одягається в своїй убиральні перед очима друзів.

— Ми йдемо на бій, Санчо. Мені потрібен мій обладунок. Хай навіть він такий же безглуздий, як шолом Мамбріно.— Він знову сів за кермо Росінанта і сказав:— Тепер я почувуюся готовим до бою.

Перед церквою з'юрмилося чоловік із сто. Здебільшого то були бідняки,

¹ Іспансько-американський банк (*icn.*).

² Товариш (*icn.*).

що боязко розступалися, пропускаючи отця Кіхота й Санчо на кращі місця біля входу, де окремою групою стояли добре вдягнені чоловіки й жінки — певно, комерсанти чи службовці банків. Ідучи туди між бідняками, Отець Кіхот спитав одного:

— Що тут діється?

— Торги вже скінчилися, монсеньйоре. Зараз винесуть із церкви Пресвяту Діву.

А ще один докинув:

— Сьогодні вони були багатші, ніж торік. Ви б побачили, які там гроші платили!

— А почали з тисячі песет.

— Зате останній виклав сорок тисяч.

— Та ні, тридцять.

— То передостанній тридцять... Хто б міг подумати, що в Галісії є стільки грошей!

— Ну й що останній?— спитав отець Кіхот.— Що йому дісталось?

Хтось із натовпу засміявся і плюнув на землю.

— Спасіння за гріхи. Та ще й задешево.

— Не слухайте його, монсеньйоре. Він збиткує з усього святого. А той, що переважив, по справедливості здобув найкраще місце серед тих, хто понесе Пресвяту Діву. Охочих було ого скільки!

— Що означає «найкраще місце»?

— На чолі з правого боку.

— Торік,— знов озвався той насмішник,— було всього чотири носії. А цього року панотець звелів зробити більші носії, і тепер їх буде шість.

— Ті, що триматимуть іззаду, заплатили тільки по п'ятнадцять тисяч.

— Мабуть, у них гріхів менше. А на той рік, побачите, буде вже вісім носіїв.

Отець Кіхот пробрався ближче до церкви. Раптом його смикнув за рукав якийсь чоловік. Він тримав на долоні дві п'ятдесятipesетові монети.

— Монсеньйоре, чи не дасте мені сто песет одним папірцем?

— Навіщо?

— Хочу пожертвувати Пресвятій Діві.

У церкві заспівали гімн, і отець Кіхот відчув, як увесь натовп очікувально напружився.

— А що, хіба монет Пресвята Діва не бере?— спитав він.

Через плечі людей він побачив прикрашену вінцем голову, що погойдувала-ся з боку в бік, і разом з усім натовпом перехрестився. Чоловік поруч нього впустив свої монети додолу й тепер, зігнувшись, намагався намацати їх. Між головами передніх отець Кіхот угледів одного з носіїв. То був уже знайомий йому ділок у смугастій краватці. Потім натовп розступився, даючи дорогу процесії, і перед отцем Кіхотом на мить постала вся статуя.

Він не міг збагнути того, що побачив. І вразив його не звичний вигляд статуї з гіпсовим обличчям та безвиразними блакитними очима, а те, що вся вона була вбрана у папір. Якийсь чоловік відштовхнув отця Кіхота й, вимахуючи стопесетовим папірцем, подався до статуї. Носії зупинились і дали йому час пришпилити свій папірець до шат Пресвятої Диви. Та самих шат було й не видно за паперовими грішми, поначіплюваними на статую: стопесетові, тисячопесетові банкноти, одна п'ятисотфранкова, а під самим серцем Богородиці — столарова. Між отцем Кіхотом і статуєю лишався тільки священник та хмарки ладану з кадила. Отець Кіхот дивився на увінчану голову, на склянисті очі, схожі на очі мертвої і забутої жінки, якій ніхто не потурбувався навіть склепити повіки, і думав: «Невже задля цього вона бачила, як конав у муках її син? Щоб тепер збирати гроші? Щоб збагачувати якогось священника?..»

До нього долинув голос мера — отець Кіхот зовсім забув, що той стоїть поруч.

— Ходімо звідси, отче.

— Ні, Санчо.

— Не робіть дурниць.

— Ти ба, ви говорите зі мною майже так, як той, давній Санчо. Тож

і я відповів вам словами мого предка, коли він побачив велетнів, а ви казали, ніби то вітряки. «Якщо ти злякався, то їдь звідси і молися».

Отець Кіхот ступив два кроки вперед, став перед священиком, що гойдав своїм кадилом, і промовив:

— Це блюзнірство!

— Блюзнірство?— перепитав священик. Потім побачив комір отця Кіхота, ліловий нагрудник і додав: — ...монсеньйоре.

— Так. Блюзнірство. Якщо ви знаєте, що означає це слово.

— Про що ви говорите, монсеньйоре? У нас сьогодні свято. Храмове свято.

З благословення єпископа.

— Якого єпископа? Жоден єпископ не дозволив би...

Його перебив носій у строкатій краватці.

— Цей чоловік — шахрай, отче. Я вже бачив його сьогодні. Тоді на ньому не було ні коміра, ні *pechera*, і він купував вино у того безбожника Дієго.

— Ви висловили своє обурення, отче,— сказав мер.— Ходімо звідси.

— Покличте жандармів!— гукнув мексіканець до натовпу.

— Та ви... ви... — почав був отець Кіхот, але від гніву йому забракло потрібного слова.— Поставте Пресвяту Діву! Як ви смієте,— сказав він священикові,— отак убирати її в гроші? Краще б уже несли її вулицею голу!

— Приведіть же хто-небудь жандармів! — знову крикнув до натовпу той мексіканець, але видовище було надто цікаве, тож ніхто й не ворухнувся.

Якийсь вільнодумець вигукнув:

— Спитайте його, на що підуть ці гроші!

— Бога ради, ходімо, отче!

— Рушайте далі,— промовив священик до носіїв.

— Тільки через мій труп,— заявив отець Кіхот.

— Та хто ви такий? Яке ви маєте право втручатись у наше свято? Як вас звуть?

Отець Кіхот завагався. Він терпіти не міг користатись із свого титулу, що на нього, як вважав сам, не мав достатніх прав. Проте любов до жінки, чий образ підносився над ним, узяла гору над нерішучістю.

— Я монсеньйор Кіхот із Тобосо,— твердо промовив він.

— Бреше,— сказав мексіканець.

— Так чи так, а ви не маєте в цій єпархії ніяких прав.

— Як і кожний католик, я маю право боротися з блюзнірством.

— Спитайте ж його на що підуть ці гроші!— знову викрикнув з натовпу той самий голос, і хоч він видався отцеві Кіхоту надто зухвалим, одначе вибирати собі спільників людині не завжди вільно. І отець Кіхот ступив крок уперед.

— Отак! Уріжте йому! Він же всього-на-всього піп. А в нас тепер республіка.

— Кличте жандармів! Цей тип — комуніст!— То й далі репетував мексіканець.

Священик махнув кадилом між статуєю і отцем Кіхотом, так наче сподівався, що дим змусить того відступити, і кадило вдарило отця Кіхота по голові. Струминка крові поповзла в нього по скроні, обминаючи праве око.

— Отче, ходімо ж бо!— умовляв його мер.

Отець Кіхот відштовхнув священика вбік. Тоді зірвав з грудей статую стодоларову банкноту, роздерши і її, і покривало. З другого боку був пришпилений п'ятсотфранковий папірець. Цей одірвався легко, і отець Кіхот кинув його під ноги. А тоді взявся смикати стопесетові купюри, вони рвалися на клапті, і він зібгав їх у жмуток і пожбурих у натовп. Вільнодумець вигукнув «Ура!»», його підтримали ще три-чотири голоси. Мексіканець опустив долі свій край нош, і вся споруда похилилась набік, а вінець у Пресвятої Діви зсунувся, наче в п'яної, на ліве око. Уся вага перемістилася на іншого мексіканця, той не втримав нош, і Пресвята Діва загриміла на землю. Це вже скидалося на кінець якоїсь оргії. Вільнодумець на чолі купки охочих кинувся рятувати вцілілі банкноти, і між ними й носіями зчинилась бійка.

Мер схопив отця Кіхота за плече й виштовхав з натовпу. Це помітив тільки мексіканець у смугастій краватці й, перекиваючи загальний галас, загорлав:

— Злодій! Безбожник! Шахрай! — А тоді звів дух і додав: — Комуніст!

— Досить з вас на сьогодні,— сказав мер отцеві Кіхоту.
— Куди ви мене тягнете?.. Ой, перепрошу. Чогось я погано тямлю...—
Отець Кіхот торкнувся рукою голови й побачив кров.— Мене хтось ударив?
— Безкровних революцій не буває.
— Я ж зовсім не думав... — Збитий з тями отець Кіхот дав мерові одвести себе до того місця, де на них чекав Росінант.— Трохи паморочиться в голові,— сказав він.— Не знаю чому.

Мер озирнувся й побачив, що той мексіканець полишив бійку і, розмахуючи руками, щось говорить священникові.

— Хутчій залазьте в машину,— сказав мер,— треба тікати.
— Та не сюди ж. Я маю вести Росінанта.
— Ви не можете вести машину. Вас виведено з ладу.
— Але ж він не любить чужої руки.
— Моя рука йому вже не чужа. Хто, як не я, пригнав його назад у Тобосо, щоб вирятувати вас?

— Тільки не перенапружуйте його, будь ласка. Він же старенький.
— Він ще досить молоденький, щоб бігати сто кілометрів на годину.
Отець Кіхот поступився без дальших заперечень. Він знеможено відхилився на сидінні, наскільки давали змогу розміри Росінанта. Гнів завжди виснажував його, та ще дужче — думки, які приходили по тому.

— О Боже, Боже,— мовив він.— Що скаже єпископ, як дізнається?
— Напевне дізнається. Та мене куди більше турбує, що скажуть жандарми... і що зроблять.

Стрілка спідометра підійшла до ста.

— Ви ж спричинили бунт. Це найтяжчий із злочинів, які ви скоїли останнім часом. Нам треба шукати якийсь сховок,— сказав мер, а тоді додав: — Я, звісно, волів би, щоб це була Португалія, але й монастир в Осері краще, ніж нічого.

Більш як півгодини вони їхали мовчки, і аж тоді мер озвався знов:

— Ви не спите?
— Ні.
— Чогось ви такий мовчазний, це на вас не схоже.
— Мене мучить один неспростовний прояв закону природи. Дуже хочеться полегшитись.

— А ще півгодини не потерпите? Ми б якраз доїхали до монастиря.

— Боюся, що ні.

Мер знехотя зупинив Росінанта край поля, де стояло щось подібне до стародавнього кельтського хреста. Поки отець Кіхот полегшувався, мер намагався прочитати майже стертий часом напис на хресті.

— Отак воно краще. Тепер я знову можу говорити,— сказав отець Кіхот, повернувшись до машини.

— Дуже дивно,— мовив мер.— Ви помітили в полі отой старий хрест?

— Еге ж.

— То він не такий уже старий, як здається. На ньому дата — тисяча дев'ятсот двадцять восьмий рік, і поставлено його на пам'ять про якогось шкільного інспектора. Але чому тут? І чому пам'яті шкільного інспектора?

— Може, він тут загинув. Скажімо, в автомобільній катастрофі.

— А може, й від рук жандармів,— додав мер і позирнув у дзеркало заднього огляду.

Але дорога позад них була безлюдна.

Розділ четвертий

ЯК МОНСЕНЬЙОР КІХОТ ВОЗЗ'ЄДНАВСЯ ЗІ СВОЇМ ПРЕДКОМ

1

Величезна сіра споруда Осерського монастиря майже самотньо простягалась в одному з видолинків між Галісійськими пагорбами. А те, що звалось власне Осера, являло собою лише невеличку крамницю та бар біля самого входу до монастирської садиби. Різьблений кам'яний фасад, зведений у шістнадцятому столітті, приховував будівлі дванадцятого століття: величні, метрів із

двадцять завширшки, сходи, якими міг би піднятися пліч-о-пліч цілий загін, вели до галереї навколо головного двору, де над аркадами містилися кімнати для гостей. Протягом дня тут можна було почути хіба що стукіт молотків — то з півдесятка робітників силкувалися бодай подекуди підновити будівлі, що за сім століть чимало потерпіли від руйнівної дії часу. Вряди-годи промайне постать у білому одінні, вочевидь поспішаючи в якійсь поважній справі, а в темних закутках непорушно застигли дерев'яні статуї пап і рицарів, чий орден заснував цей монастир. Коли сутеніло, вони немовби оживали, як ото оживають у пам'яті сумні спомини. І мимоволі виникало враження, ніби ти потрапив на якийсь давно покинутий острів, що його лише недавно запосіла купка шукачів пригод і тепер намагається побудувати свій дім на руїнах колишньої цивілізації.

Двері церкви, що виходили на невеличкий майдан перед монастирем, звичайно стояли зачинені — їх відчиняли тільки в години, призначені для загального відвідування, а також на час недільної меси; що ж до самих ченців, то вони мали свої сходи, що вели з галереї, де кімнати для гостей, униз до великого, як у соборі, нефа. І тільки в години загального доступу чи коли приїздили гості, серед цього древнього каміння звучали людські голоси, так наче прибув прогулянковий катер і висадив на берег групу туристів.

Отець Леопольдо чудово розумів, що зготував для гостя препоганий обід. Він не тішив себе ілюзіями щодо своїх куховарських здібностей, але його брати-трапісти були звичні й до гіршого, та й, власне, не мали причин нарікати, бо кожен з них, коли наставала черга, мусив братися до цього діла, і в кого виходило краще, а в кого й гірше. І все ж таки більшість гостей напевне звикли до ліпшого столу, тож отець Леопольдо, згадуючи, який обід він подав того дня, почував себе геть нещасним, тим більше, що справді шанував єдиного на той час монастирського гостя — професора іспаністики Пілбійма з американського університету Нотр-Дам. А професор, судячи з прибраних зі столу тарілок, з'їв заледве дві ложки супу, та й рибу лишив майже незайману. Коли ті тарілки принесли назад до кухні, брат мирянин¹, що допомагав готувати обід, промовисто звів брови й підморгнув отцеві Леопольдо. Там, де дано обітницю мовчання, на мигах можна сказати те саме, що й словами, а в монастирі ні з кого не брали обітниці відмовитись від будь-якого спілкування між собою, за винятком словесного.

Отець Леопольдо був радий, коли нарешті зміг залишити кухню і податися до бібліотеки. Він сподівався знайти там професора й перепросити за невдатний обід. З гістьми розмовляти дозволялось, і отець Леопольдо був певен, що професор Пілбійм зрозуміє і пробачить його неухважливість, наслідком якої і стали пересолені страви. А замислився він тоді в кухні, як це часто з ним бувало, про Декарта. Присутність у монастирі професора Пілбійма, який уже вдруге завітав до Осери, вибила отця Леопольдо з одноманітної колії повсякдення і вкинула в неспокійну царину, в світ інтелектуальних роздумів. Професор Пілбійм був чи не найбільшим сучасним авторитетом з життя та діяльності Ігнатія Лойоли, а будь-яка інтелектуальна розмова, хай навіть і на таку малопривабливу тему, як життя єзуїтського святого, була для отця Леопольдо наче пожива для зголоднілого. Ця обставина мала й свій небезпечний бік. У монастирі нерідко гостювали вельми побожні молоді люди, що забрали собі в голову, ніби їхнє покликання — жити життям трапістів. Вони завжди драгували отця Леопольдо своїм неучтвом і перебільшеним схилянням перед тією великою жертвою, яку він нібито приніс, давши обітницю мовчання. Ними рухало романтичне прагнення покласти на вівтар і свої життя. А він прийшов сюди тільки задля того, щоб знайти бодай хиткий душевний спокій.

Професора в бібліотеці не було, тож отець Леопольдо сів і знову задумався про Декарта. Саме Декарт привів його від скептицизму до релігії, майже так само, як свого часу привів у лоно церкви шведську королеву. Декарт, певна річ, ніколи не пересолив би суп і не пересмажив рибу. Декарт був людина практичної вдачі: майстрував окуляри, щоб допомогти людям, які втрачали зір, придумав для калік крісло на колесах. Замолоду отець Леопольдо і в гадці не мав стати

¹ Член релігійного товариства при монастирі, що не належить до ордену як такого й має право жити своїм домом і одружуватись.

священником. Він прикипів душою до Декарта, зовсім не підозрюючи, куди це може його завести. У пошуках абсолютної істини він, за прикладом учителя, брав усе під сумнів і кінець кінцем, як і Декарт, прийшов до того, що здавалось йому найближчим до істини. Але тоді ж таки він зробив стрибок, куди більший, ніж Декарт,— стрибок у безмовний світ Осери. Він не почував себе нещасним у монастирі — хіба тільки сьогодні, через оті суп і рибу,— та все ж радів нагоді поговорити з розумною людиною, хай навіть про святого Ігнатія, а не про Декарта.

Професора Пілбійма все не було, і отець Леопольдо пройшов галереєю й спустився до великої церкви, де на той час не мало бути нікого, бо надвірні двері стояли зачинені. У години, коли до церкви не пускали туристів, навіть у неділю, там здебільшого було безлюдно, так що отець Леопольдо почував себе в ній наче в рідному домі, куди не вільно заходити чужим. Там він міг помолитись як собі хотів і часто молився за Декарта, а іноді навіть і самому Декартові.

У церкві панував присмерк, і, ввійшовши туди крізь монастирські двері, отець Леопольдо в першу мить не впізнав, хто то стоїть віддалік, розглядаючи на стіні досить кумедне зображення голого чоловіка серед тернику. Потім невідомий заговорив з американським акцентом — то був професор Пілбійм.

— Я знаю, ви не дуже шануєте святого Ігнатія,— сказав він,— але принаймні погодьтеся, що він був добрим воїном, а добрий воїн мав би знайти раціональніші способи заподіяти собі страждання, ніж кидатися в терни.

Отець Леопольдо облишив думку помолитись на самоті, та й, у кожному разі, нагода поговорити вабила його більше.

— Я не певен,— сказав він,— що святий Ігнатій надто переймався проблемою раціонального. І воїн може бути великим романтиком. Тим-то, гадаю, він і став національним героєм. Усі іспанці — романтики, отож ми й приймаємо часом вітряки за велетнів.

— Вітряки?

— Ви ж знаєте, що один з наших видатних сучасних філософів порівняв святого Ігнатія з Дон Кіхотом. Вони мали багато спільного.

— Я не перечитував Сервантеса від дитячих літ. Він здається мені надто великим фантазером. Я не маю часу на вигадки, мене цікавлять факти. Якби пощастило розкопати бодай один невідомий досі документ про святого Ігнатія, я помер би щасливою людиною.

— Факт і вигадка — їх не завжди легко розрізнити. І ви як католик...

— Боюся, отче, що католик я переважно на папері. Просто не завдав собі клопоту поміняти ярлика, з яким з'явився на світ. Ну й, звісно, моє католицтво допомагає мені в дослідженнях, відчиняючи переді мною потрібні двері. А от ви, отче Леопольдо, вивчаєте Декарта. Як я розумію, це навряд чи відчиняє перед вами багато дверей. Що привело вас у цей монастир?

— Гадаю, Декарт привів мене до того, до чого прийшов і сам,— до віри. Що ж до факту чи вигадки, то, зрештою, між ними годі провести чітку грань — доводиться просто вибирати.

— Але стати трапістом...

— Я думаю, професоре, ви знаєте, що коли маєш стрибати, безпечніше стрибнути в глибоку воду.

— І вас ніколи не бере жаль?..

— Професоре, завжди є чимало такого, за чим можна жаліти. Жалі — невід'ємна частина нашого життя. Від них не сховаєшся навіть у монастирі дванадцятого століття. А ви можете уникнути їх у своєму університеті?

— Ні, але я давно вже розважив, що я не з тих, хто стрибає.

То були необачні слова, бо в цю ж мить професор аж підскочив від лункого виляску, що розлігся надворі, потім пролунали ще два такі самі виляски, а за ними — тріск.

— Шина лопнула!— вигукнув професор.— Боюся, там сталась аварія.

— То не шина,— сказав отець Леопольдо.— То були постріли.— І кинувся до сходів нагору, гукнувши через плече: — Ті двері замкнені! Йдіть за мною!

Він швидко, як тільки давало змогу довге одіння, пробіг галереєю, де були кімнати для гостей, і, насилу зводячи дух, вискочив на горішню площадку великих парадних сходів. Професор не відставав від нього.

— Знайдіть отця Енріке. Хай відчинить надвірні двері церкви. Якщо там хтось потерпів, ми не втягнемо його цими сходами.

Отець Франціско, що торгував у крамничці біля входу, покинув свої сувенірні листівки, чотки та пляшечки з лікером і вибіг надвір. Вигляд він мав наполоханий і, щоб не порушити обітниці мовчання, тільки старанно махав рукою, показуючи на двері церкви.

Під церквою, ввігнавшись у її стіну, стояв невеличкий «сеат». А із джипа, що рвучко загальмував поряд, вискочили два жандарми і з револьверами наготові сторожко рушили до тієї машини. Якийсь чоловік із закривавленим обличчям марно силкувався відчинити дверці «сеата» зсередини. Він сердито гукнув до жандармів:

— Ідіть же допоможіть, ви, вбивці! Ми не маємо зброї.

— Вас поранено?— спитав отець Леопольдо.

— Та певне, що поранено. Але це пусте. Здається, вони вбили мого друга.

Жандарми сховали револьвери. Один з них сказав:

— Ми ж стріляли по шинах...

А другий пояснив:

— Нам дали наказ. Цих людей розшукують за підбурювання до бунту.

Отець Леопольдо крізь розбиту вітрову шибу поглянув на пасажира і вигукнув:

— Та це ж священик!— А ще за мить:— Монсеньйор!

— Атож, монсеньйор,— сердито підтвердив поранений незнайомиць,— і коли б монсеньйорові не прикрутило дорогою відлоти, ми б досі були вже в безпеці у вашому монастирі.

Жандарми нарешті спромоглися виламати дверці з боку пасажира.

— Він живий,— сказав один з них.

— Ні. Завдяки вам.

— Ви обидва заарештовані. Сідайте в джип, а ми витягнемо вашого приятеля.

Двері церкви розчахнулись, і з них вийшов професор Пілбійм.

Отець Леопольдо сказав:

— Вони обидва поранені. Не можна забирати їх у такому стані.

— Їх розшукують за підбурювання до бунту і крадіжку грошей.

— Дурниці. Цей чоловік у машині — монсеньйор. Монсеньйори не крадуть грошей. Як звуть вашого друга?— звернувся отець Леопольдо до незнайомця.

— Монсеньйор Кіхот.

— Кіхот? Не може бути,— сказав професор Пілбійм.

— Монсеньйор Кіхот із Тобосо. Нащадок самого великого Дон Кіхота.

— Дон Кіхот не мав нащадків. Та й не міг мати. Це ж вигаданий персонаж.

— Ось вам знову, професоре, факт і вигадка. Спробуйте їх розрізнити,— зауважив отець Леопольдо.

Тим часом жандарми вже витягли отця Кіхота з понівеченої машини й поклали на землю. Він намагався щось сказати. Його супутник нахилився до нього.

— Якщо він помре,— мовив він до жандармів,— я подбаю, щоб ви за це поплатились, Богом присягаюся.

Один із жандармів начебто зніяковів, але другий різко запитав:

— Як ваше прізвище?

— Санкас, Енріке, але *монсеньйор*,— він так перекотив «р», наче вибив дріб на барабані,— воліє називати мене Санчо.

— Хто ви такий?

— Колишній мер Тобосо.

— Ваші документи!

— З великою охотою, якщо ви знайдете їх серед цього брукхту.

— Сеньйоре Санкас,— озвався отець Леопольдо,— ви можете розібрати, що хоче сказати монсеньйор Кіхот?

— Він питає, чи цілий Росінант.

— Росінант?!— вигукнув професор Пілбійм.— Та то ж був кінь!

— Він питає про машину. А я не маю духу сказати йому правду. Це був би для нього надто тяжкий удар.

— Професоре, зробіть ласку, зателефонуйте до Оренса й викличте лікаря.
Отець Франціско знає номер.

Грубий жандарм сказав:

— Про лікаря ми самі подбаємо. Ми й веземо їх до Оренса.

— У такому стані їх везти не можна. Я це забороняю.

— Ми викличемо «швидко допомогу».

— Викликайте, коли хочете, але вашій «швидкій» доведеться довго чекати, бо ці двоє залишаться тут, у монастирі, аж поки лікар дозволить їм їхати. Я переговорю з єпископом в Оренси і певен, що він скаже своє слово вашому начальникові. І не смійте тицяти на мене своїм револьвером.

— Ми самі поїдемо й доповімо,— сказав другий жандарм.

Тим часом повернувся професор Пілбійм, з ним прийшов один із монастирських ченців. Вони принесли матрац. Професор сказав:

— Отець Франціско сам телефонує. А оце буде замість нош.

Отця Кіхота не без зусиль переклали на матрац і вчотирьох понесли до церкви, а там і далі великим нефом. Він щось тихо бурмотів — може, молитви, а може, й прокльони. А коли дійшли до вітваря і повернули до сходів, він спробував перехреститись, але не здужав докінчити хреста й знову знепритомнів. Сходами піднімалися на превелику силу і нагорі мусили зупинитись, аби звести дух.

Професор Пілбійм сказав:

— Кіхот — прізвище не іспанське. Сам Сервантес казав, що насправді його героя найімовірніше звали Кехана, та й жив він не в Тобосо.

— І монсеньйор родом не звідти,— відказав мер.

— А де він народився?

Мер процитував:

— «В одному ламанцькому селі, назви якого я не маю бажання наводити».

— Та й уся ця історія нісенітна. І Росінант...

Отець Леопольдо сказав:

— Спершу занесемо його до третьої гостьової кімнати й покладемо в ліжку, а тоді вже будемо сперечатися про труднощі розрізнення факту й вигадки.

Отець Кіхот розплющив очі.

— Де це я? — спитав він. — Мені здалося... здалося... я був у церкві.

— Були, монсеньйоре. В осерській церкві. А тепер ми несемо вас до гостьової кімнати, і ви трохи поспите в затишку, поки приїде лікар.

— Знову лікар... Боже ж ти мій, невже я такий недужий?..

— Трохи спочинете, і все буде гаразд.

— Я думав... у церкві... а потім якісь сходи... Я думав... мені б тільки відправити месу...

— Може, завтра... коли відпочинете.

— Так давно не правив... нездужав... мандрував...

— Не хвилюйтеся, монсеньйоре... Може, завтра...

Отця Кіхота без пригод занесли до приділеної йому кімнати, а невдовзі по тому приїхав лікар з Оренса й сказав, що, на його думку, нічого серйозного немає — тільки шок і невелика рана на лобі від скалок розбитої вітрової шиби. Звісно, у його віці... Завтра, сказав лікар, він зробить ретельніший огляд. Можливо, потрібен буде рентген. А тим часом — цілковитий спокій.

Куди більшої уваги потребував мер, і то не тільки медичної, бо коли лікар зробив своє діло, наклавши п'ять чи шість швів, з Оренса зателефонував начальник жандармерії. Жандарми зв'язалися по телефону з Ламанчею, щоб перевірити особу отця Кіхота, і тамтешній єпископ сказав, що він справді монсеньйор (з якогось дивного недогляду святого отця), але через психічний розлад не може відповідати за свої вчинки. Що ж до його супутника, то з ним справа інша. Він таки був мером у Тобосо, але на минулих виборах зазнав поразки, до того ж це запеклий комуніст.

На щастя, на той дзвінок відповів отець Леопольдо. І він сказав:

— В Осері нікого не обходять політичні погляди людей. Він залишиться тут доти, доки одужає і зможе їхати.

Лікар дав отцю Кіхотові заспокійливе. Хворий заснув глибоким сном і прокинувся аж о першій годині ночі. Прокинувся — і не міг збагнути, де він. Спробував покликати: «Тересо!» — але ніхто не озвався. Звідкись долинали голоси — чоловічі голоси,— і йому спало на думку, що то отець Еррера і єпископ розмовляють про нього у вітальні. Отець Кіхот вибрався з-під укривал, встав, але ноги підігнулись, і він знов опустився на ліжко, а тоді, вже вимогливіше, гукнув Тересу.

До кімнати ввійшов мер, за ним отець Леопольдо. Професор Пілбійм лишився за порогом і спостерігав крізь відчинені двері.

— У вас щось болить, монсеньйоре? — спитав отець Леопольдо.

— Будь ласка, не називайте мене монсеньйором, докторе Гальван. Я ж тепер не можу навіть месу правити. Єпископ заборонив. Він би залюбки спалив і мої книги.

— Які книги?

— Мої улюблені. Святого Франціска Сальського, святого Августіна, сеньйориту Мартен із Лізйо. Думаю, він не довірить мені навіть святого апостола Іоана. — Отець Кіхот торкнувся рукою пов'язки на голові. — Я радий, що повернувся до Тобосо. Але боюся, саме в цю мить отець Еррера палить надворі мої книги.

— Заспокойтесь... отче... Ще день-два, і ви знову станете самим собою. А поки що треба полежати тихенько.

— Мені важко лежати тихенько, докторе. Стільки всякого в голові... і все поривається назовні... На вас білий халат... ви не збираєтесь мене різати, ні?

— Та ні ж бо, ні,— запевнив його отець Леопольдо. — Я тільки дам вам таблетку, щоб ви заснули.

— А, Санчо, і ви тут? Радий вас бачити. Ви таки доїхали додому. А як там Росінант?

— Дуже стомився. Відпочиває тепер у гаражі.

— Які ж ми з ним обидва старі. Я теж стомився.

Отець Кіхот без заперечень проковтнув таблетку і майже в ту ж мить заснув.

— Я посиджу біля нього,— сказав Санчо.

— І я з вами,— зголосився отець Леопольдо. — Однаково не засну після всього цього клопоту.

— Ну, а я піду ляжу на часинку,— сказав професор Пілбійм. — Ви знаєте, котра моя кімната. В разі чого збудите.

Десь близько третьої ранку отець Кіхот раптом заговорив, і обидва доглядальники прочнулися від неглибокого сну. Він промовив:

— Ваша превелебносте, може, ягня й здатне вмиротворити слона, але прошу вас, згадайте у своїх молитвах і про кіз.

— Це він уві сні чи марить? — спитав отець Леопольдо.

— Щось я ніби пригадую... — відказав Санчо.

— Ви не маєте права палити мої книги, ваша превелебносте. Благаю вас, хай смерть від меча, не від уколів шпилькою... — Якусь хвилю отець Кіхот мовчав, потім промовив: — Пускати вітри можна й музикально.

— Боюся,— прошепотів отець Леопольдо,— що він у далеко гіршому стані, ніж сказав нам лікар.

— Мамбріно... — почувлося з ліжка. — Шолом Мамбріно... Дайте його сюди.

— Що то за шолом Мамбріно?

Санчо пояснив:

— Так називався циркульницький тазок, якого надівав на голову Дон Кіхот. Його предок, як він вважає.

— Професорові, я бачу, все це здається нісенітним.

— Нашому єпископові теж, та й я схильний думати, що так воно і є.

— Каюсь і благаю прощення за оту півлітрівку. Це мій тяжкий гріх проти Святого Духа.

— Про що це він?

— Надто довго було б пояснювати.

— Людина багато чого навчилася в тварин. Від лелек перейняла ідею клізми, від слонів — статеву здержливість, від коня — вірність...

— Це начебто із святого Франціска Сальського,— прошепотів отець Леопольдо.

— Ні. Гадаю, із Сервантеса,— виправив його професор Пілбійм, який щойно ввійшов до кімнати.

На якусь хвилю запала тиша.

— Знову заснув,— прошепотів отець Леопольдо. — Може, як прокинеться, стане трохи спокійніший.

— Коли він мовчить, це не завжди означає, що він спокійний,— сказав Санчо. — Часом його мовчанка свідчить про душевні муки.

Проте голос, що знову долинув з ліжка, був гучний і впевнений.

— Я не пропоную вам стати правителем, Санчо. Я пропоную вам царство.

— Заговоріть до нього,— порадив отець Леопольдо.

— Царство? — перепитав Санчо.

— Ходімо зі мною, і ви посядете царство.

— Я ніколи вас не покину, отче. Ми ж так довго мандруємо разом.

— У цьому підсакуванні й полягає любов. — Раптом отець Кіхот сів на ліжку й відкинув укривала. — Ви засудили мене, ваша превелебносте, заборонили правити месу, навіть у самотині. Це ганебний вирок. Я ж бо ні в чому не винен. І я повторюю вам у вічі ті слова, що їх сказав тоді докторові Гальвану: «Дери його в сутану, того єпископа!» — Він спустив ноги на підлогу, похитнувся, а тоді твердо став на рівні. — У цьому підсакуванні,— повторив він,— і полягає любов.

Він підійшов до дверей і якусь хвилю навіпамацки шукав ручку. Потім обернувся і поглянув кудись крізь них трьох, так наче вони були скляні.

— Нема повітряних кульок,— промовив він з глибоким сумом у голосі. — Нема повітряних кульок...

— Ідіть за ним,— сказав отець Леопольдо мерові.

— А може, збудити його?

— Ні. Це небезпечно. Хай переживе свій сон до кінця.

Отець Кіхот повільно й обережно вийшов на галерею і рушив був до парадних сходів, та, певно, невиразний спомин про те, як його несли з церкви, змусив його спинитись. Він звернувся до одної з розфарбованих дерев'яних фігур — чи то папи, чи рицаря — і цілком свідомо запитав:

— Сюди йти до вашої церкви?

І, здавалося, дістав відповідь, бо повернув назад і, без жодного слова поминувши Санчо, подався просто до внутрішніх сходів. Санчо, отець Леопольдо і професор Пілбійм, скрадаючись, щоб не наполохати його, пішли вслід.

— А що, як він упаде зі сходів? — прошепотів мер.

— Збудити його ще небезпечніше.

Отець Кіхот привів їх у сутінь великої церкви, яку освітлював тільки щербатий місяць, пробиваючись крізь східне вікно. Він упевнено підійшов до віттаря й почав проказувати давню латинську месу, але то була якась дивна, обкарнана її версія. Почав він одразу зі слів хору:

— *Et introibo ad altare Dei, qui laetificat juventutem meam*¹.

— Він усвідомлює, що робить? — пошепки спитав професор Пілбійм.

— Це знає тільки Бог,— відповів отець Леопольдо.

Тим часом отець Кіхот швидко правив далі — пропустив послання апостолів, пропустив Євангеліє, так наче поспішав дістатися до моменту освячення дарів. «Боїться, щоб йому не перешкодив єпископ? — подумав мер. — Чи жандарми?» Навіть довгий перелік святих, від Петра до Даміана, пропустив.

— Коли побачить, що немає дискаса й чаші, він напевне прокинеться,— сказав отець Леопольдо.

Мер ступив кілька кроків до віттаря. Він боявся, що в мить пробудження отець Кіхот може впасти, і хотів бути поруч, щоб підхопити його.

¹ І підходжу до віттаря Божого, що був мені розрадою в моїй юності (лат.).

— ...Хто за день перед тим, як Він прийняв муки, розломив хліб... — Отець Кіхот начебто не помічав, що на вівтарі немає ні гостії, ні дискоса. Він підніс догори порожні руки. — *Hoc est enim corpus meum*¹. — А потім, і раз у раз спинившись і не затнувшись, проказав слова меси аж до освячення уявного вина в уявній чаші.

Коли дійшло до освячення, отець Леопольдо і професор звично вклякли на коліна. Мер і далі стояв: хотів бути напоготові, якщо отець Кіхот заточиться.

— *Hoc est enim calix sanguinis mei*². — Порожні руки, здавалось, виліпили з повітря чашу.

— Що це? Сон! Маячіння? Потьмарення розуму? — прошепотів професор Пілбійм.

Мер ще на кілька кроків підступив до вівтаря. Він боявся урвати отця Кіхота. Поки той проказував латинські слова, він принаймні почувався щасливим у своєму сні.

За довгі роки, що минули від днів його юності в Саламанці, мер майже забув цю месу. Пам'ять зберегла лиш окремі ключові місця, які і в ті далекі часи знаходили відгук у його душі. Та й отець Кіхот начебто страждав на такі самі прогалини в пам'яті: як видно, багато років він проказував цю завчену колись месу майже механічно, і тепер йому пригадувалися тільки ті слова, які, мов нічники дитинства, освітлювали темну кімнату його звички.

Так він пригадав *Pater noster*, а потім пам'ять його перескочила на *Agnus Dei*³.

— *Agnus Dei qui tollis peccata mundi*⁴... — Він замовк і покрутив головою.

На мить мерові здалося, що отець Кіхот прокидається від свого сну. А той зовсім тихо, так що його почув тільки мер, прошепотів:

— Агнец Божий... але ж кози, кози... — І відтак перейшов просто до молитви римського центуріона: — Господи, я не гідний того, щоб Ти вступив під покрівлю мою... скажи одне слово, і душа моя зцілиться...

Наближалася хвилина причащення.

— Ну, тепер уже, коли побачить, що причащатись нічим, неодмінно прочнеться,— зауважив професор.

— Хто знає,— відказав отець Леопольдо. А тоді додав: — І хто знає, чи прочнеться взагалі.

Кілька секунд отець Кіхот мовчав. Він стояв перед вівтарем і злегка похитувався. Мер ступив ще крок уперед, наготувавшись підхопити його, але отець Кіхот озвався знову.

— *Corpus Domini nostri*⁵,— промовив він і, без тіні вагання взявши з невидимого дискоса невидиму гостію, поклав це ніщо собі на язик. Потім підняв невидиму чашу й нібито відпив з неї. Мер побачив, як сіпнувся в нього борлак, коли він проковтнув уявне вино.

Аж тепер отець Кіхот начебто усвідомив, що він у церкві не сам. Він зачудовано роззирнувся навколо. Як видно, шукав очима людей, що прийшли до причастя. Помітивши мера, який стояв за два-три кроки від нього, він узяв двома пальцями неіснуючу гостію, злегка спохмурнів, неначе його щось бентежило, а потім усміхнувся.

— *Compañero*,— мовив він,— стань на коліна, *compañero*. — А тоді, тримаючи перед себе «гостію», ступив три кроки вперед.

Мер укляк на коліна. «Все зроблю,— подумав він,— аби тільки він мав спокій. Все, що завгодно». Пальці отця Кіхота подалися ще ближче до його обличчя. Мер розтулив рота й відчув їх на своєму язиці замість облатки.

— У цьому підскакуванні... — мовив отець Кіхот. — У цьому підскакуванні... — І раптом ноги йому підітнулися. Мер ледве встиг підхопити його і обережно опустив долі.

¹ Се є тіло моє (лат.).

² Се є чаша крові моєї (лат.).

³ Отче наш... Агнец Божий (лат.).

⁴ Агнец Божий, що бере на себе гріхи світу (лат.).

⁵ Тіло Господа нашого (лат.).

— *Compãnero*,— і собі сказав мер,— це я, Санчо. — А потім знов і знов марно мацав йому пульс, сподіваючись відчутти, що серце отця Кіхота не перестало битися.

4

Перестарілий отець-розпорядник Феліпе, до чиїх обов'язків належало приймати гостей, сказав мерові, що отця Леопольдо він найімовірніше зможе знайти в бібліотеці. Була саме година, призначена для відвідувачів, і отець Феліпе вів безладну групу туристів по відкритих для загального огляду приміщеннях монастиря. Переважали в групі літні дами, що шанобливо дослухалися до кожного слова провідника; кілька чоловіків усім своїм знудженим виглядом показували, що прийшли сюди, аби тільки догодити своїм дружинам; а три юнаки, яким раз у раз доводилося нагадувати, що тут не можна курити, були видимо засмучені, бо двійко гарненьких дівчат із групи не звертали на них і найменшої уваги. Здавалося, дівчат анітрохи не вабили їхні чоловічі чари, зате дух безшлюбної самотності й глибока тиша, що панували в цих стародавніх стінах, збуджували їх, наче пікантні парфуми, і вони, мов заворожені, дивилися на табличку *Claustura*¹, яка раптом зупинила їх, неначе заборонний дорожній знак,— дивилися так, ніби за тими дверима було приховано набагато цікавіші й непристойніші таємниці, ніж усе, що могли запропонувати їм ці три супутники.

Один з юнаків шарпнув ручку дверей, але було замкнено. Щоб привернути до себе увагу, він гукнув:

— Слухайте, отче, а там що?

— Там спить один наш гість, ніяк не прокинеться.

«Спить вічним сном і вже ніколи не прокинеться»,— подумав мер. То була кімната, де лежало тіло отця Кіхота. Мер постояв, проводжаючи очима групу туристів, що потяглася далі довгою галереєю, де були кімнати для гостей, а тоді повернув до бібліотеки. Там він застав професора й отця Леопольдо, які походили сюди-туди й розмовляли.

— Знову ж таки — факт і вигадка,— говорив отець Леопольдо. — Ніхто не може провести між ними чіткої грані.

Мер втрутився в їхню розмову.

— Отче, я прийшов попрощатися.

— Ви можете побути тут ще якийсь час.

— Як я розумію, тіло отця Кіхота повезуть сьогодні до Тобосо. А мені, мабуть, краще податися до Португалії, я маю там друзів. Ви дозволите мені зателефонувати звідси? Я хочу викликати таксі, щоб доїхати до Оренсе, а там візьму напрокат машину.

Професор сказав:

— Я вас одвезу. Мені самому треба до Оренсе.

— Ви не хочете бути на похороні отця Кіхота? — спитав мера отець Леопольдо.

— Те, що роблять з тілом, не так уже й важить, хіба ні?

— Цілком християнська думка,— сказав отець Леопольдо.

— Крім того,— додав мер,— моя присутність напевне обурить єпископа, він же неодмінно приїде, якщо похорон буде в Тобосо.

— Атож, єпископа... Він уже дзвонив сьогодні зранку. Звелів суворо застерегти отця-ігумена, що отцеві Кіхоту заборонено правити месою, навіть для самого себе. Я повідомив його про нещасливі обставини, які не залишають сумніву, що його волю буде взято до уваги... цебто на майбутнє.

— А він на це що?

— Нічого, але мені почулося, ніби зітхнув з полегкістю.

— Чому ви сказали «на майбутнє»? Те, що ми бачили вночі, навряд чи можна назвати месою,— озвався професор Пілбійм.

¹ Зачинено (лат.). Тут — вхід заборонено.

— Ви певні цього? — питає отець Леопольдо.
— Та звісно. Освячення ж не було.
— Знов-таки, ви певні?
— Звісно, що певен. Не було ні вина. ні гостії.
— Гадаю, Декарт сказав би обережніше: що *не бачив* ні хліба, ні вина.

— Але ж ви так само, як і я, знаєте, що ні хліба, ні вина *не було*.
— Я знаю так само, як і ви,— цебто так само мало,— атож, згоден. Але було очевидно, що сам отець Кіхот вірив у реальність і хліба, і вина. То хто мав рацію?

— Ми.
— Судити про це логічно дуже важко, професоре. Таки дуже важко.
— Ви хочете сказати,— спитав мер,— що, можливо, я справді причастився?

— Звісно, що причастились — у *його уяві*. А для вас це багато важить?

— Для мене — ні. Але боюся, що з погляду вашої церкви я аж ніяк не гідний причастя. Я комуніст. Людина, що не ходила на сповідь років тридцять, а то й більше. Ну, а скільки я накоїв усякого за ці тридцять років... Та, гадаю, деталі вам ні до чого.

— А може, монсеньйор Кіхот знав стан вашого духу краще, ніж ви самі. Ви ж були друзями, разом подорожували. Він сам заохочував вас прийняти гостію. Я виразно чув, як він сказав: «Стань на коліна, *compañero*».

— Та не було ж гостії,— уже вкрай роздратовано правив своєї професор,— хоч би що там сказав Декарт. Ви сперечаєтесь, аби тільки сперечатися. Ви хибно тлумачите Декарта.

— А ви вважаєте, що важче перетворити повітря на вино, ніж вино на кров? Чи можемо ми, з нашими обмеженими чуттями, розв'язати це питання? Ми стоїмо перед неосяжною таємницею.

— Я все-таки волю думати, що гостії не було,— сказав мер.

— Чому?

— Тому що замолоду я почасти вірив у Бога і трохи тієї сліпої віри збереглося й досі. А я боюся містики, та й надто старий, щоб міняти свої плани. Отож віддаю перевагу Марксові перед містикою, отче.

— Ви були добрим другом, і людина ви добра. Вам не потрібне моє благословення, а проте доведеться прийняти його. Такий уже в нас звичай — як ото посилати вітальні листівки на Різдво.

Поки професор збирався в дорогу, мер купив у отця Феліпе пляшечку лікеру та дві сувенірні листівки, тому що трапісти відмовились узяти в нього гроші за ночівлю і навіть за виклик лікаря. Він не хотів нічого нікому завдячувати, бо вдячність — це однаково що наручники, від яких може звільнити тільки той, хто надів їх на тебе. А він хотів уважати себе вільним, хоча й невиразно відчував, що десь дорогою з Тобосо втратив свою волю. «Людїні властиво сумніватися»,— сказав йому отець Кіхот, але засумніватися, подумав тепер мер, означає втратити волю діяти. Коли сумніваєшся, починаєш вагатись між тією чи тією дією. Але ж не сумніви привели Ньютона до відкриття закону тяжіння, а Маркса — до визначення майбуття капіталізму.

Мер пішов поглянути на знівченого Росінанта. Його потішила думка, що отець Кіхот не побачив свого вірного товариша в такому стані: розбитого об стіну церкви, з гострими скалками вітрової шиби, одні дверці виламані й теліпаються на завісах, другі ввігнуті всередину, шини сіли, прострелені кулями жандармів,— Росінант не мав майбутнього, як не мав його тепер і отець Кіхот. Вони сконали за кілька годин один після одного — потрощений метал і розірваний мозок. І мер з якоюсь лютою впертістю обстоював цю подібність, силкуючись переконати самого себе, що людська істота — та сама машина. Але ж отець Кіхот любив свого Росінанта.

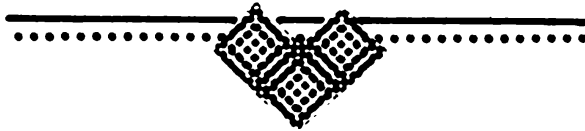
Пролунав сигнал, і мер, відвернувшись від Росінанта, пішов до машини професора Пілбїйма. Коли він сів поруч, професор сказав:

— У отця Леопольдо якесь спотворене розуміння Декарта. Мабуть, в отій мовчанці, на яку вони себе прирекли, народжуються химерні погляди, наче гриби в темному льосі.

— Атож. Можливо.

Мер більш не озивався, аж поки приїхали до Оренсе,— в його мозку виникла цілком несподівана для нього думка. Чому ненависть до людини — навіть до такої, як Фрэнко,— помирає разом із смертю тієї людини, а от любов... любов, яку він сам колись почав відчувати до отця Кіхота, здавалося, жила далі й зростала, дарма що вони розлучилися навіки й між ними навіки запала мовчанка. То як же довго може тривати ця його любов? — майже злякано запитував він себе. І до чого вона приведе?

Митрофанов Володимир Іванович (нар. 1929 р.) — перекладач, член Спілки письменників України. У творчому доробку — кілька десятків перекладених творів, переважно англійських; зокрема, книжки Т. Майн Ріда, Г. Бічер-Стоу, Марка Твена, Е. Хемінгуей, Е. Колдуелла, А. Бессі, Т. Капоте, Р.-П. Уоррена, Р. Бредбері, С. Кінга, Н. Льюїса, Г. Гріна та ін. Працює в редакції журналу «Всесвіт» редактором відділу літератур Західної Європи й Америки.

Панорама

ЮВІЛЕЙ ЯРА СЛАВУТИЧА

Виповнилося 75 років відомому на Заході українському поетові і громадському діячеві, професору Альбертського університету (Канада) Яру Славутичу.

Яр Славутич (до 1942 року — Григорій Михайлович Жученко) належить до другого покоління емігрантів, які залишили Україну в роки другої світової війни і зробили значний внесок у розвиток культури на Американському континенті, розповідає у статті про ювіляра канадський журнал «Нові дні». Перу Яра Славутича належить цілий ряд поетичних збірок: «Гомін віків», «Правдоносці», «Спрага», «Оаза» та інші, багато його поезій ввійшли до восьми канадських англійських антологій та інших подібних видань. Яр Славутич — автор книг «Українська поезія в Канаді», «Анотована бібліографія української літератури в Канаді», «Українська література в Канаді», він опублікував багато наукових досліджень і статей, а також сім підручників з української мови, що використовуються не лише в США та Канаді, а й в Австралії, Великобританії, Бельгії та інших країнах, де проживають українці.

За довголітню педагогічну діяльність у Канаді ювіляр удостоєний золотої Шевченківської ме-

далі від Шевченківської фундації, а його «Зібрані твори» нагороджені першою премією Українського літературного фонду ім. І. Франка в Чикаго. Яр Славутич був одним із ста видатних наукових і громадських діячів Канади, нагороджених Конгресом українців Канади ювілейною медаллю і грамотою на честь 100-річчя поселення перших українців у Країні Кленового Листу.

Нині ім'я Яра Славутича знає і в Україні. Нещодавно тут вийшли його спогади «Місцями запорізькими», збірник «Меч і перо», поезії «Шаблі тополь», у Дніпропетровську видано «Слово про Запорізьку Січ».

У теплому привітанні ювілярові редакція «Нових днів», зокрема, писала: «Живе на Американському континенті людина. Хороша людина, відомий поет і науковець в галузі українства, громадський діяч, що доклав багато зусиль до того, щоб рідне українське слово не забувалося в Канаді та в західній діаспорі взагалі, щоб стражденна Україна, здобувши державну незалежність, розвивалася і процвітала у суцвітті демократичних країн світу».